

ҲАНАФИЙ ФИҚҲИДАН ЗАРУР МАСАЛАЛАР

Муаллифлар:
Тарих фанлари номзоди, доцент
Музаффар Муродхон ўғли Комилов,
Акмал Мираваз ўғли Мирбоқиев

Тошкент – 2023

УЎК 28-741

КБК 86.38

К 64

Комилов, Музаффар.

Ҳанафий фикҳидан зарур масалалар [Матн] / М. Комилов, А. Мираваз ўғли. – Тошкент: «Shamsuddinxon Boboxonov», 2023. – 336 б.

Фикҳ – ижтимоий ҳаётнинг барча жабҳаларида учрайдиган турли масалалар хусусида баҳс юритиб, бу масалаларга нисбатан шариатнинг тутган ўрнини белгилаб берувчи илмдир.

Қўлингиздаги ушбу китобдан ҳанафийликка асосланган фикҳий зарур масалаларни ўз ичига олиб, Аллоҳ буюрган, қайтарган, ихтиёр этган қатъий кўрсатмалар баён этилган. Яъни, бунда инсонларнинг шаръий мезондаги ҳақиқий манфаатлари нечоғлиқ таъминланганлиги ва ҳимоя қилинганлиги ўз ифодасини топган.

Мазкур китобдан соҳа бўйича таҳсил олаётган толиби илмлар, фикҳ бўйича изланишлар олиб бораётган тадқиқотчилар ва кенг китобхонлар оммаси фойдаланишлари мумкин.

Масъул муҳаррир: Толибжон Низом

*Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси
хузуридаги Дин ишлари бўйича қўмитанинг 2022 йил
21 октябрдаги 03-07/8180-сонли
хулосаси асосида нашрга тайёрланди.*

ISBN 978-9943-12-698-5

© Музаффар Комилов, Акмал Мираваз ўғли, 2023
© “Shamsuddinxon Boboxonov” NMIU, 2023

ТАҲОРАТ

Таҳоратнинг таърифи	(поклик, тозалик) Аллоҳга ибодат қилиш ниятида баъзи аъзоларни ювиш ва баъзиларига масҳ тортиш.
Таҳоратнинг фарзлари	4 та: юзни, қўлларни тирсаклари билан, оёқларни тўпиқлари билан қўшиб ювмоқ, бошнинг тўртдан бир қисмига ва юзнинг соқол қоплаган қисмигача масҳ тортиш.
Ювиш	ювилаётган аъзодан камида икки қатра томадиган даражада сув ўтказиш ёки қуйиш.
Масҳ тортиш	хўлланган қўлни бирор аъзога суртиш.
Таҳоратда аъзолар неча марта ювилади?	аъзоларни 1 марта ювиш фарз, 3 марта ювиш суннат.
Таҳоратнинг суннатлари	«Бисмиллаҳ» билан бошлаш, мисвок қилиш, оғизни ва бурунни сув билан чайиш, соқол ва бармоқларини таҳлил қилиш, ният қилиш, бошнинг ҳаммасига масҳ тортиш, тартибга риоя қилиш (<i>Моида-6</i>).
Таҳлил қилиш	хўл бармоқларини остига сув етказиш мақсадида соқол орасига киритиш.
Таҳоратнинг мустаҳаблари	аъзоларни ювганда ўнг тарафдан бошлаш ва бўйинга масҳ тортиш.
Таҳоратни бузадиган амаллар	сийдик, ахлат, ел, маний чиқиши; қон, йиринг оқиши; оғизни тўлдириб чиққан ҳар қандай қусуқ; суяниб ухлаш, хушидан кетиш, ақлдан озиш, намозда эшитиладиган даражада кулиш.

Таҳоратни бузмайдиган амаллар	(нажосат эмас) оқмаган қон ва оғизни тўлдирмай келган қусуқ.
Таҳоратсиз кишинималар қилиши мумкин эмас?	намоз ўқиши, Қуръон ёки оят ёзилган қоғозларни ғилофсиз ушлаши, Каъбани тавоф қилиши мумкин эмас.

ҒУСЛ БЎЛИМИ

Ғусл таърифи	Аллоҳга ибодат ниятида баданнинг ҳаммасига сув етказиш.
Ғуслнинг фарзлари	3 та: оғизни, бурунни ва бутун баданни ювиш.
Ғуслнинг суннатлари	икки қўлни билак ва кафт қўшиладиган жойгача ювиш, авратларни ювиш, бадандан нажосатни кетказиш, оёқни ювмай таҳорат қилиш, бутун баданга уч марта сув қуйиш, оёқни ювиш.
Ғуслда узун сочни ювиш	сочи ўрилган аёл сочининг тагини бармоғи билан намлаши кифоя қилади, сочи ўрилмаган бўлса сочининг ҳаммаси ювилади.
Ғуслни вожиб қилувчи амаллар	манийнинг шаҳват билан ажралиб, отилиб чиқиши, эркак жинсий аъзосининг аёл кишининг жинсий аъзосига камида хатна қилинган – кесилган еригача кириши, ҳайз ва нифоснинг тўхташи.
Қайси ибодатлар учун ғусл қилиш суннат?	жума намози, икки ҳайит намозлари, ҳаж ёки умра учун эҳром боғлаганда ва ҳожиларнинг Арафотда туриши учун.

Ғусл қилгунга қадар мумкин бўлмаган ишлар	намоз ўқиш, Қуръонни бир оят бўлса ҳам ўқиш, Қуръонни ёки бирор ояти каримани ғилофсиз ушлаш, масжидга кириш, Каъбани тавоф қилиш.
Таҳорат ва ғусл қилинадиган сувлар	осмондан тушган (<i>ёмғир, қор, дўл</i>) ва ердан чиққан (<i>булоқ, қудуқ</i>) сувлар, агар улар сувлик табиатидан чиқмаган бўлса.
Нажосат тушса ҳам нажас бўлмайдиган сувлар	оқар сувга ва эни-бўйи 6 метру 12 см дан кам бўлмаган, ундан ҳовучлаб сув олганда тагидаги ер очилиб қолмайдиган даражада чуқур бўлган ҳовуз (<i>тушган нажосат сувнинг таъмини, рангини ёки ҳидини ўзгартирмаса</i>).
Сувда туғиладиган ва оқар қони йўқ жонзотлар ўлиб қолган сув	бундай сув билан таҳорат қилишнинг зарари йўқ.
Дарахт, ўсимлик ва мевалардан сиқиб олинган ва ибодат мақсадида ёки бетаҳоратликни кетказиш учун ишлатиладиган сувлар	бундай сувларни таҳоратга ишлатиш мумкин эмас.
Тоза тери	одам ва чўчқанинг терисидан ташқари ҳар бир ошланган тери тоза ҳисобланади.
Терини ошлаш	терининг қўланса ҳидини олиш ва уни бузилишидан сақлаш.

Гўшти ейилмайдиган ҳайвонларнинг тери ва гўштлари	“Бисмиллаҳ”, “Аллоҳу акбар” деб сўйиш билан тоза бўлади (гўштлари ҳалол бўлмайди).
Териси ошлаш билан тоза бўлмайдиган ҳайвонларнинг тери ва гўштлари	шаръий йўл билан сўйилса ҳам, на ўзи ва на гўшти тоза бўлмайди.
“Тоза” ва “ҳалол” сўзлари ҳақида	“тоза” сўзи “нажас” сўзининг антоними (“ҳалол” дегани эмас). Бир нарсa тоза бўлиши ва айна пайтда ҳаром бўлиши ҳам мумкин.
Ўлимтикнинг ва инсоннинг жуни, тиши ва пайлари	тозадир.

ҚУДУҚЛАР БЎЛИМИ

Сувга тушган нарсa билан бирга ундаги ҳамма сув чиқариб ташланадиган қудуқлар	оз миқдорда бўлса ҳам нажас нарсa тушса ёки унда бирор ҳайвон ўлиб қолиб, шишиб кетса ёхуд ёрилиб кетса, катталиги одам ёки қўйдек келадиган ҳайвон тушиб кетиб ўлиб қолса ҳам, гарчи шишиб ёки титилиб кетмаган бўлса ҳам. Агар сувни чиқариб ташлашнинг имкони бўлмаса, қанча сув борлигини билиб, ўшанча сув олиб ташланади.
Сувга тушган ҳайвон билан бирга 40 дан 60 пақиргача сув олиб ташланадиган қудуқлар	катталиги товукдек келадиган ҳайвон тушиб кетиб ўлиб қолса-ю, бироқ шишмаган ёки чиримаган бўлса.

Сувга тушган жонзот билан бирга 20 дан 30 пақиргача сув олиб ташланадиган қудуқлар	юқоридаги ҳолатда чумчуқ катталигидаги жонзот бўлса.
Одамдан, отдан ва ғўшти ҳалол қуш ва ҳайвонлар ичганидан ортиб қолган сув	тозадир (уларнинг сўлаги тоза).
Йиртқич ҳайвонлар ичганидан ортиб қолган сув	нажасдир.
Мушук, эркин қўйиб юборилган товуқ, йиртқич қушлар ва уйларда учраб турадиган ҳашарот ва жониворлар ичганидан ортиб қолган сув	макруҳдир (ишлатгани бошқа сув бўлмаса, ишлатиш мумкин).
Ҳайвонларнинг тери ва улардан ортиб қолган сувлар	қайси ҳайвондан қолган сув тоза/нажас/макруҳ бўлса, ўша ҳайвондан чиққан тер ҳам тоза/нажас/макруҳ бўлади.

ТАЯММУМ БЎЛИМИ

Таяммум таърифи	Аллоҳга ибодат ниятида тоза тупроқни шариатда айтилганидек тарзда икки қўл ва юзга суртиш.
-----------------	--

Қандай ҳолатда таяммум таҳорат ва ғуслнинг ўрнини босади?	сув бир мил (1848 метр) узоқликда бўлса, сув ишлатиш мумкин бўлмаган беморлик, ҳавонинг баъзи аъзоларга зарарли ёки касалликка сабаб бўладиган даражада қаттиқ совуқ бўлиши, душман хавфи, чанқоқ хавфи ёки сувни олиш учун зарур жиҳознинг йўқлиги, сув билан таҳорат қилган тақдирда қазоси мумкин бўлмаган намозга етиша олмасликдан қўрқса.
Таяммум қилиш	икки қўли кафтини тупроқ, тош ёки қумга ўхшаш ер жинси ҳисобланган тоза нарсага бир марта уриб, юзига суртади. Кейин яна бир марта уриб, аввал чап қўлининг кафти билан ўнг қўлига тирсаклари билан қўшиб суртади. Сўнг ўнг қўлининг кафти билан чап қўлига тирсаклар билан қўшиб суртади.
Таяммум учун фойдаланадиган жисмлар	ер жинсидан бўлган ҳар қандай тоза нарсадан, гарчи унинг чанги бўлмаса ҳам.
Тилла ва кумушга ўхшаш, оловда эрийдиган ва юмшайдиган ҳамда куйиб кул бўладиган нарсалар	ер жинсидан эмас.
Кул билан ҳам таяммум қилиш мумкинми?	мумкин эмас.

Чанг	тупроқ мавжуд бўлса ҳам, чангга таяммум қилиш мумкин, яъни қўлини кўрпагами, кийимгами ёки шунга ўхшаган бошқа нарсаларга уриб, ундан кўтарилган чангга таяммум қилса бўлади.
Таяммумнинг шарти	таяммум олиш пайтида бетаҳоратликдан қутулишни ва таҳоратсиз адо этиб бўлмайдиган аниқ бир ибодатни ният қилиши лозим.
Таяммумни синдирадиган амаллар	таҳоратни синдирадиган амаллар таяммумни ҳам синдиради. Шу билан бирга, таяммум қилган одам покланишига етарли сув топиб, уни ишлатиш имкониятига эга бўлиши билан таяммуми синади.

МАСҲ ТОРТИШ БЎЛИМИ

Маҳси –	оёқнинг тўпиқдан юқорисигача чиқиб турадиган, совуқдан ва турли нопокликлардан сақлайдиган оёқ кийими.
Маҳсига масҳ тортиш	таҳоратдаги икки оёқни ювишнинг ўрнига ўтади. “Масҳ тортиш” деганда ҳўлланган қўл билан маҳсини силаш тушунилади.
Маҳсига масҳ тортиш фарзи	маҳсининг оёқ устини беркитиб турадиган қисмига уч бармоқ миқдорида масҳ тортиш.

Масҳ тортиш мумкин бўлган пойабзаллар	чориққа ва тўпикни ёпиб турувчи ҳамда сафар қилишга ярайдиган, яъни энг ози бир фарсаҳ – 5544 метр масофани босиб ўтгунча йиртилиб кетмайдиган пойабзалларга масҳ тортиш мумкин.
Масҳ тортиш мумкин бўлган бошқа нарсалар	гипс (таҳоратсизлик ҳолатда қўйилган бўлса ҳам) ёки боғланган жой устидан масҳ тортиш ювиш кабидир. Бунда масҳ тортиш муддати чегараланмаган, яъни яра тузалиб кетгунича масҳ тортиш мумкин. Касаллик туфайли шифокор томонидан ювмаслик тавсия қилинган ёки ювилса зарар етиши тахмин қилинган кўзли яра ҳам ювилмайди. Унга масҳ тортилади. Масҳ тортиш зарар берса, бу ҳам тарк қилинади.
Масҳ тортиш мумкин бўлмаган нарсалар	оёқдан бошқани ёпиб турувчи нарсалардан фақатгина жароҳатга боғланган нарсага масҳ тортилади. Дўппи, салла, телпак, қўлқоп, чопон каби нарсаларга масҳ тортиб бўлмайди.
Масҳ тортишнинг муддати	муқимга таҳорат бузилганидан бошлаб бир кечаю бир кундуз, мусофирга уч кечаю уч кундуз (72 соат). Маҳс тортишнинг муддати маҳсини кийгандан эмас, балки маҳсини кийгандан кейинги таҳорати синишидан бошланади.

Масҳни синдиради- ган амаллар	тахоратни синдирадиган амаллар, масҳ тортиш муддатининг тугаши ва товоннинг кўп қисми маҳсининг қўнжига чиқиши. Бир оёқнинг кўп қисмига сув тегса ҳам, масҳ синади.
Масҳ тортиш мумкин бўлмаган маҳси	бир пой маҳсида оёқнинг кичик бармоқларидан учтаси кўринадиган миқдорда йиртиқ бўлса ёки йиртиқлар жамланмаса оёқнинг кичик бармоқларидан учтаси миқдорича бўлса.

ҲАЙЗ БЎЛИМИ

Аёлларда содир бўладиган узрли ҳолатлар	ҳайз, нифос, истиҳоза.
Ҳайз муддати	ками 3, кўпи 10 кун.
“Тозалик” муддати	камида 15 кун, кўпи белгиланмаган.
Ҳайз кўрган аёл қилиши мумкин бўлмаган ишлар	намоз ўқимайди, рўза тутмайди, масжидга кирмайди, Каъбани та-воф қилмайди, Қуръон ўқимайди, бетаҳорат киши сингари Қуръонни ғилофсиз ушламайди, сура ёзилган қоғозларга ҳам тегмайди, жинсий алоқа қилмайди.
Нифоснинг муддати	кўпи 40 кун, ками белгиланмаган.
Нифосли аёлнинг ҳукми	ҳайз кўрган аёл ҳақидаги ҳукмлар нифосли аёлга ҳам тегишли.

Истиҳоза ҳукми	истиҳоза бурундан тўхтовсиз қон келиши каби ҳолат бўлиб, намоз ўқиш, рўза тутиш ва жинсий алоқа қилишга тўсқинлик қилмайди. Истиҳозали аёл худди сийдигини тута олмаган ёки давомли ичи кетаётган кишидек узрли ҳисобланиб, ҳар бир намоз вақти киргач, таҳорат қилади ва ўша вақтда хоҳлаганича фарз ёки нафл намоз ўқиши мумкин.
Узрли кишилар таҳоратининг муддати	намоз вақти чиқиши билан бузилади.
Узрлилик муддати	киши узрли ҳисобланиши учун узрга сабаб бўлган ҳолат бошланганидан сўнг тўла бир намоз вақти (таҳорат қилиб фарз намозини ўқиш учун кетадиган вақт, тахминан 15 дақиқа) ўтгунича ҳеч тўхтамай давом этиши керак. “Узрли” деган ҳукм давом этиши учун узр дастлаб бошланган пайтда бир намоз вақтини тўла қамраб олгач, кейинги намоз вақтида бир марта бўлса ҳам яна рўй бериши лозим. “Узрли” деган ҳукм тўхташи учун киши бир вақт намоз муддатини тўлиғича узрдан холи ўтказиши шарт.

НАЖОСАТ ВА УНДАН ПОКЛАНИШ

Нажас нима?	(нажосат) ифлос нарса бўлиб, то-занинг тескарисидир. Шариатда ифлос ҳисобланган нарса нажас-дир.
Намоз ўқувчи учун бадан, кийим ва жойни нажосатдан тозалаш ҳукми	вожиб.
Нажасни кетказиш	бирор нарсага кўзга кўринадиган нажас тегса, ўша нарса ундаги на-жасни кетказиш билан тоза бўла-ди.
Нажас нарса билан пиширилган гўшти тозалаш	3 марта қайнатиб-совитиш билан тозаланади.
Сариёғ ва ҳайвон ёғларини тозалаш	сув қуйиб, ёғни сув устига чиқариб олишни уч марта такрорлаш би-лан тозаланади.
Дон маҳсулотлари, янги сопол ва ёғоч идишларни тозалаш	уч марта ювиб-қуритиш билан то-заланади.
Маний (эркаклик уруғи)дан тозалаш	уни ювиб ташлаш ва қуриб-қо-тиб қолган бўлса, уқалаб-қириб ташлаш билан тозаланади.
Маҳси ва шунга ўх-шаш нарсаларни одам ёки товуқ ахла-ти каби нажосатлар-дан тозалаш	ерга ишқаш керак, борди-ю, суюқ нажосат теккан бўлса, фақат ювиш билан тозаланади.
Қилич ва шунга ўх-шаш нарсаларни то-залаш	артиб тозаланади.

Гидам, палос ва кигизга ўхшаш қалин нарсаларни тозалаш	бир кеча ёки бир кундуз унинг устидан сув оқизилади.
Ер ва унга туташ нарсаларни тозалаш	улар қуёшда, шамолда ёки оловда қуритилади ёки нажосат қолдиғи кетказилади.
Енгил нажосат	от ва гўшти ейиладиган ҳайвонларнинг сийдиғи ҳамда гўшти ейилмайдиган (лочин, калхат) қушларнинг ахлати.
Енгил нажосатнинг ҳукми	кийимнинг ёки бадандан бир аъзонинг тўртдан биридан оз миқдорича ейилса, намоз ўқиса бўлаверади.
Гўшти ейиладиган қушнинг ахлати	тоза ҳисобланади.
Оғир нажосат	оққан қон, ароқ, ўлиб қолган ҳайвон гўшти ва ошланмаган тери, гўшти ейилмайдиган ҳайвонларнинг сийдиғи ва ахлати, ит ва йиртқич ҳайвонларнинг ахлати, сўлағи, товуқ, ғоз, ўрдак ахлати, инсон вужудидан чиққан таҳоратни бузувчи нарсалар, оғизни тўлдириб чиққан қусуқ.
Оғир нажосат ҳукми	қуюқ бўлса 3 грамм, суюқ бўлса очиқ қўл кафтининг сув турадиган қисми миқдоричаси кечирилади.
Астарли кийим	бир томони нажас бўлса, бошқа томонида намоз ўқиш мумкин.
Бир тарафида нажас бор гидам	бошқа тарафида намоз ўқиш мумкин.

Истибро	эркакларнинг таҳорат ушатганларидан сўнг юриб, йўталиб нажас йўлида қолган сийдик томчиларидан, қалбан ишонч ҳосил қилгунича тозалашлари.
Истинжо	олд ва орқа йўлдан чиққан нажосатни сув ёки кесак каби нарсалар билан кетказиш.
Истинжо қачон қилинади?	уйқу, ел чиқиши, хушдан кетиш каби таҳоратни синдирувчи нарсалар сабабли истинжо қилинмайди. Агар нажас 3 г миқдоридан кам бўлса, истинжо қилиш суннатдир. Чиққан жойи атрофига тарқаган нажосат дирҳам миқдоридан (уч граммдан) кўпроқ бўлса, уни сув билан ювиб тозалаш вожибдир. Нажас қуюқ бўлса, оғирлиги дирҳам билан, суюқ бўлса, кенглиги кафт кенглиги билан ўлчанади. Истинжо қилганда суяк, тезак ва ўнг қўл ишлатилмайди.
Ҳожатхонада ўтириш	олд ва орқасини қибла томонга қилиб ўтириш макруҳдир.

НАМОЗ КИТОБИ

Бомдод намозининг вақти	ёруғликнинг уфқ бўйлаб кўндалангига тарқалишидан бошлаб қуёш чиқишигача.
Пешин намозининг вақти	қуёш оғанидан бошлаб ҳар бир нарсанинг сояси завол пайтидаги сояси-дан ташқари ўзига икки баробар бўлгунича.
Аср намозининг вақти	ҳар бир нарсанинг сояси ўзига икки баробар бўлгандан бошлаб қуёш ботгунича.
Шом намозининг вақти	қуёш ботганидан бошлаб шафақ ғойиб бўлгунича.
Хуфтон намозининг вақти	шафақ ғойиб бўлганидан бошлаб бомдод намози вақти киргунича.
Витр намозининг вақти	хуфтонни ўқигандан бошлаб бомдод намози вақтигача.
Намоз ўқиш, тиловат саждаси қилиш ва жаноза намози ўқиш тақиқланган вақтлар	қуёш чиқаётганда, қиёмда турганида ва ботаётганида. Бироқ макруҳ ҳисобланса ҳам, қуёш ботаётганида ўша куннинг аср намозини ўқиш мумкин.
Нафл намоз ўқиш макруҳ бўлган вақтлар	1) имом жума, ҳайит каби намозларда хутба ўқиш учун минбарга чиқса (бу вақтда фарз намозларини ўқиш мумкин); 2) тонг отгандан сўнг (қуёш найза бўйи кўтарилгунича бомдод намозининг суннатидан бошқа нафл ўқиш); 3) аср намозини ўқигач шом намозини ўқигунча.

АЗОН БЎЛИМИ

Азоннинг ҳукми	фақат фарз ва жума намозларига вақти киргач азон айтиш суннати муаккададир.
Иқомат – такбир айтиш	азон айтишга ўхшашдир, лекин иқомат тезроқ, жуфт-жуфт қилиб айтилади ва «Ҳайъа алал фалаҳ»дан кейин икки марта «Қод қоматис-солаҳ» жумласи қўшиб қўйилади. Фарз намози бошланаётганини билдириш вазифасини ўтайди.
Иқомат айтиш ҳукми	суннати муаккада.
Азон айтиши макруҳ бўлган кишилар	аёллар, ақлдан озган ва маст киши.
Тасвиб	азон билан иқомат орасида иқомат айтиш вақти яқинлашганини билдириб қўйиш («Қомат-қомат» каби иборалар билан).

НАМОЗ ШАРТЛАРИ БЎЛИМИ

Намознинг олти шarti	намоз ўқувчининг бадани, кийим ва намоз ўқиладиган жойнинг нажосатдан тоза бўлиши, авратларнинг ёпиқ бўлиши, қибла тарафга юзланиш, намоз ўқишни ният қилиш, намоз вақтининг кириши.
Эркак кишининг аврати	киндик остидан икки тизза остигачадир.
Чўриларнинг аврати	эркакларда аврат ҳисобланган жойлар билан бир қаторда қорни ва орқаси ҳам.

Озод аёлларнинг аврати	юзи, қўли ва оёқларидан (тўпикдан пасти) ташқари барча аъзолари.
Кийим, бадан ёки намоз ўқиладиган жойда намозга монелик қиладиган миқдорда нажосат бўлса	уни тозалайдиган восита мавжуд бўлмаса, ўша нажосат билан бўлса ҳам намоз ўқиладиган. Намозни ўқиб бўлгач, тозалаш имкони туғилганда қайта ўқилмайди.
Кийими йўқ кишининг намози	оёқларини қибла тарафга узатиб, рукуъ ва саждаларни бош ишораси билан адо этиши маъқулроқдир. Аврат жойининг бир қисмини ёпишга етадиган нарса топган одамнинг ўшандан фойдаланиши жоиздир. Авратини тўсишга ҳеч нарса топа олмаган одам ҳеч бўлмаса лой билан бўлса ҳам уни тўсади.

Қиблага юзланиш	касаллиги туфайли ёки минган ҳайвонидан туша олмаслиги ёки бирор душмандан қўрққани учун қиблага юзлана олмайдиган киши кучи етган тарафга қараб намоз ўқийди. Қибланинг қайси томондалигини билмаса ва ёнида айтиб берадиган киши ёки меҳроб бўлмаса, изланади ва қалби мойил бўлган томонга қараб намоз ўқийди. Кейинчалик янглиш томонга юзланганини англаса ҳам, намозини такрор ўқимайди. Борди-ю, намоз давомида хато қилганини англаса, тўғри томонга юзланиб, намозини давом эттиради. Қиблани суриштирмай намоз бошлаган одам, намоз давомида қиблага тўғри юзланганини билса, намозини қайтадан ўқийди. Агар намозини тугатгач, қиблани тўғри топгани аён бўлса, намозини қайта ўқимайди.
-----------------	---

НАМОЗНИНГ СИФАТИ ҲАҚИДАГИ БЎЛИМ

Намознинг фарзлари	такбири таҳрима, қиём, қироат қилиш, рукуъ, сажда, «Қаъдаи охир» ва намоз ишларидан бўлмаган бирор ишни ихтиёрий қилиш билан намоздан чиқиш.
Такбири таҳрима	аввалги такбир (қулоққа қўлни баробар қилиб айтиладиган такбир, бу такбир Имом Аъзам раҳматуллоҳи алайҳга кўра намознинг ташқарисидаги фарзлардандир, яъни намознинг шартларидандир).

Қиём	ҳар ракатда қироат вақтида тик туриш, турганда қўли тиззасига етмаслиги. Яланғоч одамга намозда қиёмнинг фарзлиги соқит бўлади.
Қироат	фарз намозининг икки ракатида ва витр ҳамда нафлнинг (суннатнинг) ҳар ракатида Қуръони каримдан бирор оят ўқиш.
Рукуъ	боши билан қўли тиззасига етгунича энгашиш. Энг ози икки кафтининг тиззаларига етишидир. Мукаммал рукуъ эса, тиззаларини чангаллаб ушлаган ҳолда орқаси ва бўйнини тўғрилаб теп-текис бўлишни таъминлаш.
Сажда	аввал икки тиззасини, сўнгра панжаларини жуфтлаган ҳолда икки қўлини қўяди. Юзини, пешонасини ва бурнини икки қўлининг орасига олган ҳолда, камида уч марта «Субҳана роббиял аъла», деб тасбеҳ айтади. Саждада қўл ва оёқ бармоқларини қибла томонга йўналтиради, тиқилинч бўлмаган пайтларда қорнини сонларидан, тирсакларини ёнларидан узоқроқ тутди. Аёллар эса сажда қилаётганларида қўлларини ёнларига ёпиштириб, қоринларини сонларига теккизадилар.
Қаъдаи охир	намознинг охирида ташаҳҳуд миқдорича ўтириш.

Намоз-нинг вожиблари	“Фотиҳа” сурасини ўқиш, зам сура ўқиш, тартибга риоя қилиш, «Қаъдаи уула», биринчи ва охирги ўтиришларда ташахҳуд ўқиш, витр намозида «Қунут» дуосини ўқиш, 3 ва 4 ракатли фарзларнинг олдинги икки ракатида қироат қилиш, намознинг фарзларини хотиржамлик билан бажариш, жамоат бўлиб намоз ўқилганида имомнинг овоз чиқариб ўқиладиган намозларни овоз чиқариб, махфий ўқиладиган намозларни махфий ўқиши, ҳайит намозида вожиб такбирларни айтиш, намоз сўнгида салом бериш.
Зам сура	фарз намозларининг икки ракатида, витр ва нафл (суннат) намозларининг барча ракатларида «Фотиҳа» сурасидан сўнг қисқа бир сура ёки учта қисқа оят ўқиш.
Тартибга риоя қилиш	қиём, қироат, рукуъ ва саждаларни навбати билан бажариш.
Қаъдаи уула	биринчи ўтириш (3 ва 4 ракатли намозларда иккинчи ракатдан сўнг ўтириш).
Махфий ўқиш	фақат ўзи эшитадиган даражада қироат қилиш.
Салом бериш	имом салом берганда ортидаги намозхонларни, сақловчи фаришталарни ва мусулмон жинларни ният қилади. Муқтадий ўз салом билан имомга алик олишни, ёнидаги намозхонларни ҳамда қўриқчи фаришта ва мусулмон жинларни ният қилади. Якка намозхон эса саломда фаришталарни ният қилади. Иккинчи саломда овоз биринчисидан бироз пасайтирилади.

Намоз-нинг суннат ва мустаҳаблари	фарз ва вожиб амаллардан бошқалари суннат ёки мустаҳабдир.
-----------------------------------	--

НАМОЗ ЎҚИШ ТАРТИБИ

Такбир айтиш	“такбир” айтиш деганда «Аллоҳу акбар» дейиш тушунилади. «Аллоҳу акбар»нинг «Аллоҳу» ва «Акбар» сўзларидаги «А»ни ва «Акбар»даги «Б»ни чўзмасдан такбир айтилади.
Такбир айтганда қўлларни кўтариш	эркакларда икки қўлининг бош бармоқлари учи қулоқларининг юмшоқ жойларига теккизилади. Аёллар икки қўлини икки елкаси баробарида кўтаради.
Қиём	эркаклар қўлларини ўнг қўлини чап қўлининг устида тутган ҳолда киндигининг остига қўяди. Аёллар кўксига қўяди. Оёқлар ораси тўрт энлик очиқ бўлади.
Сано	санони имом ҳам, имомга эргашган ҳам, якка намозхон ҳам ўқийди. Имом рукуъда турганда келиб қўшилган одам такбири таҳримани айтади-ю, санони ўқимади. Аммо имом саждада турганда ёки қаъдада ўтирганда келиб қўшилган одам такбирни ҳам айтади ва санони ҳам ўқийди. Сано доим намоз бошланаётганда ўқилади.

Тааввуз	«Аъзу биллаҳи минаш шайтонир ро- жим» (махфий ўқилади).
Басмала	“Бисмиллаҳир роҳманир роҳийм” (мах- фий ўқилади).
“Фотиҳа” сураси	
Омин	“Фотиҳа” сураси ўқилгач, имом ва имомга эргашганлар ичларида «Омин» дейди- лар.
Зам сура	
Рукуъ	икки қўли билан панжаларини ёзган ҳол- да тиззаларини ушлайди, белини текис тутади ва бошини кўтариб ҳам, тушириб ҳам юбормайди. Рукуъда турганда энг ками уч марта «Субҳана роббиял азим», деб тасбеҳ айтади.
Рукуъдан бошни кўтариш	«Самиаллоҳу лиман ҳамидаҳ», деб ру- куъдан бошини кўтаради ва тик туради. Имомга эргашган эса, фақатгина «Роб- бана ва лакал ҳамд»ни айтади. Якка на- моз ўқиётган одам «Самиаллоҳу»ни ҳам «Роббана ва лакал ҳамд»ни ҳам айтади.
Сажда	
Икки сажда орасида ўти- риш	бармоқлари учини тизза билан тенг ҳол- да сон устига қўяди.
Сажда	
Саждадан туриш	аввал бошини, сўнг қўлларини, кейин эса тиззаларини кўтаради. Тураётиб за- руратсиз ерга таяниш ёки бироз ўтириб кейин туриш мумкин эмас.

Қаъдаи уула	чап оёғини тўшаб устига ўтиради ва ўнг оёғи бармоқларини қибла томонга йўналган ҳолда тикка қилади. Қўл бармоқларини эркин тутиб тиззасининг устига қўяди. Аёллар чап томонга ўтириб, оёқларини ўнг томонга чиқарадилар ва ташаҳҳуд ўқийдилар.
Қаъдаи охир	ташаҳҳуд ўқигач, Пайғамбаримиз, солаллоҳу алайҳи ва салламга салавот айтади.
Салом бериш	ўзи билан бирга жамоатни ва ҳимоя қилувчи фаришталарни ният қилган ҳолда аввал ўнгга, кейин чапга «Ассалому алайкум ва раҳматуллоҳ», деб салом беради. Имомнинг ён тарафида намоз ўқиган одам фақат имом бор томонига салом берганда, имомнинг орқасида намоз ўқиган киши эса, икки саломида ҳам имомни ният қилади.

ИМОМНИНГ ОВОЗ ЧИҚАРИБ ҚИРОАТ ҚИЛИШИ ҲАҚИДАГИ БЎЛИМ

Овоз чиқариб қироат қилиш ҳукми	имом жума ва икки ҳайит намозларида, шунингдек, бомдод, шом ва хуфтон намозларининг биринчи икки ракатада (ўз вақтида адо қилинаётган ёки қазо қилиб ўқиладиган намозга ўтган имом ҳам) овоз чиқариб қироат қилиши вожибдир.
Овоз чиқариб қироат қилишнинг энг ками	ўзига энг яқин турган киши эшитадиган даражада ўқишдир.

Махфий қироат қилиш	имом пешинда, асрда, шомнинг учинчи ракатида ва хуфтоннинг охирги икки ракатида махфий қироат қилади.
Махфий қироат қилишнинг энг ками	фақат ўзи эшитадиган қилиб ўқишдир.
Имомга эргашган одам қироати	намоз ошкорами, махфийми – барибир, имомга эргашган одам қироат қилмай жим туради.
Намозни жамоат бўлиб ўқиш ҳукми	суннати муаккададир.
Имомликка ўтаётган шахс	мусулмон, балоғатга етган, ақлли, эркак бўлиши, таҳоратли, яхши қироат қиладиган бўлиши ва дудуқ бўлмаслиги керак. Қулнинг, кўрнинг, таълим-тарбия кўрмаган одамнинг, отаси номаълум кишининг (агар илмли ва тақводор бўлса бўлаверади), фосиқнинг ҳамда бидъатчининг имом бўлиши макруҳдир.
Имомликка ҳақлироқ шахсни аниқлаш	аввало намоз масалаларини яхши биладиган киши, сўнгра қироати тажвидга мувофиқроқ киши, сўнгра тақводорроқ киши, сўнгра ёши каттароқ киши ҳақлидир. Имомликка ҳақлилар ҳар тарафдан бир хил бўлган тақдирда ё қуръа ташланади ёки жамоатнинг танловига қолдирилади. Агар келиша олмасалар кўпчиликнинг фикри эътиборга олинади. Энг ҳақдор одамдан бошқани имом қилинса, жамоат гуноҳкор бўлади.

Аёлларнинг жамоат намозида қатнашишлари	аёлларнинг ўзлари жамоат бўлиб намоз ўқишлари макруҳдир. Ёш аёл-қизларнинг умуман жамоат намозига, кампирларнинг эса пешин ва асрдаги жамоат намозларига келишлари макруҳдир.
Имомга эргашувчининг жойи	бир ўзи бўлса имомнинг ўнг тарафида туради, оёғининг панжалари имомнинг товони билан баробар туриши керак. Агар эргашувчи икки ва ундан ортиқ бўлса, имомнинг орқасида турадилар. Имомнинг орқасида, аввало, эркаклар, сўнгра болалар, улардан сўнг хунасалар, сўнгра эса аёллар саф тортадилар.

НАМОЗДА ТАҲОРАТ БУЗИЛИШИ ҲАҚИДАГИ БЎЛИМ

Намоз ичида намоз ўқувчининг ихтиёрисиз таҳорати кетиб қолса	дарҳол таҳорат қилади ва намозини қолган жойидан давом эттиради.
Намозда имомнинг таҳорати кетиб қолса	бурнини ушлаб туриб, ўрнига орқасида турган одамлардан бирини имом қилиб қўйиб чиқиб кетади.
Намозда имомга эргашган одамнинг таҳорати кетиб қолса	бориб таҳорат қилади. Имом намозини тугатган бўлса, таҳорат қилган жойида, тугатмаган бўлса қайтиб келиб имомга эргашиб намозини давом эттиради.

НАМОЗНИ БУЗАДИГАН ВА УНДА МАКРУҲ БЎЛГАН НАРСАЛАР ҲАҚИДАГИ БЎЛИМ

Намозни бузади	билиб-билмай ёки адашиб гапириш, бировга салом бериш, тил билан алиқ олиш, инграш ва шунга ўхшаш овозлар, овозли йиғи (йиғлаш жаннат иштиёқи ёки жаҳаннам қўркуви сабабли бўлса зарари йўқ), узрсиз томоқ қириш ва йўталиш, акса урганга соғлиқ тилаш, бирор-бир хушхабарга «Алҳамдулиллаҳ» дейиш (бирор чақирганда намоздалигини билдириш учун «Алҳамдулиллаҳ» ёки «Аллоҳу акбар» деса, намози бузилмайди), намоз ўқиётган кишининг қироатда тутилиб қолган ўз имомидан бошқа кишига луқма бериши, одамлардан сўраладиган нарсаларни сўраб дуо қилиш, ейиш ва ичиш (тиш орасига кириб қолган нўхатдан кичик нарсани ейиш намозни бузмайди), кўп иш қилиш.
«Кўп иш» қилиш	намознинг амалларидан саналмайдиган ва намозни тузатиш учун бўлмаган, одатда икки қўл билан қилинадиган ёки намоз ўқувчининг ўзи ҳам кўп деб ҳисоблайдиган ёхуд четдан қараб турган одам «Бу одам намозда эмас шекилли», деб ўйлайдиган ишлар тушунилади.
Намозни бузмайди	намоз ўқиётган кишининг намоз давомида бирор ёзувга қараб, уни тушуниши.
Намозни бузиш вожиб бўлган ҳолатлар	қийин аҳволда қолган кишининг ёрдам сўраб чақирганини эшитганда, ёрдам бериш мақсадида; боланинг ҳаётига хавф туғилганда энга намоз ўқиётган бўлса намозини бузиши вожибдир.

НАМОЗДАГИ МАКРУҲ АМАЛЛАР

Намозда қўйи-даги амаллар макруҳдир:	хоксорлик ҳолатига хилоф кўринишда туриш, сажда ўрнидаги майда тошчаларни олиб ташлаш (бир мартага рухсат), пешонага теккан зарарсиз тупроқни артиш, пешонани теккизмай салла ўрамига сажда қилиш, эркакларнинг билакларини ерга тираши, эркак кишининг сочларини бир жойга тўплаб боғлаб олиши, кийимни осилтириши ва шимариши, имомнинг ёлғиз ўзи учун махсус баланд жой қилиб қўйиши, олдинги сафда жой бўла туриб кейингисида туриш, намоз ўқувчининг кийимида, сажда қиладиган жойида, орқа ва остидан бошқа тарафларида жонли нарсанинг расми бўлиши (расм узоқдан қараган одам нималигини ажрата олмайдиган даражада жуда кичик бўлса ёки боши ўчирилган бўлса, жонсиз нарсанинг расми бўлса, бўлаверади), хароб аҳволдаги кийимда ва бошяланг (Аллоҳ олдидаги хорлик, синиқликни изҳор қилишдан ташқари) намоз ўқиши, бармоқларни қисирлатиш, саждага бораётганда кийимларни йиғиш ёки тўғрилаш, қироатнинг бир қисмини рукуъда тамомлаш, фарз намознинг бир ракатида бир сурани икки марта ўқиш, кейинги ракатда аввалги ракатда ўқилган сура ёки оятдан олдинроқдаги сура ёки оятни ўқиш, намозда эснаш, таҳорат танг қилиб турганда намоз ўқиш, фикрни чалғитувчи нарсалар қаршисида намоз ўқиш.
---	--

Макруҳ бўлмаган амаллар	намоз ичида илон ва чаён кабиларни ўлдириш.
Сутра	намоз ўқувчининг олдидан бирор кимса ўтмаслиги учун қўйилган тўсиқ.
Сутра ҳукми	олдидан бирор кимсанинг кесиб ўтиши эҳтимоли бор жойда намоз ўқийдиган кишига ярим метр ёки янада баландроқ ва камида бармоқ қалинлигида сутра қўйиш мустаҳабдир. Сутрага яқин туриш, тик рўпарасида эмас, бироз ёнлама туриш суннатдир. Имомнинг сутраси орқадаги намозхонлар учун ҳам кифоядир.
Намоз ўқиётган кишининг олдидан ўтиш	сутра қўймасдан кичик масжидда намоз ўқиётган кишининг олдидан ўтиш, кенгроқ жойларда бўлса, намоз ўқиётган кишининг назари етадиган ердан ўтиш катталар учун гуноҳдир (агар сутра қўйилган бўлса, сутранинг нариги ёғидан ўтиш мумкин).

ВИТР НАМОЗИ БЎЛИМИ

Витр намози	бир салом билан уч ракат ўқиладиган вожиб намоздир. Фақатгина рамазон ойида витр намози жамоат билан ўқилади.
“Қунут” дуосини ўқиш	“Қунут” дуосини имом ҳам, иқтидо қилган жамоат ҳам махфий ўқийди.
“Қунут” дуосини ўқишни унутган одам	намоз сўнгида саждаи саҳв қилади.

Суннат намозлар	бомдод намозининг фарзидан аввал, пешин, шом, хуфтоннинг фарз намозларидан сўнг, икки ракат; пешиннинг фарз намозидан аввал, жума хутбасидан аввал ва жуманинг фарз намозидан сўнг тўрт ракат намоз ўқиш суннати муаккададир.
Нафл намозлар	кундузи бир салом билан нафл намозларни тўрт ракатдан, кечаси саккиз ракатдан кўп ўқиш макруҳдир.
Нафл ибодатлар	хоҳ намоз бўлсин, хоҳ рўза бўлсин ёки бошқа нафл ибодат бўлсин, уни бошлангандан кейин охирига етказиш лозим. Агар бошланган нафл ибодат бузилиб қолса, уни янгидан бажариб бермагунча бўйиндан соқит бўлмайди.
Таҳиятул масжид	масжидга кирган кишининг ўтирмасдан икки ракат намоз билан масжидга ҳурмат кўрсатиши, яъни таҳиятул масжид ўқиши суннатдир.
Таровеҳ намози	эркак ва аёлларга суннати муаккададир, жамоат билан ўқилиши эса суннати кифоядир.
Таровеҳ ўқиш вақти	хуфтон намози вақти кирганидан то тонг отишидан биров аввалги пайтгачадир.
Таровеҳ намозига қўшилиш	имом таровеҳ ўқиётганида масжидга кирган одам хуфтоннинг фарзини ўқигач, суннатини ўқимасдан таровеҳга қўшилади.

КУСУФ, ХУСУФ ВА ИСТИСҚО НАМОЗИ БЎЛИМИ

Кусуф намози	куёш тутилганда имом билан ўқиладиган икки ракатли нафл намоз.
Хусуф намози	ой тутилганда якка ҳолда ўқиладиган икки ракатли нафл намоз.
Истисқо	Аллоҳ таолога истиғфор айтиб, ёмғир ёғдиришни сўраш. Истисқо учун намоз ўқиладиган бўлса худди кусуф намозидек ўқилади.

ФАРЗ НАМОЗИГА ЕТИШИШ БЎЛИМИ

Киши фарз намозини ёлғиз ўзи ўқиётганида айнан шу фарз намозини жамоат ўқий бошласа	ҳали сажда қилмаган бўлса ёки намоз тўрт ракатли бўлмаганида сажда қилган бўлса ҳам, намозини бузиб (тик турган ҳолда икки томонга салом бериб), имомга иқтидо қилади.
Агар тўрт ракатли намоз ўқиётган бўлиб, биринчи ракатига сажда қилган бўлса	яна бир ракат қўшиб салом беради ва жамоатга қўшилади.
Агар тўрт ракатли намознинг уч ракатини адо қилган бўлса	намозини охирига етказди. Сўнгра хоҳласа нафл ниятида имомга иқтидо қилади.
Тўрт ракатли фарзнинг учинчи ракати-га тургач, сажда қилмасдан аввал жамоат фарз намозига турса	қиёмда салом бериб, намозини бузади ва имомга иқтидо қилади.

Имом фарз ўқиётганида масжидга келган киши	суннат ўқиш ўрнига дарҳол имомга иқтидо қилади. Бомдод намозининг суннати эса бундан истисно қилинган. Яъни, бомдод намозида ҳеч бўлмаганда бир ракатга ета олишга кўзи етса аввал суннатни ўқийди, акс ҳолда, суннатни қўйиб имомга иқтидо қилади.
Азон айтилгач намоз ўқимай масжиддан чиқиш	макруҳдир.
Бомдодда имомга иккинчи ракатда етишган одам	имом салом бергач ўрнидан туриб, ўтиб кетган биринчи ракатни “Фотиҳа” ва зам сура билан ўқийди. Сўнгра “Ташаҳҳуд” ва “Салавот” ўқиб, салом бериб намозини тугатади.
Имомга пешиннинг иккинчи ракатида етишган одам	имом салом бергач ўрнидан туриб, ўтиб кетган биринчи ракатни “Фотиҳа” ва зам сура билан ўқийди. Сўнгра “Ташаҳҳуд” ва “Салавот” ўқиб, салом бериб намозини тугатади.
Имомга учинчи ракатда етишган бўлса	имом салом бергач туриб, ўтиб кетган биринчи ва иккинчи ракатларни “Фотиҳа” ва зам сура билан ўқийди. Кейин ўтириб “Ташаҳҳуд” ва “Салавот” ўқиб, салом беради ва намозни тугатади.

Имомга тўртинчи ракатда етишган бўлса	имом салом берганидан сўнг ўрнидан туриб, ўтиб кетган биринчи ракатни “Фотиҳа” ва зам сура билан ўқийди. Кейин “Ташаҳҳуд” ўқийди ва туриб ўтиб кетган иккинчи ракатни “Фотиҳа” ва зам сура билан ўқийди. Сўнггра ўтиб кетган учинчи ракатни зам сура-сиз ўқиб ўтиради. “Ташаҳҳуд” ва “Салавот” ўқиб салом беради.
Имомга шомнинг иккинчи ракатида етишса	имом салом бергач туриб, ўтиб кетган биринчи ракатни “Фотиҳа” ва зам сура билан ўқийди ҳамда ўтириб “Ташаҳҳуд” ва “Салавот”-ни ўқигач салом беради.
Имомга шомнинг учинчи ракатида етишган бўлса	имомдан сўнг туриб ўтиб кетган биринчи ракатни “Фотиҳа” ва зам сура билан ўқиб ўтиради ва “Ташаҳҳуд” ўқийди. Кейин туриб ўтиб кетган иккинчи ракатни ҳам олдингисидек қилиб ўқийди. Кейин ўтириб, “Ташаҳҳуд” ва “Салавот” ўқиб салом беради.
Имомга рукуъда етишган одам	ўша ракатни қайта ўқимайди.

ҚАЗО НАМОЗИ БЎЛИМИ

Адо –	шариат буюрган ишни айтилган вақтида бажариш.
Қазо –	шариат буюрган ишни вақтидан кейин бажариш.

Беш вақтдаги фарзлар ва витр орасида уларнинг ҳаммаси ёки баъзиси ўтиб кетганда	тартибга риоя қилиш фарздир: аввал қазо, сўнгра вақти кирган намоз ўқилади, қазо намозларда ҳам илк қазо бўлган намоздан бошлаб ўқилади.
Ким узрсиз, ҳатто, имо-ишора билан ўқишга кучи ета туриб беш вақтдан ортиқ намозни қолдирган бўлса	каффорот беришни васият қилиши лозим.
Тирик одамнинг каффорот тўлаши	мумкин эмас.
Каффоротнинг миқдори	бир кунлик намоз учун икки кило буғдой ёки унинг қийматидир.
Агар қазо намозлар сони билиб бўлмайдиган даражада кўп бўлиб кетса	зиммасидагини адо қилганига кўнгли тўлгунича қазо ўқийди.

САЖДАИ САҲВ БЎЛИМИ

Саждаи саҳв –	намозда маълум бир хатоларни қилиб қўйган одам уни қайтариб ўқимасдан икки марта қўшимча сажда қилиб қўйиши. Бу билан ўқиган намози тўғри бўлади.
Саждаи саҳв ҳукми	намоз ўқувчи намозида адашиб вожиб бўлган амални тарк қилса, саждаи саҳв вожиб бўлади.

Имомга иқтидо қилган киши саждаи саҳв қилиши	хатоси туфайли саҳв саждаси қилмайди, фақат имомнинг хатоси туфайли ва имом билан бирга саҳв саждаси қилади. Имом унутиб саҳв саждаси қилмаса, иқтидо қилган ҳам қилмайди.
Масбуқнинг саждаи саҳв қилиши	имом саҳв саждаси қилса, бирга қилади ва намознинг қолган қисмини давом эттириш учун ўрнидан туради.
Масбуқ –	имомга кейин келиб қўшилган одам.
Саҳв саждасини лозим қилган сабаб такрорланса	яна такрор саҳв саждаси қилинмайди.
Билган ҳолда вожибни тарк қилган киши	гуноҳкор бўлади ва бу нуқсонни тузатиш учун саҳв саждаси кифоя қилмаганидан намозни такрор ўқиши зарур.
Фақат қуйидаги 3 ҳолатда била туриб вожибни тарк қилган киши ҳам саҳв саждаси қилади	1) қаъдани тарк қилганда; 2) бир ракатнинг икки саждасидан бирини намоз охиригача кечиктирганда; 3) атайин хаёл суриб уч тасбеҳ айтарлик миқдорича вақтни ўтказиб юборганда.
Жума ва ҳайит намозларида	имом саҳв саждаси қилмайди.
Бомдод намозининг саломидан сўнг қуёш чиқиб қолганда, аср намозида эса қуёш ботиб қолганда ва саломдан кейин таҳорат кетиб қолганда	саҳв саждаси соқит бўлади.

Бир киши намозни тамомламасдан аввал неча ракат ўқигани ҳақида шубҳа қилса	бу шубҳа илк маротаба юз бераётган бўлса ёки одатий ҳол бўлмаса, бу намоз бузилади. Иккиланиш ҳолати кишида жуда кўп содир бўлса, қалби кўпроқ мойил бўлган томонга қараб давом эттириб кетаверади. Агар қалби бир томонга мойиллик қилмаса, бу икки эҳтимолдан оз бўлганини танлайди ва намознинг охири деб ўйлаган жойида ўтиради ва саҳв саждаси қилади.
--	---

ТИЛОВАТ САЖДАСИ БЎЛИМИ

Тиловат саждаси	икки такбир орасидаги бир марталик вожиб сажда бўлиб, унинг шартлари намознинг шартлари кабидир. Унда қўл кўтариш, ташаҳҳуд ва салом бериш йўқ. Унда саждада айтилганидек тасбеҳ («Субҳана роббиял аъла» уч марта) айтилади.
Бир киши имомдан сажда оятини эшитиб, ўша имомга сажда ояти ўқилган ракатдан бошқа ракатда иқтидо қилса	намоздан сўнг тиловат саждаси қилади.
Намоз ўқиётган одам намоздан ташқаридаги ёки бошқа бир намоздаги одамдан сажда оятини эшитса	намозини ўқиб тугатганидан кейин тиловат саждаси қилади.

Имом сажда оятини ўқиган ракатда ҳали имом тиловат саждасини қилмасдан унга иқтидо қилган киши	эшитмай қолган бўлса ҳам, имом билан бирга сажда қилади. Аммо шу ракатда имом тиловат саждасини қилганидан сўнг, имомга иқтидо қилса, тиловат саждасини қилмайди.
Агар имомга эргашиган одам сажда оятини ўқиса	уни ташқаридан эшитган кимсани тиловат саждаси қилади.
Намоз асносида қилиниши лозим бўлган тиловат саждаси намоз ичида адо қилинмаган бўлса	намоздан кейин адо қилинмайди.
Сажда оятдан сўнг учдан ортиқ оят ўқимай тиловат саждасини ният қилиб намознинг рукуъсига борса	тиловат саждаси ўрнига ўтади.
Агар бир жойда ёки бир намозда сажда оятини бир неча бор такрор ўқиса	битта тиловат саждаси кифоя қилади.
Сажда ояти бор сурани ўқиётиб, сажда оятининг ўзини ўқимай ташлаб кетиш	макруҳдир, лекин унинг ўзинигина ўқиш макруҳ эмас.
Тиловат саждасини кечиктириш	макруҳдир.
Шукр саждаси	хурсанд қиладиган нарсани кўрганда ёки эшитганда қилинадиган сажда, у ҳам тиловат саждасидекдир.

БЕМОРНИНГ НАМОЗИ ҲАҚИДАГИ БЎЛИМ

Бемор тамоман туролмаса ёки қаттиқ оғриқ туфайли туриши қийин бўлса ёхуд касаллигининг кучайиши ва узоққа чўзилишидан қўрқса	намозини ўтириб, рукуъ ва сажда қилган ҳолда ўқийди. Булардан бошқа ҳолларда кучи етганича тик туриб ўқийди.
Соғлом киши намоз ўқиётганида тоби қочса ва тик тура олмай қолса	ўтирган ҳолда рукуъ ва сажда қилиб намозини тамомлайди.
Тик туриб намоз ўқий олмайдиган одам ўтирган ҳолида рукуъ ва сажда қила олмаса	ўтирган ҳолида имо-ишора билан намоз ўқийди.
Рукуъ ва сажда қилолма-са-да, тик туришга қодир бўлса	тик туриб имо-ишора билан намоз ўқигандан кўра, ўтириб имо билан намоз ўқигани яхшироқдир.
Рукуъ ва саждани имо-ишора билан қилганда	сажда қилиш учун бошини рукуъда эгганидан кўпроқ эгади.
Беморнинг ўтириб намоз ўқишга ҳам кучи етмаса	чалқанча ёки ёнбошлаб ётган ҳолда боши билан имо-ишора қилиб намоз ўқийди. Чалқанча ётиб ўқиш яхшироқдир.
Имо-ишора билан ҳам намоз ўқишга кучи етмаган бемор	ўзига айтилаётган нарсаларни тушунса, намозини кечиктиради (сўнгра қазосини ўқийди).

Имо-ишора билан намоз ўқишдан ожиз қолиш муддати беш вақт намоздан ортиқ давом этса	бемор айтилган нарсаларни тушунса ҳам, намоз ўқиш мажбурияти ундан соқит бўлади.
Сузиб кетаётган кемада	узрсиз ўтириб намоз ўқиса бўлади.

МУСОФИРНИНГ НАМОЗИ ҲАҚИДАГИ БЎЛИМ

Мусофир –	ўз шаҳрининг уйларида уч кечаю кундузлик масофани (уч кундуз юриш учун, уч кеча дам олиш учундир) ният қилиб чиққан одам. 4 ракатли фарз намозларини 2 ракат (қаср) қилиб қисқартириб ўқийди.
«Ўз шаҳрининг уйлари»	шаҳарнинг четидаги уйлар.
Уч кунлик йўл	88 км билан 120 км орасидаги масофага тенг.
Мусофирлик бошланиши	қайси йўналишда кетаётган бўлса, ўша тарафдаги охириги уйдан ўтганда.
Мусофирнинг намозларни қаср қилиб ўқиш шарти	ўз шаҳрига қайтгунича ёки бирор шаҳар ёхуд қишлоқда 15 кун ва ундан ортиқ қолишни ният қилса, намозни тўлиқ ўқийди, ундан озни ният қилса, қаср ўқийди. Агар бир жойда 15 кундан оз муддат қолишга ният қилса ёки ҳеч қандай ният қилмасдан, эрта-индин кетаман, деб йиллар давомида ўша жойда қолса ҳам, намозларини қаср ўқийверади.

Тўрт ракатли фарз намозларни тўлиқ ўқиган мусофир	агар аввалги қаъдага ўтирган бўлса, намози тўғридир. Лекин намозни қаср қилмай ўқиши икки ракатдан сўнг вожиб бўлган саломни кечиктиргани учун макруҳдир. Бу ҳолатда сўнгги икки ракат нафл ўрнига ўтади. Биринчи қаъдага ўтирмаган бўлса, фарзни тарк этгани учун ўқиётган фарз намози нотўғри бўлади, фақат учинчи ракатга тураётганида муқимликка ният қилса (15 кун ва ундан ортиқ қолишни ният қилса), намози тўғри бўлади (лекин вожиб бўлган биринчи ташаҳҳудни тарк этгани учун саҳв саждаси қилиши керак).
Мусофир муқимга фарз намози вақтида иқтидо қилса	намозни тўлиқ ўқийди.
Муқим –	мусофир бўлмаган одам.
Муқим мусофирга иқтидо қилганида	мусофир намозни тугатганидан кейин қолган икки ракатини қироат қилмасдан якунлайди.
Асл ватан –	кишининг туғилиб ўсган, уйланган ёки давомли яшаш мақсадида у ердан ажралишни хоҳламайдиган жойи.
Иқомат ватани –	15 кун ва ундан ортиқ яшашга ният қилинган жой.
Мусофир қазо қилган 4 ракатли намозни муқим бўлганида ўқиса	2 ракат ўқийди.

Муқим қазо қилган 4 ракатли намозни сафарда ўқиса	4 ракат ўқийди.
---	-----------------

ЖУМА НАМОЗИ БЎЛИМИ

Жума фарз бўлиши учун қуйидагилар шарт:	эркак бўлиш, озод бўлиш, шаҳарда ёки шаҳар яқинида яшаш, соғлом бўлиш, балоғатга етган бўлиш, кўз ва оёқнинг соғлом бўлиши.
Жума намози тўғри адо этилган деб ҳисобланиши учун:	жума намози шаҳар ёки шаҳарга уланган ва унга хизмат қиладиган жойда ўқилиши керак, муслмонлар раҳбари ёки у рухсат берган одам (имом) намозга бошқош бўлиши керак, жума намози пешин намозининг вақтида ўқилиши керак. Жума намози ўқиш мумкин бўлган вақтда бир тасбеҳча бўлса ҳам хутба ўқилиши лозим, барчанинг масжидга кириб бемалол намоз ўқиши мумкин бўлиши керак, имомдан ташқари уч эркак бўлиши шарт.
Жума намозида қул, мусофир ва беморнинг имом бўлиши	мумкин.

Шаҳарда жума кунӣ узрли шахснинг ва бошқаларнинг пешинни жамоат бўлиб ўқишлари, шунингдек, узрли бўлмаганларнинг жума намозида нолдин пешин ўқишлари	макруҳдир.
Жума намозида ташаҳҳудда ёки саҳв саждасида қўшилган киши	жума намозига улгурган ҳисобланади.
Жума кунӣ биринчи азон айтилгач	мусулмонлар савдо-сотик каби дунёвий ишларни тўхтатиб, жума намозига боришлари фарздир.
Жума намози ўқиш тартиби	имом минбарга ўтиргач, муаззин имомнинг олдида имомга рўпара туриб азон айтади. Намозхонлар хутба вақтида имомга юзма-юз туриб хутбани тинглайдилар. Имом таҳоратли ва тик турган ҳолида иккита хутба ўқийди. Икки хутба орасида уч қисқа оят ўқиш муддатича ўтиради. Хутбалар тамом бўлгач, иқомат айтилади ва имом жамоат билан икки ракат намоз ўқийди.

Имом азондан кейин минбарга чиқса хутба ва жума наомзининг фарзи тамом бўлгунича	гапириш ва нафл намоз ўқиш ҳаромдир.
--	--------------------------------------

ИККИ ҲАЙИТ НАМОЗИ БЎЛИМИ

Рамазон ҳайити кун	масжидга кетишдан олдин бирор ширинлик ейиш, тишларни тозалаш, ғусл қилиш, хушбўйланиш ва энг чиройли кийимларни кийиш ва агар вожиб бўлса, ҳайит намозидан аввал фитр садақасини бериш, ҳайит намози ўқиладиган масжидга эртароқ ва илдам қадамлар билан бориш динимиз тарафидан тарғиб қилинган ишлардандир. Масжидга кетаётиб оҳиста такбир айтилади.
Ҳайит намозининг вожиб бўлиши ва адо этилишига қўйилган шартлар	жума намози учун қўйилган шартлар билан айнан бир хил. Фақат хутба ўқиш бундан истисно қилинган (ҳайит намозларида хутба ўқиш суннат).
Ҳайит намозининг вақти	куёш чиққанидан тахминан ўттиз дақиқа ўтганидан бошлаб то заволигача бўлган вақтдир.

Ҳайит намозини ўқиш тартиби	ҳайит намозига ният қилиб, такбири таҳрима айтилади. Сўнгра қўллар боғланиб сано ўқилгач, уч марта такбир айтилади ва ҳар бирида қўллар кўтарилади, биринчи ва иккинчи такбирларда қўлни пастга қўйиб юбориб, учинчисидан сўнг боғланади. Сўнгра имом махфий тарзда «Аъзу» ва «Бисмиллаҳ»ни айтгач, овоз чиқариб «Фотиҳа» ва зам сура ўқийди ва рукуъ қилади. Иккинчи ракатда қироатдан кейин уч марта такбир айтилади. Учала такбирда ҳам қўллар кўтарилгач, ёнига қўйиб юборилади ва тўртинчи такбирда рукуъга борилади. Намоз ўқиб бўлингач, имом хутба ўқийди.
Ҳайит намозини имом билан бирга ўқий олмаган киши	қазосини ўқимайди.
Қурбон ҳайити намозининг ҳукмлари	айнан рамазон ҳайити намозининг ҳукмлари кабидир. Фақат намозга ҳеч нарса емасдан чиққан маъқул.
Арафа кунини бомдод намозидан бошлаб, ҳайитнинг тўртинчи кунини аср намозигача жамоат бўлиб ўқилган фарз намозидан сўнг	шаҳарда яшовчи муқим одамга, эркакка иқтидо қилган аёлга ва муқимга иқтидо қилган мусофирга ташриқ такбири айтиш вожибдир.

ВАФОТИ ЯҚИНЛАШГАН КИШИ ҲАҚИДАГИ БЎЛИМ

Вафоти яқин қолган кишини	ўнг ёнбошига ётқизиб, юзини қиблага қаратиб қўйиш суннатдир. Сўнгра унинг олдида калимаи шаҳодатни эшитиладиган даражада такрорлаб турилади.
Жони чиққанидан сўнг	жағи боғланади, кўзлари юмилади. Жасад шишиб кетмаслиги учун қорни устига темир бўлаги қўйиши мумкин. Қўллари ёнига чўзилтириб, устига енгил мато ёпиб қўйилади.
Маййитни ювиб бўлмагунича	унинг олдида Қуръон ўқиб бўлмайди.

Маййитни ювиш:	маййит махсус тахтага қулай ҳолда ётқизилади. Кейин аврати беркитилиб, кийимлари ечилади. Оғзи, бурни ювилмай таҳорат қилдирилади. Кейин совун билан қайнатилган илиқ сув, бу ҳам бўлмаса, иситилган сув маййитнинг устига қўйилади. Аввал боши ва юзи уч марта ювилади. Сўнг чап ёни билан ёнбошлатиб, ўнг ёни уч марта ювилади. Қўйилган сув тананинг тахтага тегиб турган жойигача етказилади. Шундан кейин ўнг ёнбошига ёнбошлатиб, чап ёни уч марта ювилади. Кейин ғассол (ювгучи) маййитни суяб, ўзига суянтириб ўтқазиб, аста қорнини силайди. Мабодо шу аснода ахлат чиқса, уни ювиб ташлайди. Қайта ювинтирмайди. Кейин сочиқ ёки мато билан артиб қуритилади ва кафанланади. Бош ва соқолга ва сажда аъзоларига (пешона, бурун, қўл, оёқларга) хушбўйлик суртилади. Маййит ювилаётганида оғиз, бурун каби тешикларга сув кирмасин деб пахта тиқилмайди. Тирноқ ва сочлар олинмайди. Соч-соқоллар таралмайди. Аёл кишининг сочи эса ўриб қўйилади.
Эркаклар орасида ўлиб қолган аёлни	эркаклардан бири қўлига латта ўраб таяммум қилдиради.
Аёллар ичида ўлиб қолган эркакни	аёллардан бири қўлига латта ўраб таяммум қилдиради.

Маййит ювилмасдан кўмилган бўлса	янгилигида қайта чиқариб ювилади.
Эркакларнинг суннатга мувофиқ бўлган кафани	изор (иштон), қамис (кўйлак) ва лифофадир (бутун танани ўровчи мато).
Эркакларнинг кифоя кафани	изор ва лифофа.
Изор ва лифофанинг узунлиги	бошдан оёққача.
Қамис узунлиги	бўйиндан оёқ учларигача.
Зарурат кафани	кафанлаш учун мато етарли бўлмаса, унда нима топилса маййит ўшанга ўралади, муҳими баданни тўсса бўлди.
Аёлларнинг суннатга мувофиқ бўлган кафани	изор, қамис, лифофа, химор (рўмол) ва сийнабоғ.
Аёлларнинг кифоя кафани	изор, лифофа ва рўмол.

ЖАНОЗА НАМОЗИ БЎЛИМИ

Жаноза намозининг ҳукми	фарзи кифоя.
Фарзлари –	такбирлар ва қиём.
Вожиби –	икки томонга салом бериш.
Шарти –	ният қилиш.
Жаноза ўқилиши учун	маййитнинг жасади ёки жасадининг аксари ёки боши билан танасининг ярми мавжуд бўлиши керак.

Жаноза ўқиш тартиби	такбир айтиб, сано ўқилади, яна такбир айтиб, Пайғамбар алайҳиссаломга салавот айтилади, яна такбир айтиб, маййит ҳақига дуо қилинади. Сўнгра яна бир такбир айтиб салом берилади. Биринчи такбирдан бошқа такбирларда қўллар кўтарилмайди. Такбирларда бош қимирлатилмайди.
Жаноза намозига кеч келган одам	ният қилиб имомга эргашади. Имом салом бергандан кейин нечта такбирга кеч қолган бўлса, ўшаларни ўзи айтиб қўяди. Агар имом тўртинчи такбирни айтиб бўлганидан кейин келса, намозга улгурмаган бўлади.
Жанозада имомликка ҳақли бўлганларнинг тартиблари	давлат бошлиғи, қози (шаръий ҳакам), маҳалла имоми ва маййитнинг яқин эркак қариндошлари.
Жаноза ўқилмасдан кўмилган маййит	ҳали ёрилиб кетмаган бўлса, ювилмаган бўлса ҳам қабр устида жанозаси ўқилаверади.
Бир неча маййит тўпланиб қолса	жанозалари алоҳида-алоҳида ўқилгани яхшироқдир.
Имом бир неча маййитнинг жанозасини бирданга ўқимоқчи бўлса	ҳар бир маййитнинг кўкси имомнинг рўпарасига тўғрилаб қўйилган ҳолда саф қилинади.
Агар зарурат юзасидан бир қабрга бир неча маййитни кўмишга тўғри келиб қолса	қибла томонга эркаклар, кейин ўғил болалар, кейин аёл қўйилади. Фақат ҳар бирининг ораси тупроқ билан тўсилиши керак.

Туғилаётганида ўлган гўдак	ҳаёт белгилари кўрилган бўлса (йиғласа, қимирласа), исм қўйилиб, ювиб, жанозаси ўқилади. Агар ҳаётнинг аломатлари бўлмаса, ювилиб, исм қўйилиб, матога ўраб кўмилади (жаноза ўқилмайди). Агар тўла шакланган бўлмаса, устидан сув қуйиб, оқ сурпга ўраб, исм қўйиб кўмилади.
Тобутни қабристонга олиб бориш	тўрт томонидан тўрт киши елкасига кўтариши суннатдир. Тобутнинг аввал бош томонидан, сўнгра оёқ томонидан ўнг елкада кўтариш керак. Кейин чап томонига ўтиб, аввал бош, сўнгра оёқ томонидан чап елкада кўтарилади. Ҳар томондан ўн қадамдан, жами қирқ қадам кўтариб юриш мустаҳабдир.
Қабристонда тобут ерга қўйил- масдан олдин ўтириш	макруҳ.

Маййитни қабрга қўйиш	қабр одамнинг ярим бўйи ёки кўксигача етадиган чуқурликда қазилади. Маййитни қабрга қўювчи киши «Бисмиллаҳи ва ала миллати Росулиллаҳи», дейди. Маййитнинг юзи қиблага мойил қилиб қўйилади. Аёл кишини маҳрамлари қабрга қўядилар. Агар маҳрамлари бўлмаса, аёл кишилар, улар ҳам бўлмаса, кўмишга кучи етадиган солиҳ қари кишилар қўядилар. Аёл киши дафн қилинаётганда унинг қабри бирор мато билан тўсиб турилади. Қабрнинг усти тўртбурчак шаклда эмас, туянинг ўркачи каби тепача қилинади.
Кемада ўлган одам	кафанлаб, жаноза ўқиб денгизга ташланади.

ШАҲИДЛАР ҲАҚИДАГИ БЎЛИМ

Шаҳид –	мусулмон, тоза (яъни, ғусл вожиб бўлмаган, агар ҳайзли, нифосли ва ғусл қилиши лозим бўлса, ювилади), баалоғатга етган, кофирлар томонидан ўлдирилган ёки жанг майдонида жароҳати билан ўлик ҳолда топилган, ёхуд жароҳат етганидан сўнг дарҳол ўлган, шунингдек, мусулмонларнинг ўзлари томонларидан зулм билан ўлдирилиб, ўлдирилиши сабабли дия тўлаш вожиб бўлмаган одам шаҳиддир.
---------	--

Шаҳидни дафн қилиш	шаҳиднинг кийимидан бошқа нарсаси ечиб олинади. Агар шаҳиднинг кийими суннатга мувофиқ бўлган кафандан кам бўлса, тўлдирилади, агар ортиқча бўлса, камайтирилади. Уни ювилмайди, лекин жаноза намози ўқилади. Уни қони билан дафн қилинади.
Ярадор бўлганидан кейин ҳаётдан баҳраманд бўлганлар	ухлаган, еб-ичган, даволанган, чодир ичига олиб кирилган, жанг майдонидан тирик ҳолда олиб чиқилган, дунё ишларини васият қилган, кўп гапирган, намоз ўқиган ёки намоз ўқиш муддатича ҳуши ўзида бўлганидан сўнг жон таслим қилганлар ювилади ва жаноза намози ўқилади.
Шаҳарда топилган қотили номаълум жасад	ювилади ва жанозаси ўқилади.

ХАВФ НАМОЗИ БЎЛИМИ

Хавф намози –	мусулмонларнинг душман ҳужумидан хавфда турганларидаги, душман билан уруш ҳолати бўлиб, аскарлар саф тортиб тургандаги намоз.
---------------	---

Ўқиш тартиби	имом одамларни икки гуруҳга бўлади. Бир гуруҳни душман қаршисида қолдиради ва бошқа гуруҳ билан намоз ўқишни бошлайди. Ўқиладиган фарз намоз 2 ракатли бўлса 1 ракат, 4 ёки 3 ракатли бўлса, 2 ракат ўқиганидан сўнг, биринчи жамоат душман қаршисига боради. Уларнинг ўрнига иккинчи гуруҳ келиб имомга эргашади. Имом намознинг қолган қисмини ўқиб, якка ўзи салом беради. Иккинчи жамоат душман олдига қайтгач, биринчи жамоат ўринларига қайтиб, қироат қилмасдан намозларини тугатадилар ва салом бериб душман олдига қайтадилар. Иккинчи жамоат ҳам намознинг қолган қисмини жойларига қайтиб ёки душман қаршисида, холироқ жойда ўқиб тугатади.
--------------	---

КАЪБАДАГИ НАМОЗ

Каъбанинг ичида орқаси имомнинг орқасига бўлган ҳолатда ҳам фарз ёки нафл намозлари ўқиш	мумкиндир. Аммо орқаси имомнинг юзига қараб қолган бўлса, намози бузилади.
Юзини имомнинг юзига қаратиб ва Каъбанинг устида ўқиш	макруҳдир.
Каъбанинг эшиги очиқ бўлганида, унинг ичидаги имомга ташқаридан иқтидо қилиш	мумкин.

Имом ва жамоат Каъба ташқарисида ҳалқа шаклида намозга саф тортишлари	мумкин. Бу ҳолатда имомга эргашган одам имом томонда бўлиб, Каъбага имомдан ҳам яқинроқ турмаган бўлиши керак. Акс ҳолда эргашувчининг намози бузилади.
---	---

САВДО-СОТИҚ КИТОБИ

Савдо –	ўзаро розилик билан бир молни иккинчи молга алмаштириш.
Мол –	шариат фойдаланишга рухсат берган, бозорда ўз нархига эга, келишув пайтида топшириш имкони бор нарса.
Олди-сотди келишуви тузилган деб ҳисобланиши учун	томонлардан бири молини ийжоб (таклиф) қилиб «Сотдим» деса, иккинчи томондагиси бу таклифни қабул қилиб, «Олдим», дейиши керак. «Сотдим», «олдим» каби сўзлар ўтган замон шаклида бўлиши керак. Олди-сотди келишуви таклиф ва ийжобни билдирувчи юқоридаги сўзлар билан ёки сукут билан, бирор ҳаракат ёки ҳаракатсизлик, имо-ишора билан ҳам амалга оширилиши мумкин.
Таклифни бекор қилиш	таклиф қилувчи томон иккинчи томон таклифни рад этмасидан илгари гапидан қайтса («Йўқ, сотмайман» деса ёки икковларидан бири ўрнидан туриб кетса, гапни бошқа мавзуларга бурса), қилинган таклиф бекор бўлади.

Сотилаётган нарса	савдо жойида бўлса, «Манави нарса», деб кўрсатиш кифоя қилади. Агар у савдо жойида бўлмаса, унинг миқдори ва сифатини айтиш шарт.
Олинаётган нарса эвазига пул тўланаётган бўлса	аввал пул олинади, сўнгра мол топширилади.
Тўлов нарса билан бўлса	моллар бир пайтда алмашилади.
Жинси бир хил бўлган нарсалар	ўзаро тенг миқдорда алмаштирилиши шарт.
Бир қисмини ажратиб олиш қолган қисмига таъсир қилмайдиган гуруч, картошка каби килолаб сотиладиган нарсаларнинг умумий оғирлиги ва нархи айтиб сотилгач	ўлчанганида айтилгандан кам чиқса, харидор хоҳласа шунга яраша пул тўлаб, картошкани олиши мумкин, хоҳламаса, кам чиққани учун олмай кетиши ҳам мумкин.
Ўлчаганда сотувчи айтганидан кўп чиқса	ошиқча қисми савдога кирмагани учун сотувчига қайтариб берилади.

Бир қисмини ажратиш қолган қисмига таъсир қиладиган тахта, қувур (труба) каби нарсаларни сотувчи умумий узунлигини ва нархини айтиб сотганидан кейин	ўлчангач, айтганидан кам чиқиб қолса, харидор хоҳласа молни сотувчи айтган нархда олиши керак. Агар хоҳламаса, олмай кетади.
Сотувчи айтган миқдордан узун чиққанида	харидор ошиқча қисмига пул бермайди.
Бир қисмини ажратиш қолган қисмига таъсир қиладиган молларни сотувчи уларнинг ҳар бир ўлчамининг нархини айтиб сотганидан кейин	ўлчанганида айтганидан кам чиқса, харидор хоҳласа шунга яраша пул тўлаб, молни олиши мумкин. Хоҳламаса, кам чиққани учун олмай кетаверади.
Агар айтганидан узун чиқиб қолса	хоҳласа, ошиқча қисмининг ҳам пулини тўлаб олиши ёки савдодан қайтиши мумкин.
Мевани сотиш	пишганини, шунингдек, пишмаганини сотиш мумкин. Иккала ҳолатда ҳам уни узиб олиш шарт. Сотувчининг битта дарахтдаги меванинг маълум миқдорини ўзига қолдиришни шарт қилиб савдолашиши савдони бузади.

САВДОНИ БЕКОР ҚИЛИШ ҲУҚУҚИ

Харидорга мол керак бўлмай қолса (ёки ёқмай қолса)	савдолашилаётган пайтда қайтариб беришни шарт қилиб қўйиши мумкин.
Сотувчига айнан шу мол керак бўлиб қолса	савдолашилаётган пайтда қайтариб олишни шарт қилиб қўйиши мумкин.
Мол қайтариб берилса ёки қайтариб олинса	савдо бекор қилинади. Бироқ қайтариб бериш ёки қайтариб олиш муддати уч кундан ўтиб кетмаслиги керак.
Сотувчи савдони бекор қилиш ҳуқуқига эга бўлишни шарт қилиб молни сотса-ю (бу ҳолатда сотилган мол унинг мулки бўлиб қолаверади), белгиланган муддат ўтмай туриб мол харидорнинг қўлида нобуд бўлса	харидор унинг савдолашган кундаги қийматини тўлайди.
Қиймат –	савдо-сотиқни тушунадиган иккита ишончли одамнинг молга қўйган нархи.
Савдолашилаётган вақтда мол харидорнинг қўлида туриб нобуд бўлса	харидор унинг қийматини тўлайди.
Юқоридаги 2 ҳолатда мол харидорнинг қўлида айбли бўлиб қолса	сотувчи истаса савдо келишувини кучга киритади, истамаса савдо ни бузади-да, харидордан етказилган зарарни тўлатиб олади.

Савдони бекор қилиш ҳуқуқини харидор олиб савдолашганда	мол сотувчининг мулкидан чиқади. Бироқ харидор белгиланган муддатда бу савдога розилигини билдиргунига қадар мол унинг мулкига айланмай туради. Бу ҳолатда мол харидор қўлида айбли бўлиб қолса ёки нобуд бўлса, сотувчига келишилган нархни бериш керак.
Сотувчи ёки харидор савдони бекор қилиш ҳуқуқидан фойдаланишни шарт қилиб савдолашсалар ва белгиланган муддат ичида савдони бекор қилишни истаб қолсалар	бу ҳақида иккинчи томонни ҳарidor қилишлари керак. Акс ҳолда савдо бекор бўлмайди. Аммо савдога рози бўлганликларини иккинчи томон билиши шарт эмас.
Савдони бекор қилиш муддати тугаса ёки харидор сотиб олган молига ўзининг мулкидек муносабатда бўлса, шунингдек, мол харидор қўлида айбли бўлиб қолса	савдони бекор қилиш ҳуқуқи бекор бўлади.

Танлаб олиш ҳуқуқи –	ўзгаларнинг фикрини сўраш ёки олган нарсасининг муносиблигини билиш учун бир турдаги икки ёки уч нарсадан бирини “танлаб оламан”, деб савдо қилиш. Бунда олинган нарсалар сони учтадан ошмаслиги ва танлаб олиш муддати уч кундан кўп бўлмаслиги керак.
Икки нарсани бирга сотганида ёки олганида, савдони бекор қилиш ҳуқуқидан фойдаланмоқчи бўлган томон	бу нарсаларнинг ҳар бирининг нархини аниқлаб олиши ва савдоси бекор қилиниши мумкин бўлган молни кўрсатиши шарт. Акс ҳолда савдо бузилади.
Харидор бирор молни, унда ўзи истаган сифати бўлиши шарт билан сотиб олгач, молда ўша сифат бўлмаса	молни сотувчига қайтариб бериб, пулини олиши ёки бошида келишилган нархга рози бўлиб, молни олиб қолиши керак.

КЎРИШ ҲУҚУҚИ БЎЛИМИ

Харидор ўз кўзи билан кўрмаган молни	сотиб олиши мумкин. Бироқ молни кўргач, истаса савдони бузишга ҳаққи бор.
Сотувчи молни кўрмай туриб сотиб юборса	савдони бекор қила олмайди.

Сотиб олинган мол харидор қўлида айбли бўлиб қолса ёки харидор бу молни хоҳ кўришдан олдин, хоҳ кўрганидан кейин бошқа одамга узил-кесил сотиб юборса, шунингдек, молни кўрганидан кейин шу молни сотиш учун бошқа одам билан савдолашиши каби ҳолатларда	харидор молни сотиб олишга мажбур.
Харидорнинг молни кўриши	унинг шу молни сотиб олишдан кўзлаган мақсадига тегишли бўлган жойларни кўриши.
Харидор молни кўрмай сотиб олгач, сотиб олишдан кўзлаган мақсадига боғлиқ жойларини кўрса	савдога розилигини билдирмагунича (сўз ёки феъл билан) унинг савдони бекор қилиш ҳуқуқи ўз кучини йўқотмайди.
Агар молни сотиб олишга ёки кўрмай сотиб олинган молни қабул қилиб олишга вакил қилиб тайинланган киши молни кўрса	вакил қилувчининг савдони бекор қилиш ҳуқуқи бекор бўлади.
Бир одам аввал кўрган молни бироз муддат ўтгач қайта кўрмасдан сотиб олса-ю, мол у кўрган пайтдагидан ўзгариб қолган бўлса	унинг савдони бекор қилишга ҳаққи бор.

Сотувчи ва харидор молнинг ўзгариб қолгани-қолмагани ҳақида талашиб қолсалар ва сотувчи молнинг ўзгармаганини даъво қилса	сотувчининг сўзи (қасам ичганидан кейин) қабул қилинади.
Харидорнинг илгари молни кўргани ёки кўрмагани юзасидан сотувчи билан жанжал чиқса	қасам ичганидан кейин харидорнинг сўзи қабул қилинади.

АЙБ ТУФАЙЛИ ҚАЙТАРИШ БЎЛИМИ

Савдогарлар эътиборида молнинг баҳосини пасайтирадиган айбни топган харидор	сотувчига молни қайтариб беришга ёки келишилган нархга рози бўлиб олиб қолишга ҳаққи бор.
Харидор молнинг айбини билиб туриб сотиб олса	юқоридаги ҳуқуққа эга бўлмайди.
Сотиб олинган нарса харидорнинг қўлидалигида қайтариб бериб бўлмайдиган ҳолга келганидан сўнг эски айби ошкор бўлиб қолса	сотувчидан шу айбга яраша пул қайтариб олинади.
Харидор молдаги айбини молга ўз қўлидалигида янги айб қўшилганидан кейин билса	харидордан ўша айбга яраша пулни қайтариб олади, холос. Бироқ шу ҳолатда сотувчи молни қайтариб олишга рози бўлса, харидор молни қайтариб бериб пулини олади.

Харидор бу ҳолда молни сотувчига қайтариб беришни истамаса ёки молни сотиб юборган бўлса	сотувчидан ҳеч нарса ололмайди.
Харидор молнинг эски айбини унга ўз моли қўшилганидан кейин билса	сотувчи уни қайтариб олишни истаса ҳам, уни қайтариб бериш мумкин эмас, сотувчидан эски айбга яраша пулни қайтариб олади, холос.
Ейиладиган нарсаларни сотиб олган киши уларни кесгач ёки чаққач, уларнинг истеъмолга бутунлай яроқсизлиги аниқланса	сотувчидан пулини тўлиқ қайтариб олади.
Нарсаларнинг баъзи қисмини истеъмол қилиш мумкин бўлса	сотувчидан айбга яраша пул қайтариб олинади.
Харидор сотиб олган нарсасида айб борлигини билганидан сўнг унга ўз молидек муомалада бўлса	молни сотувчига қайтариб бериш ҳуқуқи бекор бўлади. Бироқ айбли отни қайтариб бериш, суғориш, унга ем сотиб олиш учун миниш билан харидорнинг савдони бекор қилиш ҳуқуқи бекор бўлмайди.
Айбли молни қайтариш харажатлари	харидор зиммасида.
Икки молни бир келишув билан сотиб олган харидор уларнинг иккисини ҳам қабул қилиб олгач, улардан бирида айб борлигини билса	уни қайтариб бериб, сотувчидан пулини олиши ёки айбга яраша пул ундириши мумкин.

Молларни ҳали қабул қилиб олмаган бўлса	истаса уларнинг ииккисини ҳам олиши ёки иккисини ҳам қайтариб бериши лозим. Тугалланмаган савдони бўлакларга бўлиб бўлмайди.
Килолаб ёки сиғими билан ўлчаб сотиладиган молларни сотиб олган одам унинг бир қисми айбли эканини кўрса	молнинг ҳаммасини қайтариб бериши ёки ҳаммасини олиб қолиши керак (молни қабул қилиб олган бўлса ҳам). Чунки бир идишдаги нарса бир бутун мол ҳисобида бўлади.
Харидорнинг қўлидаги молда бошқанинг ҳам ҳаққи борлиги юзага чиқса	сотувчидан пулини қайтариб олади.
Сотиб олинган нарса ажратиш мумкин бўлган моллардан бўлса	ўзгага тегишли қисмини ажратиб бериб, унга яраша пулини қайтариб олади ва қолган қисмини ўзида сақлаб қолиши мумкин.
Сотувчи савдо пайтида молнинг айбларига жавоб бермаслигини айтиб сотиши	мумкин (бунда сотувчи ўз молидаги айбни билмаслиги шарт). Бунга рози бўлган харидор савдони бекор қилиш ҳуқуқидан маҳрум бўлади.
Танлаб олиш ва айб туфайли қайтариш ҳуқуқларига эга шахс вафот этса	унинг ҳуқуқлари меросхўрларига ўтади.
Савдони бекор қилиш ва кўриш ҳуқуқи	меросхўрларга ўтмайди, балки шахснинг вафот этиши билан бекор бўлади.

БОТИЛ ВА ФОСИД САВДО ҲАҚИДАГИ БЎЛИМ

Ботил савдо –	шариат мол деб ҳисобламаган инсон аъзолари, озод инсон, ароқ, чўчқа кабиларнинг савдоси ботилдир, яъни бошиданоқ савдо-сотик деб ҳисобланмайди.
Шариат мол деб ҳисоблаган нарса билан шариат мол деб ҳисобламаган нарса биргаликда сотилса	гарчи ҳар қайсинисининг нархи алоҳида айтилса ҳам савдоси бекор қилинади.
Ботил савдо билан олинган нарса	омонат ҳукмидадир. Уни ишлатиб бўлмайди, балки зудлик билан қайтариб бериш керак.
Барча фойдаланиши мумкин бўлган ердаги нарса	фақат қўлга киритгач сотиш (ўрмондаги қуённи, дарёдаги балиқни тутиб олгач, тоғдаги ўтинни йиғиб олгач сотиш) мумкин.
Фосид савдо –	харидорга топшириш қийин бўлган нарсани, харидорга топширса сотувчининг ўзига зарар етадиган нарсани, харидорнинг алданиш эҳтимоли бўлган нарсани, жанжалга олиб келадиган ноаниқликлиги бор нарсани савдо-сотик қилиш нотўғридир, яъни фосиддир.

Ножоиз савдо –	бир молни фалон нархга насияга сотиб, кейин сотган нархидан камга, нақдга қайтариб олиш ёки шу ҳолатда ўзи сотган нарсани сотмаган нарсаси билан қўшиб аввалги нарсаси нархига қайта сотиб олиш, идишдаги молни сотаётганда харидорнинг умумий вазндан идишнинг вазнига тенг бўлмаган вазни чикариб ташлашни шарт қилиши ножоиздир.
Савдо вақтида сотувчи ёки харидор қўядиган шартлар 3 хил бўлади:	1) савдо келишуви тақозо қиладиган ва унинг руҳига мос келадиган шарт; 2) савдо келишуви тақозо этмайдиган ва унинг руҳига мос келмайдиган, лекин томонларнинг бирига ёки сотилаётган молга фойда келтирадиган шарт. Бундай шарт савдони нотўғрига айлантиради. Шунинг учун бундай шартни қўйган томон дарҳол уни бекор қилиши керак; 3) савдо келишуви тақозо этмайдиган ва унинг руҳига мос келмайдиган, шунинг билан бирга томонлардан бирига зарар келтирадиган шарт. Бундай шарт ботил саналади ва савдо кучга киравереди. Валлоҳу аълам.

Нотўғри деб ҳисобланган савдоларни бузмасдан тўғрилаб юбориш	мумкин. Мисол учун, савдони бузмасдан илгари елиндаги сутни соғиб олиб харидорга топширилса, савдо тўғри бўлиб кетаверади. Бироқ савдони нотўғри бўлишига сабаб бўлган нарсалар бартараф қилинмаган бўлса, бундай савдони бекор қилиб юбориш (бузиш) сотувчига ҳам, харидорга ҳам вожибдир.
Молни нотўғри савдо билан сотиб олган киши оламдан ўтса	уни қайтариш меросхўрлари зиммасига ўтади.
Макруҳ савдо	бошқаларни қизиқтириш мақсадида ўзини харидор қилиб кўрсатиш ва молнинг нархини ошириш, икки тараф нархига рози бўлиб турган савдонинг устига савдо қилиш, мева-чева каби шаҳарга келаётган молларнинг йўлига чиқиб, шаҳарнинг четида кутиб туриб сотиб олиш (агар шаҳардаги нархнинг кўтарилиб кетишига сабаб бўлса), очарчилик вақтида шаҳардаги озиқ-овқатни қишлоқдагиларга сотиш, жума намозига азон айтилган пайтдаги савдо-сотиқ макруҳдир.
Ким ошди савдоси	рухсат берилган.

ИҚОЛА БЎЛИМИ

Иқола –	савдони бекор қилиш. Савдо қилган томонлардан бири савдони бекор қилиш ҳуқуқига эга бўлмай туриб, маълум сабаблар туфайли савдони бекор қилишни (иқола қилиш) истаса, иккинчи томоннинг савдони бекор қилишга рози бўлиши ўта савобли ишдир.
Савдони бекор қилиш ҳуқуқи бўлмаган ҳолда иккинчи томон савдони бекор қилишга рози бўлмаса	фақат бир томоннинг хоҳиши билан савдони бекор қилиб бўлмайди.
Савдо бекор бўлганида молга тўланган пулнинг қиймати	кам ҳам, кўп ҳам қилмай қайтариш лозим.
Мол харидор қўлида айбли бўлиб қолса	сотувчи айбга яраша пулни олиб қолиши керак.
Агар мол кўпайган бўлса ёки нобуд бўлса	савдони бекор қилиб бўлмайди. Аммо молнинг баъзи қисми нобуд бўлган бўлса, қолган қисmini иқола қилиш мумкин.

ТАВЛИЯ ВА МУРОБАҲА БЎЛИМИ

Тавлия –	молнинг устига фойда қўймай, сотувчига тушган нархига сотиш.
Муробаҳа –	сотувчига тушган нархи устига маълум фойда қўйиб сотиш.

Тавлия ва муробаҳа савдоси билан сотилаётган молни	сотувчининг ўзи ўхшаши бор нарса эвазига олган бўлиши керак.
“Ўхшаши бор” нарса	литрлаб ёки килолаб ўлчанадиган нарсалар, бири иккинчисига катта-кичикликда жуда ўхшаш бўлган нарсалар.
“Ўхшаши йўқ” нарса	бири иккинчисига ўхшамайдиган нарсалар (бир қўй иккинчи қўйга, бир ҳовли иккинчи ҳовлига ўхшамайди).
Одатда савдогарлар қиладиган харажатлар	тавлия ва муробаҳа савдоси билан сотилаётган молнинг нархига одатда савдогарлар қиладиган харажатларни ҳам қўшиш мумкин.
Молни муробаҳа савдоси билан сотиб олган киши сотувчининг алдаганини билиб қолса	хоҳласа молни олдин келишилган нархда олиб қолади ёки молни қайтариб бериб, пулини олади (Имом Абу Юсуф “Берган ортиқча пулини сотувчидан қайтариб олади”, деганлар).
Тавлия савдосида харидор алданганини билиб қолса	тўлаган ортиқча пулини сотувчидан қайтариб олади.
Харидор молни ишлатиб қўйганидан сўнг ёки мол нобуд бўлганидан ёхуд айбли бўлиб қолганидан сўнг сотувчининг алдагани аниқланса	савдони бекор қилиб бўлмайди.

СУДХҲҶРЛИК БЎЛИМИ

СудхҲҶрлик –	молни молга алмаштираётган томонлардан бирининг эвазига ҳеч нарса бермасдан ортиқча мол олишни шарт қилиши.
СудхҲҶрлик ҳосил бўлиши учун	алмаштириладиётган моллар идишда ўлчанадиган ёки тарозида тортиладиган бўлиши ва иккиси бир жинсдан бўлиши керак.
Агар алмаштириладиётган молларнинг жинси ва ўлчаниши бир хил бўлса	бу молларни бир хил миқдорда ва нақдма-нақд (қўлма-қўл) алмаштириш шарт. Бу ҳолда моллар сифати ҳар хил бўлишининг аҳамияти йўқ.
Агар алмаштириладиётган молларнинг жинси ва ўлчаниши бир хил бўлмаса	уларни ўзаро алмаштиришда тенглик ҳам, нақдма-нақдлик ҳам шарт эмас.
Агар молларнинг жинси икки хил бўлиб, ўлчаниши бир хил бўлса	моллар нақдма-нақд алиштирилади. Уларнинг ўзаро тенг бўлиши шарт эмас.
СудхҲҶрлик аралашини мумкин	тарозида тортиладиган ва идишда ўлчанадиган молларгагина.
СудхҲҶрлик бўлмайди	қийматига қараб ўлчанадиган ҳовли-жой, ҳайвон ва асбоб-ускуна каби нарсаларда, сон, узунлик ўлчови билан ўлчанадиган тухум, газлама каби нарсаларда.

Бир қўйни икки қўйга, бир дона тухумни икки дона тухумга ва бир метр газламани ўз жинсидаги бир ярим метр газламага алиштириш	мумкин. Чунки бунда икки томон ҳам нима қилаётганини ва молининг миқдорини, сифатини жуда аниқ ва яхши билган ҳолда савдолашадилар.
Маълум муддатдан кейин берилиши лозим бўлган молиявий мажбуриятлар ҳақида келишув тузилаётган пайтда	икки тараф қарздор қарзни адо қилаётганда эътиборга олинadиган қийматни келишиб оладилар. Бу қиймат одатда нархи кам ўзгарадиган истеъмол молларидан бирининг (масалан, гўштнинг) ёки тилланинг ёхуд унча ўзгармай турадиган пул бирлигининг (масалан, долларнинг) қиймати бўлиши мумкин.
Бировга сўм қарз берган одам	истаса қарзини долларда қайтариб олаётган пайтдаги курс билан олиши мумкин.
Қарз берувчи қарздор бўйнидаги қарзни	нақд пулга ёки нақд бирор нарса эвазига қарздорнинг ўзигагина сотиши мумкин.

КЎЧМА МОЛ САВДОСИ БЎЛИМИ

Кўчма мол –	ҳайвон, дон, кийим каби моллар.
Кўчма молни сотиб юбориш мумкин эмас	сотиб олган харидор уни қабул қилиб олмасидан илгари. Аммо кўчма молни сотиб олган харидор уни қабул қилиб олмай, ҳадя ва садақа қилиши ёки қарзга бериши мумкин.

Сотувчи молни нақдга сотган бўлса	пулини қўлига олмай туриб ишлатиши мумкин: уни ҳадя ёки садақа қилиши, шунингдек, қарзга бериши мумкин.
Харидорнинг келишилган нарх устига яна қўшиб бериши, сотувчининг харидорга молни келишилганидан кўпроқ қилиб бериши ва харидордан келишилган нархдан кам пул олиши	мумкин.
Ҳовли сотилганда	айтилмаса ҳам ундаги бинолар, омборхона, болохона, уйларнинг калитлари савдога киради.
Ерни сотганда	ундаги дарахтлар савдога киради, (аввалдан келишилмаса) экинлар кирмайди.
Дарахтни сотганда	(аввалдан келишилмаса) ўша пайтдаги меваси савдога кирмайди.

МАВҚУФ САВДО БЎЛИМИ

Мавқуф савдо –	мол эгасининг рухсатига боғлиқ бўлган савдо.
Бировнинг молини ўзимнинг молим деб сотса	ботил савдо бўлади.
Мавқуф савдода молнинг эгаси ўз рухсатисиз қилинган савдога	рухсат бериши ёки уни бекор қилиши мумкин.

Мавқуф савдога молнинг эгаси рухсат берса	молнинг пули унинг мулки бўлади ва уни олгунча молини рухсатсиз сотган одам қўлида омонат ҳисобланади.
Агар мол айирбошланган бўлса	унинг ўрнига олинган мол рухсатсиз айирбошлаган одамнинг мулки бўлади ва у одам молнинг эгасига айирбошланган молнинг ўхшашини ёки унинг қийматини бериши лозим.
Бировнинг молини рухсатсиз сотган одам	молнинг эгаси бу савдога рухсат беришдан олдин харидор билан савдони бузиши мумкин.

САЛАМ САВДОСИ БЎЛИМИ

Салам савдоси –	мол насия, унинг пули эса нақд бўлади. Савдо сотувчининг қўлида бўлмаган мол устида бўлади. Салам савдосидан бошқа савдода молни насия қилиш мумкин эмас.
Салам савдоси билан савдо-сотик қилиш мумкин бўлган нарсалар	миқдорини, сифатини аниқ билиш мумкин бўлган (сиғими, вазни, узунлиги ўлчанадиган, доналаб сотилиб, бир-биридан айтарли фарқ қилмайдиган) нарсалар.

Салам савдоси пай-тида	сотилаётган молнинг жинси, нави, сифати, миқдори, харидорга топшириш куни, топшириш жойи, унга тўланаётган пул ёки нарса миқдори аниқ айтилиши шарт. Айтилаётган мол савдо бўлаётган пайтда, молни харидорга топшириш белгиланган кунда ҳамда шу икки вақт оралиғида савдо бўлган жой бозорларида сотилаётган бўлиши керак.
Салам савдосида сотувчи	харидордан молга берилаётган пулни савдо жойида олиши лозим.
Сотувчи молнинг пулини олмай туриб тасарруф қилиши	мумкин эмас.
Харидор молни қўлга олмай туриб тасарруф қилиши	мумкин эмас.
Молни топшириш вақти келганида сотувчи харидорга молни топшира олмаса	харидор истаса кутади, истаса савдони бузиб, пулини қайтариб олади.
Сотувчи молни топшириш муддатидан олдин вафот этса	белгиланган муддат бекор бўлади. Бу ҳолда харидор ўз пулини сотувчининг меросга қолдирган молидан олади.
Салам савдосида томонларнинг савдони бекор қилиш ҳуқуқи	мавжуд эмас.

Сотувчининг молни харидор кўрмасидан олдин бошқага сотиб юборишга	ҳаққи бор.
Молни харидорга кўрсатгач ва харидор олишга рози бўлгач	бошқа бировга сота олмайди.
Ит, айиқ ва бўри каби йиртқич ҳайвонларни савдо-сотиқ қилиш	мумкин.
Мусулмонлар жамиятида яшайдиган бошқа динга мансуб киши	савдо-сотиқ масалаларида мусулмонлар кабидир.
Тантана ва байрамларда сочилган пулни, қанд-қурсни олиш учун кўйлагининг этагини очиб турган бўлса ёки тасодифан келиб тушгач этагини йиғиштириб олса	тушган нарса ўша одамникидир. Ҳеч кимники бўлмаган ва фойдаланишга шариат рухсат берган нарсаларнинг ҳукми ҳам худди шундай.

САРФ БЎЛИМИ

Сарф –	пулни пулга сотиш.
Агар бир хил пуллар алмаштирилаётган бўлса	ўзаро тенг ва ажрашмасдан туриб икки томондан қўлма-қўл олди-берди бўлиши шарт қилинади.

Пулни пулга сотишда	томонлар савдони бекор қилиш ҳуқуқига эга эмаслар.
Агар пуллар ҳар хил бўлса	алмаштириш қўлма-қўл бўлиши шарт. Тенглик шарт эмас.
Агар томонлар қўлма-қўлликка эътибор бермасдан, олишлари керак бўлган пулни олмасдан савдо жойидан тарқалсалар	пул алмаштириш савдоси бузилади.
Агар томонлардан бири олиши керак бўлган пулнинг бир қисминигина олиб тарқалса	қўлига теккан қисмигина унинг мулки бўлади. Қолган қисми эса аввалги эгасининг мулки бўлиб тураверади.
Агар харидор қилични олиш учун савдолашгач пулни насия қилса	савдо қиличнинг ўзига тегишли бўлади, унинг тилла беағи эса савдога кирмайди.
Агар қиличнинг беағини ажратиб бўлмайдиган бўлса	харидор пулни тўлиқ насия қилган ҳолатда савдо бекор қилиб юборилади.

ШУФЪА КИТОБИ

Шуфъа –	сотилаётган қўчмас молни ҳаммадан олдин харид қилиш ҳуқуқи.
Шафеъ –	шуфъа ҳуқуқига эга одам.
Биринчи ўринда сотилаётган молга	моли аралаш бўлган киши шафеъ ҳисобланади.
Иккинчи ўринда	сотилаётган молдан фойдаланиш учун зарур бўлган нарсаларга моли (йўл, сув каби) аралашган одам шафеъ ҳисобланади.

Шафеълар кўпчилик бўлсалар	мол уларнинг сонларига қараб тақсимланади.
Шуфъа ҳаққи бор одам	қўшнисининг савдо қилгани ҳақидаги хабарни эшитиши биланок ҳаққини талаб қилиши керак. Сўнгра ўз талабини мол кимнинг қўлида турган бўлса ўша одамнинг олдида ёки ўша кўчмас мол олдида гувоҳларга билдиради.
Агар молнинг савдо қилингани ҳақидаги хабарни эшитиб индамаса ёки ўз талабини гувоҳлар олдида билдирмаса	унинг шуфъа ҳаққи бекор бўлади.
Шафеънинг ҳуқуқлари	кўриш ҳуқуқи ва айб туфайли қайтариш ҳуқуқига эга.
Талаш бўлаётган молнинг нархи туширилган ёки орттирилган бўлса	шафеъ бу икки нархнинг камроғи билан молни сотиб олади.
Сотувчи харидордан молнинг ҳамма пулини кечиб юборган бўлса	шафеъ молнинг ҳамма пулини бериб олади.
Сотувчи молни харидорга ўхшаши бор нарса эвазига сотган бўлса	шафеъ ҳам худди шундай нарса беради.
Ўхшаши бўлмаган нарсалар эвазига сотган бўлса	ўша нарсанинг бозор нархини беради.

Сотувчи харидорга кўчмас молни кўчмас мол эвазига сотганда	ҳар икки ҳовлининг шафеълари ўзлари шафеълик талаб қилаётган ҳовлини унинг эвазига берилаётган ҳовлининг бозор нархига оладилар.
Сотувчи молни харидорга насияга сотган тақдирда	шафеъ пулни нақд бериши керак. Ёки шафеълигини юқорида айтилганидек талаб қилади-да, харидорнинг сотувчига пул берадиган муддати келгач, сотувчига пулни бериб молни олади.
Харидор сотиб олган жойига бино қурган ёки дарахт эккан бўлса	шафеъ талаш бўлаётган жойнинг нархини, бино ёки дарахтнинг ердан ажратилган ҳолдаги қийматини (бозор баҳосини) бериб олади. Агар истаса харидордан қурган ёки эккан нарсасини кўчириб олишни талаб қилиши ҳам мумкин.
Савдо-сотиққа ва эвазига нарса бериш шарт қилинган совға-саломга	шуфъа талабини қўйиш мумкин.
Алоҳида сотилаётган дарахтларга ёки мева-ларга, савдони бекор қилиш ҳуқуқи билан қилинган савдо-сотиққа белгиланган муддат тугашидан олдин нотўғри қилинган савдо-сотиққа	шафеълик даъвоси қилинмайди.

Кўчмас молни сотишда қатнашган одам учун	шуфъа ҳаққи бекор бўлади.
Молни харид қилишда қатнашган киши учун	шуфъа ҳаққи сақланади.
«Мен бу ҳовлига шафеълик даъво қилмайман» деган гапни шафеъ ҳовли сотилгач айтса	унинг шуфъа ҳуқуқи бекор бўлади.
Агар шу гапни ҳовли сотилмасидан олдин айтган бўлса	унинг шуфъа ҳуқуқи сақланади.
Шафеълик ҳуқуқини пулга сотиш	мумкин эмас.
Шафеънинг қози ҳукмидан олдинги ўлими	унинг ҳуқуқини бекор қилади.
Қозининг ҳукмидан олдин шафеъликка сабаб бўлаётган мол сотиб юборилса	шафеънинг шуфъа ҳуқуқи бекор бўлади.
Шафеънинг харидорлар кўп бўлган суратда	ёки барчасининг улардан бирининг улушига шуфъа талабини қўйишга ҳаққи бор.
Бир ҳовлини бир неча киши сотаётган бўлсалар	шафеъ улардан бирининг улушигагина шафеълик талабини қўёлмайди. Истаса ҳовлининг ҳаммасини сотиб олиши керак.

Агар шафеъ ҳовлини Ҳасан олганини эшитиб шуфъа ҳуқуқидан воз кечгач, ҳовлини бошқа одам олгани аён бўлса ёки ҳовлининг юз минг сўмлигини эшитиб шуфъа ҳуқуқидан воз кечгач, ҳовлининг камроққа сотилгани аён бўлса ёхуд ўхшаши йўқ нарсаси эвазига эмас, балки ўхшаши бор нарсаси эвазига сотилган бўлса	унинг шуфъа ҳаққи сақланиб қолади.
Ҳовлининг юз минг сўмга сотилганини эшитиб шуфъа даъвоси қилмаган бўлса-ю, ҳовли юз минг сўмлик ёки ундан кўпроқ турадиган ўхшаши йўқ мол эвазига сотилган бўлса	шуфъа даъвоси қила олмайди.

ТАҚСИМОТ КИТОБИ

Тақсимот –	икки ёки ундан кўп киши ўртасидаги молни бўлиб бериш ва ҳақдорларнинг улушларини аниқлаш.
-------------------	--

Ўхшаши бор мол тақсимланганда	ҳақдорларнинг ҳар бирининг улуши ажратиб берилади. Бу ҳолатда ҳақдорлардан бири ҳозир бўлмаса ҳам, қолган ҳақдорлар ўз улушларини олаверади.
Бўлинаётган мол ўхшаши йўқ нарсалардан бўлса	ҳақдорлардан бири молни ўзида олиб қолиб, қолганларга улар улушларининг пулини беради. Бундай ҳолатда эса ҳақдорларнинг барчаси ҳозир бўлишлари керак.
Тақсимотчи иш ҳақини давлат ғазнасидан эмас, бевосита одамларнинг ўзидан оладиган вазият бўлса	унинг иш ҳақи тақсимлатувчиларнинг сонига бўлиб юборилади.
Тақсимловчи –	адолатли ва ўз ишининг устаси бўлиши вожиб.
Тақсимотдан тақсимлатувчиларнинг ҳаммаси фойда кўрадиган бўлса	улардан бирининг талаби асосида тақсимланади.
Ҳаммаси зарар кўрадиган бўлса	фақат барчанинг талабига биноан тақсимланади.
Икки хил нарса (қўй ва мол), жавохирлар (узук, балдоқ) ва ҳаммом каби тақсимланса тақсимлатувчиларга зарар келадиган нарсаларни	ҳақдорларнинг розилигисиз тақсимланмайди.
Ҳақдор орасидаги ҳовлилар, ерлар ва дўконлар	ҳар бири алоҳида-алоҳида тақсимланади.

Тақсимлаш қийин бўлган нарса	сотиб, пулини бўлишиб олишга ҳақдорлар розилик берсалар, мол сотилиб пули уларга тақсимлаб берилади.
Мол икки ҳақдор орасида тақсимлаб берилганидан сўнг, ушбу молга яна бошқа янги ҳақдор чиқиб қолса	мол янгидан тақсимланади.
Янги ҳақдор аввалги ҳақдорлардан бири улушининг бирор қисмига даъвогарлик қилиб ўз ҳаққини олса	унга ўз улушидан берган ҳақдор ўз шеригидан янги ҳақдорга берган қисмининг ярмини ундириб олади.
Ҳақдорлар молни тақсимлаб олмасдан	ундан келишув асосида фойдалансалар ҳам бўлади.

СОВҒА КИТОБИ

Совға –	кишининг ўз молини бировга эвазига ҳеч нарса олмай мулк қилиб бериши.
Совға олди-бердиси	совға олувчининг ўша жойда совғани қўлига олиши билан тугал бўлади. Агар кейинроқ қўлига оладиган бўлса, совға берган шахсдан қайта рухсат сўраши керак.
Ҳақдорлар ўртасидаги ҳали тақсимланмаган мол	совға қилиб бўлмайди. Тақсимлаб бўлиб, кейин берса бўлаверади.

Бировнинг қўлида турган нарсасини	ундан олмай туриб, унинг ўзига совға қилса бўлади.
Ақлини таниган ёш болага совға бериш	боланинг ўзи қабул қилиб олиши керак. Борди-ю, ақлини танимаган бўлса, уни тарбиялаётган одам қабул қилиб олиши лозим.
Тўйдан кейин эрнинг уйига келган хотинга берилган совғани	эри қабул қилиб олади.
Икки ёки ундан кўп кишига битта нарсани совға қилиш	мумкин эмас.
Совғани қайтариб олиш	совға берувчи ва олувчининг ўзаро розиликлари ҳамда зарурат туфайли (қозининг ҳукми билан) қайтариб олиш мумкин. Совғани қайтариб олиш совға келишувини бузишдир. Уни совға олувчининг совға берувчига қилган совғаси деб тушунмаслик керак.

7 ҳолатда совғани қайтариб олиш мумкин эмас	1) совғага совға олувчининг моли туташса; 2) совға берувчи ёки олувчи вафот этса; 3) берилган совға эвазига совға қилувчига бирор нарса берилган бўлса; 4) совға совға олувчи мулкидан чиқса; 5) совға олди-бердиси эр-хотиннинг ўрталарида бўлса; 6) совға олди-бердиси маҳрам қариндошлар ўрталарида бўлса; 7) совға қилинган нарса нобуд бўлган бўлса.
Агар совға бераётиб эвазига совға олувчидан нимадир бериш шарт қилинса	бу бошида совға ҳукмини олади, охир-оқибат эса савдо-сотик ҳукмини олади ва унга нисбатан айб туфайли қайтариш, кўриш ҳуқуқи ва шуфъа ҳуқуқи каби савдо-сотик ҳукмлари қўлланилади.
Агар совға бераётган одам савдони нотўғрига айлантириб юбурувчи шартларни қўйса	унинг мазкур гаплари эътиборсиз (аҳамиятсиз) саналади ва қилаётган совғаси тўғри ҳисобланади.
Агар ҳомиладор чўрини совға қилмоқчи бўлса	унинг қорнидаги ҳомиласини озод қилиб, кейин совға қилиш керак.
Агар ҳомилани мудаббар қилиб, сўнгра чўрини совға қилса	қилган совғаси нотўғри ҳисобланади.

Садақа	садақа қилинган одам (совға син-гари) қўлга олсагина уники бўлади.
Садақани қайтариб олиш	мумкин эмас.

ИЖАРА КИТОБИ

Ижара –	молдан олинадиган манфаатни нақд ёки насияга олди-сотди қилиш. Ижара келишувида гарчи узоқ бўлса ҳам фойдаланиш муддати айтилиши шарт.
Аллоҳ йўлида вақф қилинган нарсани ижарага қўйганда	уч йилдан ортиқ муддат белгилаш мумкин эмас.
Ишчини ижарага олиш	ёллаш вақтида ундан талаб қилинаётган ишни айтиш ёки ишора қилиш билан ишчидан олинадиган манфаатга аниқлик киритилади.

Ижара ҳақи	ижарага олувчи ижара ҳақини ўша заҳотиёқ бериши шарт эмас. Бироқ ўз ихтиёри билан келишувдан кейиноқ ёки ижара ҳақини олдиндан бериш шарт қилинган ҳолатларда ёхуд кўзда тутилган манфаат олиб бўлингач, шунингдек, молдан фойдаланиш имконига эга бўлгач берса бўлади. Ҳовли ёки ерни ижарага берган одам ижара ҳақини (тўлов муддати белгиланмаган бўлса) кунма-кун талаб қилиши мумкин. От, туя каби ҳайвонларни ижарага берган киши эса ижара ҳақини (тўлов муддати белгиланмаган бўлса) босиб ўтиладиган ҳар бир маълум масофадан (масалан, ҳар 50 км дан) сўнг талаб қилиши мумкин. Ижарага олинган тикувчи ва бўёқчи каби ишчилар ўз ҳақларини ишларини тамом қилгач оладилар.
Ижарага олинган ҳовлини ижарачи қўлидан кимдир тортиб олса	ижарачи ҳовлидан фойдалана олмаган вақтлари учун ижара ҳақи тўламайди.
Ҳовли ёки ерни ижарага берган одам	ижара ҳақини (тўлов муддати белгиланмаган бўлса) кунма-кун талаб қилиши мумкин.
От, туя каби ҳайвонларни ижарага берган киши	ижара ҳақини (тўлов муддати белгиланмаган бўлса) босиб ўтиладиган ҳар бир маълум масофадан (масалан, ҳар 50 км дан) сўнг талаб қилиши мумкин.

Ижарага олинган тикувчи ва бўёқчи каби ишчилар	ўз ҳақларини ишларини тамом қилгач оладилар.
Нон ёпиш учун ижарага олинган новвой	ўз ҳақини нонларни тандирдан узиб олгач олади. Агар нонлар тандирдан олишдан аввал куйса, ҳақ олмайди. Унинг айбисиз куйса, новвой ҳақ олади.
Ошпаз	овқатни сузиб бергач ҳақини олади.
Юк ташувчилар	ҳақини олгунча юкни ўз эгасига бермай туриши мумкин эмас. Чунки ташилган юкда уларнинг меҳнати ўз изини қолдирмайди.
Тўлов	савдо-сотиқда тўлов вазифасини бажарадиган нарсалар (пул, мол) ижарада ҳам шу вазифани бажаради.
Ҳовли ёки дўконни ижарага олувчи одам ундан нима мақсадда фойдаланишини ижарага берувчига айтмаган бўлса	ижарага олинган жойнинг биносига зарар етказмайдиган ишларнигина қилиши мумкин.
Ерни унга нима экилишини айтмасдан ёки истганини экишга келишмасдан, шунингдек, ерни экин-тикиндан холи қилмай туриб ижарага олиш	мумкин эмас.

Ерни бино (уй) куриш ёки дарахт экиш каби ишлар учун ижарага олиш	мумкин. Келишилган муддат тугагач эса ерни бўшатиб берилади. Агар ижарага берувчи истаса, ўша бино ёки дарахтларнинг ердан кўчириб олингандаги қийматини бериб, ўзида олиб қолиши мумкин.
Ижара муддати тугаб, ердаги нарс дарахт эмас, экин-тикин бўлса	ўриб-йиғиштириб олингунича ижарага олувчи кўлида қолдирилади. Ижарага берувчи эса ер учун бозор нархида ҳақ олади.
Юк ташиш учун ижарага олинган ҳайвонга келишилганидан ортиқча юк юкланганда кўтара олмай майиб бўлса	етказилган зарар тўлаб берилади.
Ортиқча юкни ҳайвон кўтара олса	ортиқча юкнинг ҳақи ҳам ижара келишуви вақтидаги нархга қўшиб тўланади.

НОТЎҒРИ ИЖАРА БЎЛИМИ

Ижарани бузадиган шартлар	савдо-сотиқни бузадиган шартлар бузади, яъни нотўғрига айлантиради, чунки ижара ҳам савдо-сотиқ каби.
Ижара ҳақи, муддати ёки ижарага олинган ишчидан талаб қилинган иш ноаниқ бўлса	ижара келишуви нотўғри ҳисобланади.

Ижара муддати	келишувда айтилган муддатдан бошланади, муддат айтилмаган бўлса, келишув вақтидан бошланади.
Гуноҳ ишлар учун (қўшиқ айтиш, ўйинга тушиш каби) ижарага олиш	мумкин эмас.
Ишчига бажарган ишининг бир қисмини хизмат ҳақи қилиб бериш	мумкин эмас. Мисол учун, тегирмончига ўзи чиқарган ундан хизмат ҳақи берилмайди. Аммо иш бошланмасидан олдин хизмат ҳақи сифатида маълум кило унга келишиб олинган бўлса, келишилган унни хоҳ шу ундан, хоҳ бошқа ундан бериш мумкин.
Ижара ҳам ишбай, ҳам вақтбай бўлиши	мумкин эмас. «Бир кунда 1000 та ғишт қуйиб берсанг, 1000 сўм бераман», дейиш нотўғри.

УМУМИЙ ВА ХОС ИШЧИЛАР БЎЛИМИ

Ижарага олинадиган ишчилар икки қисмдир:	умумий ва хос.
Умумий ишчи –	омма учун хизмат қиладиган ишчи. У бир кишига боғланиб қолмай, ким буюртма берса, ўшанинг ишини қилиб, ҳақини олаверади.
Умумий ишчи қўлидаги нарса унинг айбисиз нобуд бўлса	тўлаб бермайди.

Агар нарса унинг айби билан нобуд бўлса	тўлаб беради.
Умумий ишчининг ҳақ олиши	талаб қилинган ишни бажариб бўлгачгина ҳақ олади.
Хос ишчи –	келишув муддатида ўзини ижарага олувчига топшириб, фақат унинг учун ишлаган ишчи.
Хос ишчи ҳақи	келишув муддатида ўзини топшириб қўйгани учун (ижарага олувчи ундан фойдаланмаса ҳам) ҳақини олаверади. Агар келишув муддатида бошқага ҳам хизмат қилса, ҳақи камайтиради.
Хос ишчи қўлидаги нарса нобуд бўлса	хоҳ унинг айби билан (бу ерда одатда бўладиган ва атайлаб қилинмаган айб назарда тутиляпти), хоҳ унинг айбисиз нобуд бўлса, тўлаб бермайди.
Ижара олувчининг ижарага олинган ишчини бошқа ёққа (бошқа шаҳарга) олиб кетиши	ижара келишуви пайтида айтиб қўйилмаган бўлса, олиб кетишга ҳаққи йўқ.

ИЖАРА БЕКОР ҚИЛИНИШИ ҲАҚИДАГИ БЎЛИМ

Ижара келишувини бекор қилиш	ижарага олинган нарсадан фойдаланишга халал берадиган айб сабабли ижара келишуви бекор қилиниши мумкин (ижарага олинган ер ёки тегирмонга сув келмай қолиши каби). Бироқ ижарага олувчи айбли нарсадан фойдаланишда давом этса ёки айб бартараф этилса, ижара келишувини бузиб бўлмайди. Ижара келишуви, шунингдек, 3 кун ичида келишувни бекор қилиш ҳуқуқини олиш билан ва кўриш ҳуқуқи сабабли ҳам бекор қилинади. У яна узр туфайли бекор қилинади.
Узр –	томонларнинг бирига келишувда кўзда тутилмаган зарарнинг етиши. Ижарага берган нарсасини сотишни истаб қолиш узр ҳисобланмайди.
Ижара келишувини келаси замонга боғлаб тузиш ёки бузиш	мумкин, бироқ савдо-сотиқда бундай қилиш мумкин эмас.

ОРИЯ КИТОБИ

Ория –	молдан олинадиган манфаатни унинг эвазига ҳеч нарса олмасдан бировга мулк қилиб бериш (бирор нарсани ҳақ олмасдан фойдаланишга бериб туриш).
Шарти	икки томоннинг ҳам розиликлари.

Орияга берувчи нарсасини қайтариб олиши	нарсасини истаган вақтда қайтариб олади.
Орияга олувчи қўлидаги нарса унинг тажовузкорлигисиз (нотўғри ишлатиши, қасддан зарар етказиши каби) нобуд бўлса	тўлаб бермайди (гарчи тўлаб бериш шарт қилинган бўлса ҳам).
Орияга олинган нарсани ижарага бериш	мумкин эмас.
Орияга олинган нарсани яна бошқа бировга орияга бериш	мумкин, лекин орияга берувчи «Фақат ўзинг ишлат» демаган бўлиши шарт.
Агар ориядаги нарсани ҳамма бир хил ишлатадиган бўлса, орияга берувчи «Фақат ўзинг ишлат» деган тақдирда	бошқага орияга берса бўлади.
Орияга берувчи фойдаланиш вақтини (масалан, 5 соатга) ва турини (масалан, 10 кг юк юклашга) чегараламаган бўлса	орияга олувчи ориядаги нарсадан истаганича фойдаланиши мумкин.
Агар чегаралаб берса	орияга олувчи унга тескари иш қила олмайди. Акс ҳолда, етказилган зарарни тўлаб беради.

Орияга олинган нарсани қайтариб бериш	отни эгасининг отхонасига қайтариб киргизиб юбориши ёки мол эгасининг хизматкорига топшириши қайтариб бериш ҳисобланади. Нафис бўлган нарсаларни (зирақ, узук, маржон), эгаси омонат қўйган нарсаларни ва эгасидан зўрлик билан тортиб олинган нарсаларни эгасининг ўзига топшириш керак. Нафис бўлмаган нарсаларни эса (болта, теша, курак) эгасининг қўлига топшириш шарт эмас. Балки эгасининг ҳовлисига ташлаб келишнинг ўзи кифоя қилади.
Агар ерни экин экиш учун орияга берган бўлса	хоҳ муддат тайинланган, хоҳ тайинланмаган бўлсин экин ўриб олингунча ерни қайтариб ололмайди.
Орияга олинган нарсани эгасига қайтариш харажати	орияга олувчи зиммасида.
Зўрлик билан тортиб олинган нарсани ўз эгасига қайтариш харажати	тортиб олган киши зиммасидадир.
Ижарага олинган нарсани қайтариб олиш харажати	ижарага берувчи шахс зиммасида, чунки ижарага олувчига ижарага олинган нарсани қайтариб топшириш эмас, балки уни бўшатиб бериш вожибдир.

ВАДИЪА КИТОБИ

Вадиъа –	сақлаб бериш учун бировга топширилган мол (бировнинг омонати).
Вадиъанинг тўлаб бериш ва тўлаб бермасликка оид ҳукмлари	орияники каби.
Омонатни қабул қилган одам ундан фойдаланса, сақлаш қонун-қоидаларига риоя қилмаса	молни зўрлик билан тортиб олган шахсга айланиб қолади.
Омонатни сақловчи уни ўз оиласидагилардан бошқага бериб сақлатганда омонат нобуд бўлса	тўлаб беради. Омонат ёниб кетиш ёки чўкиб кетиш каби хавф остида қолганда қўшнисиникида ёки бошқа кемада сақлаган бўлса, тўлаб бермайди.
Омонатни олиб сарфарга чиқиш	мумкин, агар хавф-хатар бўлмаса ва омонатга қўювчи тарафидан тақиқланган бўлмаса.

Эгаси қайтаришни сўраганда, топширишга қодир бўла туриб ушлаб қолса, инкор қилса, омонатни ўзининг молига ажратиб бўлмайдиган қилиб аралаштириб юборса, омонатга қўйилган кийимни кийса, отни минса, омонатни сақлаш буюрилган ҳовлидан бошқасида сақласа ёки ўлимидан олдин қўлидаги нарсанинг омонатлигини айтмай кетса	тўлаб берилади.
Агар омонат қўйилган кийимни кийишдан, отни минишдан тўхтаса	тўлаб беришдан озод бўлади.
Агар омонат мол билан уни сақловчи моли беихтиёр қўшилиб кетса	икковлари ушбу молга шерик бўлиб қоладилар. Аралаш молнинг бир қисми нобуд бўлса, зарар омонат қўювчи ва олувчи ўртасида бўлинади. Нобуд бўлмаган қисмини эса тақсимлаб оладилар.
Икки киши битта нарсани бировга омонат қўйсалар	икковлари ҳам келмагунча, уларнинг фақат биттасига омонат топширилмайди.

Бир киши икки одамга бўлиб бўлмайдиган нарсани омонатга берса	уни улардан биттаси сақлаши мумкин.
Агар омонатга берилган нарсани бўлиш мумкин бўлса	омонатга олувчилар уни бўлишиб оладилар.
Агар омонатнинг ҳаммасини икковларидан биттаси олгач омонат нобуд бўлса	молнинг ҳаммасини сақлаётган одам ҳеч нарса тўламайди. Ўзи сақлаши керак бўлган улушни шеригига топшириб қўйган одам эса, ўзига тегишли улушни тўлаб беради.
Омонатга олувчи (мол эгасининг рухсатисиз) омонатни бировга омонат қўйса-ю, омонатга зиён етса	тўлаб беради.
Агар молни зўрлик билан эгасидан тортиб олган одам, уни бировга омонат қўйганида мол нобуд бўлса	молнинг эгаси истаса зўрлик билан тортиб олгандан, истаса омонатга олувчидан тўлатиб олади. Омонатга олувчи товон тўлаган тақдирда омонат қўювчидан ундириб олади.
Омонатни сақлаш учун қабул қилиб олган одам уни қайтаришни истаса	шахсан эгасига топшириши керак.

ҒАСБ КИТОБИ

Ғасб –	шариатда мол ҳисобланадиган нарсани, эгасининг рухсатисиз унинг қўлидан очиқ-ойдин ҳолатда, тасарруф имконини бермайдиган қилиб, зулм билан тортиб олиш.
Кўчмас мол	кўчмас молда тортиб олиш йўқ, яъни бундай мол тортиб олган золим қўлида турганида табиий офат сабабли нобуд бўлса, у тўлаб бермайди. Бироқ ўзи зарар етказса тўлайди.
Бировнинг қулини эгасидан рухсатсиз ишлатиш	ғасбдир.
Бировнинг уловини унинг изнисиз миниш	ғасбдир.
Бировнинг гиламига ўтириб олиш	ғасб эмас (чунки эгаси уни тасарруф қилиш имконига эгадир).
Бировнинг мулкини тортиб олган киши	қаттиқ гуноҳкор бўлади. Тортиб олинган мол турган бўлса, дарҳол эгасига қайтариб бериши керак. Агар нобуд бўлган бўлса, товон тўлаш лозим бўлади.
Нобуд бўлган ўхшаши бор нарса ўрнига	ўзига ўхшаган нарса қайтарилади.
Ўзига ўхшагани топилмаса	хусуматлашилган кундаги қиймати тўланади.

Агар нобуд бўлган нарса ўхшаши йўқ нарса бўлса	унинг тортиб олинган кундаги қиймати тўланади.
Тортиб олувчи тортиб олинган нарсани, омонат сақловчи омонатни ижарага бериш билан ёки бошқа йўллар билан фойда топсалар	топган фойдаларини садақа қилиб юборишлари керак.
Тортиб олган нарсасининг номини ёки бажарадиган вазифасини йўқотадиган даражада ўзгартириб юборса	бу нарса тортиб олувчининг мулкига айланади, бироқ эгасига ҳақини бермасдан олдин ундан фойдаланиши ҳалол бўлмайди.
Тортиб олинган нарса тортиб олувчининг аралашувисиз ўзи ўзгарган бўлса	мол эгаси истаса молнинг ўзини олади, истаса бадалини олади.
Тортиб олинган тилла ва кумуш	ҳар қандай ҳолда ҳам (тортиб олинган тилла кўза, зирак, балдоқ ёки билагузукка айланиб кетса ҳам) эгасига ҳеч нарсасиз қайтариб берилади.
Агар тортиб олган кийимини йиртса, унинг баъзи қисмини йўқ қилса, шунингдек, кийимдан кўзланган мақсаднинг бири йўққа чиқса	кийимнинг эгаси истаса, унинг қийматини тўлатади, истаса кийимни олиб қолиб, етказилган зарарга яраша пул ундиради.

Етказилган зарар енгилгина бўлса	ўшанга яраша пул ундиради, холос (чунки бу ҳолатда, кийимнинг нархи пасайгани билан, унинг вазифаларига халал етмайди).
Мусулмоннинг ароғи, чўчқаси (мол ҳисобланмагани учун), чолғу асбоблари (гуноҳ ишларга хизмат қилгани учун) ва тортиб олинган нарсадан олинган фойдалар (тортиб олинган отнинг мингани учун олинандиган ҳақлар)	тўлаб берилмайди.

ГАРОВ КИТОБИ

Гаров –	ҳақдорнинг берган қарзи эвазига қарздорнинг бирор молини ушлаб туриши. Қарздор қарзини тўламаган ҳолатда, ҳақдор ўз ҳаққини қўлидаги молдан (гаровдан) ечиб олади.
Гаров келишуви	томонлардан бирининг таклифи ва иккинчисининг бу таклифни қабул қилиши билан тузилади.
Гаровга қўйилаётган нарса	тўлиғича топширилиши, шунингдек, қарздор ва бошқаларнинг мулкидан ажраган ҳолда бўлиши керак.

Гаровдаги мол ҳақдор қўлида nobуд бўлганда	(ҳақдорнинг айбисиз nobуд бўлган тақдирда ҳам) берилган қарз ва гаровдаги мол қиймати тенг бўлса, қарздор зиммасидаги қарз соқит бўлади.
Гаровдаги мол қиймати олинган қарздан кам бўлса	қарздан гаров молининг қиймати миқдоричаси соқит бўлади (қолганини ҳақдор қарздордан олади).
Гаровдаги мол қиймати олинган қарздан кўп бўлса	унинг қарз миқдоричаси олинган қарзни ёпади ва ортиқча қисми ҳақдор қўлида омонат ҳукмида бўлади, яъни ҳақдорнинг айби сабабли nobуд бўлса, ҳақдор тўлаб беради. Ҳақдорнинг айбисиз (масалан, табиий офат сабабли) nobуд бўлса тўламайди.

Ҳақдор ўзи берган қарз ва гаровдаги мол қийматининг қайси бири озроқ бўлса, ўшанга жавобгар.

Ҳақдорнинг гаров молини сақлаши	вадиъа каби сақлаши керак. Акс ҳолда тортиб олинган мол ҳукмида айтилгани каби (ғасб китобига қаранг) тўлаб беради.
Гаров қўйилган мол ва вадиъа	гаровга, ижарага, орияга ва вадиъага бериш мумкин эмас.
Ижарага олинган нарса	гаровга қўйиш мумкин эмас (ижарага, орияга ва вадиъага бериш мумкин).
Орияга олинган нарса	гаровга қўйиш ёки ижарага бериш мумкин эмас (орияга ва вадиъага бериш мумкин).

Ҳақдор гаровга бериш тақиқланган ҳолатларда, молни гаровга қўйса	аввалги гаров келишуви бекор бўлмаса ҳам, гаров моли нобуд бўлган тақдирда тўлаб беришига тўғри келади. Чунки унинг бу иши гаров молини сақлаш ҳисобланмайди.
Ҳақдор қарзни қайтаришни талаб қилса	ундан қўлидаги гаровни ҳозир қилиш сўралади.
Ҳақдор ва қарздорнинг розиликлари билан гаров бирорта адолатли, инсофли одамга топширилган бўлса	ҳақдорнинг гаров молини ҳозир қилиши талаб қилинмайди. Бу ҳолатда қарздор ҳақдорга қарзини тўлайди ва ҳақдор гаровга қўйилган молни қарздорга топширади.
Ҳақдор қарзини гаров келишуви тузилган шаҳардан бошқа шаҳарда сўраганда	агар гаров молини келтириш сарф-харажат талаб қилмайдиган бўлса, гаров молини келтирилиши сўралади.
Гаров молини сақлаш харажатлари (қоровул ҳақи, омборхона ҳақи каби)	ҳақдор одам зиммасида.
Гаров молининг нобуд бўлмаслиги, тирик туриши учун кетадиган харажатлар	қарздор зиммасида.
Гаровга қўйилгач, қочиб кетган отни ушлаб келиш харажатлари, гаровдаги молни (агар касал бўлиб қолса) даволаш харажатлари	гаров молининг олинган қарзни ёпадиган ва ҳақдор қўлида омонат ҳисобланган қисмига тақсимлаб юборилади.

ГАРОВГА ҚЎЙИШ МУМКИН БЎЛМАГАН НАРСАЛАР

Гаровга қўйиш мумкин эмас	эгалари ҳали бўлиб олмаган молни, дарахтини қўйиб мевасининг ўзини, ернинг ўзини қўйиб экинини.
Гаров олиш мумкин эмас	вадиъани сақловчининг, ория ёки ижарага олувчиларнинг айбисиз нобуд бўлса тўлаб берилмайдиган моллар учун.
Бировни ноҳақ ўлдиргани учун ўлимга ҳукм қилинган одам	гаровга нарса қўйиб, ҳукм ижро этилгунча озод юриши мумкин эмас.
Худди ўзига ўхшагани олиб бериладиган ёки қиймати тўлаб бериладиган нарсалар учун	гаров олиш мумкин.
Қарз беришни ваъда қилиб, қарз олувчидан олдиндан гаровга мол олган одам	ваъда қилинган қарзни бериши лозим. Агар қарзни бергунча гаровдаги мол нобуд бўладиган бўлса, бериладиган қарзнинг гаров моли қийматича миқдори қарздор зиммасидан соқит бўлади.
Агар гаров моли ҳақдор ва қарздорнинг розиликлари билан бирорта адолатли одам қўлига топширилган бўлса	гаровни унинг қўлидан ҳақдор ҳам, қарздор ҳам ололмайди.
Гаров моли адолатли одам қўлида нобуд бўлса	жавобгарлик ҳақдор зиммасида бўлади.

Қарзни тўлаш муддати келганда қарздор ўша адолатли одамни ёки ундан бошқани	гаров молини сотишга вакил қилиши мумкин.
Гаровдаги молни сотиш учун белгиланган муддат келганда қарздор ёки унинг меросхўри мавжуд бўлмасалар	вакил гаровни сотади. Агар сот-маса мажбур қилинади.
Адолатли одам гаровни сотгач унинг тўлови	гаров сифатида сақланади.
Тўлов нобуд бўлгандаги ҳукмлар	гаров моли нобуд бўлгандаги ҳукмлар билан бир хил.

ГАРОВГА ҚЎЙИЛГАН НАРСАНИНГ ТАСАРРУФИ ВА УНГА ЕТКАЗИЛГАН ЗАРАРНИ ТЎЛАШ БЎЛИМИ

Қарздор баъзи сабабларга кўра гаровга қўйган нарсасини сотса	савдо кучга кирмай туради. Агар уни сотишга ҳақдор рухсат берса, савдо кучга киради ва унинг нархи гаровга айланади. Шунингдек, қарздор қарзини узса ҳам савдоси кучга киради.
Агар ҳақдор бу савдога рухсат бермаса ва савдони бузса	савдо бузилмайди. Балки харидор истаса гаров бўшатишгунча кутади, истамаса савдони бузиш учун ишни қозига оширади.

Ҳақдор қарздорнинг гаровга қўйган қул ёки чўрисини озод қилиб юборишга, мударбар қилишга ва ундан фарзанд кўриш учун ҳаракат қилишга ҳаққи бор.

Қарздор ўзи қўйган гаров молини ўзи nobуд қилиб қўйса	қарзни тўлаш муддати келгунича унинг қийматини гаровга қўяди.
Тўлаш муддати келиб бўлгач, nobуд қилиб қўйса	қарзини дарҳол тўлайди.
Бегона одам гаровни nobуд қилса	ҳақдор ундан ундириб олади. Ва ўша тўлов гаров бўлиб қолади.
Ҳақдор гаровдаги нарсани қарздорга орияга (фойдаланиб туришга) берса ёки бири иккинчисининг рухсати билан бошқага орияга берса,	ҳақдорнинг гаров молига нисбатан жавобгарлиги соқит бўлади (nobуд бўлса, тўламайди).
Агар қарздор орияга олиб турган гаров молини ҳақдорга қайтариб улгурмасидан вафот этиб қолса	ҳақдор ўша молга бошқа ҳақдорлардан кўра ҳақлироқдир.
Агар ҳақдор қарздорнинг рухсати билан гаровдаги молни ишлатиб турган вақтда ўша мол nobуд бўлиб қолса	жавобгар бўлмайди. Ишлатишдан олдин ёки кейин nobуд бўлса, жавобгар бўлади.
Гаровга қўйиш мақсадида орияга нарса олиш	мумкин. Бу ҳолатда орияга берувчи шарт қўйган бўлса (масалан, «Бу нарсани юз минг сўм учун гаровга қўй» каби), унинг шартидан ташқарига чиқмаслик керак. Акс ҳолда nobуд бўлган тақдирда, орияга олувчи унинг қийматини тўлаб беради.

Орияга берувчининг қўйган шартига риоя қила туриб, орияга олинган нарса, яъни гаров нобуд бўлса	унинг қарзни ёпган миқдори орияга берувчига тўланади.
Молини гаровга қўйиш учун орияга берган одам	қарздорнинг қарзини тўлаб гаровдаги нарсасини ҳақдордан қайтариб олишга ҳаққи бор. Ҳақдор бунга тўсқинлик қилолмайди. Орияга берувчи тўлаган пулини орияга олувчидан ундириб олади.
Гаровга қўйиш учун олинган ория орияга олувчи (қарздор) қўлида гаровга қўйишдан олдин ёки гаровдан бўшатиlgанидан кейин нобуд бўлса	тўлаб берилмайди.
Қарздор гаров молига зарар етказса	тўлаб беради.
Ҳақдор гаров молига зарар етказса	етказилган зарар миқдори берилган қарздан ечиб олинади.
Гаровдаги молнинг (масалан, ҳайвон) қарздорга ёки ҳақдорга ёхуд уларнинг мол-мулкига етказган зарари	тўлаб берилмайди, яъни ҳеч ким ҳеч нарсани тўлаб бермайди.
Гаровдаги нарсанинг туққани, меваси, сути кабилар	гаров сифатида ушлаб турилаваради.
Шу нарсалар (масалан, туғилган той, қўзи) нобуд бўлса	тўлаб берилмайди.

Гаровга қўйилган от нобуд бўлиб, унинг боласи қолса	қарздор қарздаги тойнинг улушини тўлаб, тойни олиб кетади. Қарзнинг қолган қисми эса нобуд бўлган отнинг қарздаги улуши ҳисобланади ва от ҳақдор қўлида нобуд бўлгани учун қарздан олиб ташланади.
Гаровга қўйилган нарсани бошқасига алмаштириш ёки унга бошқасини қўшимча қилиш	мумкин. Бироқ қарзга қўшимча қилиш мумкин эмас.
Агар гаровдаги нарса ҳақдор қарзни кечиб юборганидан кейин нобуд бўлса	ҳеч ким ҳеч нарса тўлаб бермайди.
Ҳақдор берган қарзини қўлига олгач ёки ҳақдор билан қарздор сулҳ тузганларидан кейин, шунингдек, қарздор қарзини тўлашни бошқа одамга ошириб юборганидан сўнг нобуд бўлса	юқорида баён қилинган тартибда тўлаб берилади.
Иккала томон ҳам қарздорнинг қарзи йўқлигини тасдиқлаганларидан кейин ҳақдор қўлидаги гаров нобуд бўлса	ҳақдор қарздорга ҳеч нарса тўламайди.

КАФОЛАТ КИТОБИ

Кафолат –	қарзни тўлашда эмас, балки унинг масъулиятида шерик бўлиш.
Кафил –	қарзни ўзи томонидан тўланишига эмас, балки қарздор томонидан айтилган муддатда тўланишига жавобгар шахс. Тўловни ўзи хоҳлаб зиммасига олса ҳам бўлаверади.
Кафолат икки хил:	тан кафолати ва мол кафолати.
Тан кафолати –	кафилнинг кафолатга олган одамини, ҳақдорга келишилган вақтда, келишилган жойда топшириши.
Кафил кафолатга олинган одамни белгиланган вақтда олиб келиб топширмаса	қози уни қамаб қўяди.
Кафил кафолатга олинган одамнинг қаердалигини билмаса	қамамайди.
Биладиган бўлса	бориб олиб келиши учун муҳлат беради.
Кафил кафолатга олинган одамни даъволашиш мумкин бўлган жойга келтирса, даъволашадиган жойда уни ҳақдорга топширса	зиммасига олган масъулиятини бажарган бўлади.
Кафолатга олинган одам вафот этса	кафил масъулиятдан озод бўлади.

Агар ҳақдор вафот этса	унинг меросхўри кафилдан ўз ва- зифасини бажаришни талаб қила олади.
Агар тан кафил бўл- ган одам «Агар мен кафолатга олган одам эртага қарзини тўламаса, мен тўлай- ман», деса ва қарз- дор эртасига қарзни тўламаса	кафил тўлаб беради, бироқ шунда ҳам тан кафиллигидан озод бўл- майди.
Мол кафолати	кафил бўлган шахс кафолатга олинган одам тўлаши керак бўлган молга масъулликни ўз зиммасига олади. Бундай кафолатда кафил- нинг қанча ва қандай қарзни ўз зиммасига олаётганини аниқ би- либ олиши шарт қилинмаган.
Агар кафолатга олинган одамнинг қанча қарзи борлиги ҳужжат билан исбот- ланган бўлса	кафил ўшани тўлаб беради.
Қарзнинг қанчали- гига далил-исбот бўлмаса	тўлов кафилнинг айтаётган гапига биноан амалга оширилади.
Ҳақдор ўз ҳақини	қарздордан ҳам, кафилдан ҳам та- лаб қилишга ҳақлидир.
Кафилликни бўйин- га олиш	қарздорнинг ёки кафил бўлувчи- нинг таклифи билан амалга оша- ди.
Агар қарздорнинг таклифи билан амалга ошган бўлса	кафил ҳақдорга тўлаган нарсасини қарздордан ундириб олади.

Агар кафил бўлувчининг ўз таклифи билан амалга ошган бўлса	тўлаганини қарздордан ололмайди. Чунки кафилнинг ўз розилиги билан қилган бу иши хайр-эҳсон ҳисобланади.
Ҳақдор кафилдан ҳақини талаб қилса	кафил ҳам қарздордан қарзини узишни талаб қилади.
Ҳақдор кафилни қаматса	кафил ҳам қарздорни қаматади.
Ҳақдор қарздордан ўз ҳақини кечиб юборса ёки тўлов муҳлатини орқага сурса	бу ишлар кафилга ҳам тегишли бўлади.
Кафилга берилган қўшимча муҳлат	қарздорга берилган қўшимча муҳлат ҳисобланмайди.
Ҳақдорнинг кафилдан ҳақини талаб қилишдан воз кечиши	қарздордан ҳам воз кечиши деб ҳисобланмайди.
Агар кафил ҳақдор билан 1000 сўм қарз учун 100 сўм тўлашга келишса	қарздордан 100 сўм олади.
1000 сўм қарз учун пулнинг ўрнига кийим-кечак, мол, қўй каби нарсалар беришга келишса	қарздордан 1000 сўм олади.

Агар кафил ҳақдор-га «Мана буни олгин-да, мени безовта қилаверма ёки мени тинч қўй» деб унга бирор нарсa берган ва ҳақдор ҳам бунга рози бўлган тақдир-да	қарздор ўз қарзидан қутулган ҳисобланмайди.
Тузилган кафолат келишувига ҳақдорнинг рози бўлиши	шарт. Фақат ўзидан кейин мол-дунё қолдириб кетаётган бемор ўз меросхўрларига «Менинг қарзларимни тўлашга кафил бўлгин» деса ва меросхўр бунга рози бўлса, бу келишув ҳақдорларнинг розилигисиз ҳам шаръий кучга эга бўлаверади. Чунки бу кафолатга ўхшаса ҳам, асли васиятдир. Шунинг учун бу ҳолатда ҳақдорларнинг номини айтиб ўтиш шарт эмас.

ҲАВОЛА КИТОБИ

Ҳавола –	бир шахснинг ўз зиммасидаги қарзни бошқа шахсга ўтказиб юбориши (юклаши).
Қарзни тўла бошқага ўтказиб юборилгач	қарздор жавобгарликдан тўла озод бўлади.

Агар қарз ўтказиб юборилаётганда қарздорнинг жавобгарликдан озод бўлмаслиги ҳақдор тарафидан шарт қилинса	бу ҳавола эмас, балки кафолат ҳисобланади (кафолат ҳам қарздорнинг жавобгарликдан озод бўлиш шarti билан бўлса, ҳавола ҳисобланади).
Ҳавола шаръий кучга эга бўлиши учун	қарздорнинг, ҳақдорнинг ва қарзни тўлашни зиммасига олаётган шахснинг розиликлари керак.
Қарзни тўлашни зиммасига олаётган одам бу ишни қарздорнинг розилигисиз ёки унинг буйруғисиз қиладиган бўлса	тўлаган пулини қарздордан ундириб ололмайди. Чунки унинг қилган иши хайр-эҳсон ҳукмида бўлади.
Ҳаволадан сўнг	ҳақдор қарздордан қарзини талаб қилолмайди. Балки қарзни тўлашни бўйнига олган одамдан талаб қилади.
Қарзни тўлашни бўйнига олган шахс ўз мажбуриятини тан олмаса ва буни исботлашнинг иложи бўлмаса ҳамда мол-мулк қолдирмай вафот этган ҳолатда, шунингдек, қози уни “синган (банкрот)” деб ҳукм чиқарган пайтда	ҳақдор яна қайтадан қарздордан ўз ҳаққини талаб қила бошлайди.

ВАКОЛАТ ҲАҚИДА КИТОБ

Ваколат –	бир кишининг ўз ишини тасарруф қилмоқни бошқа кишига топшириши.
Вакил қилиш учун	вакил қилувчи одамнинг ўзи вакилига топшираётган ишини бажаришга ҳақли бўлиши, ўзига топширилган ишга ақли етиши ва вакил қилувчининг топшириғини бажаришни мақсад қилиши керак.
Агар валийсидан ёки хожасидан рухсат олмаган ақли расо бола ёхуд қул вакил қилинсalar	уларнинг бажарган ишларига жавобгарлик вакил қилувчи зиммасида бўлади.
Ҳар ким ўзи тузиши мумкин бўлган шартнома ёки келишувларга бошқани вакил қилиши	мумкин.
Ҳақ-хуқуқни даъволашув учун вакил тайинлаш	мумкин.
Бировдаги ўз ҳаққини ундириш ёки бировнинг ўзидаги ҳаққини адо этиш юзасидан ҳам бошқани вакил қилиш	мумкин.
Сотиш, харид қилиш ва ижара ишларига вакил қилинган одамнинг жавобгарлиги	бу ишларни ўз номидан бажаргани учун (бу ҳолатда вакил қилувчининг номини айтиш шарт эмас) жавобгарлик ҳам ўзининг бўйнида бўлади.

Вакилнинг олиб борган иши туфайли қўлга киритилган мулк	бошданоқ вакил қилувчини ки ҳисобланади.
Никоҳ, хулуъ, совға, орияга бериш, омонат қўйиш, қарз бериш ва гаровга қўйиш ишларига вакил қилинган одамнинг жавобгарлиги	бу ишларни ўзининг номидан бажара олмагани учун (бу ҳолатда ўз-ўзидан вакил қилувчининг номи айтилади) жавобгарлик ҳам вакил қилувчининг бўйнида бўлади. Бундай ҳолатларда вакил фақат элчилик вазифасини бажаради, холос.
Вакилдан бирор нарса сотиб олган харидор	молнинг пулини вакил қилувчига бермасликка ҳаққи бор. Лекин берса ҳам бўлаверади (чунки вакил қилувчи молнинг ҳақиқий эгасидир). Бу ҳолатда вакил харидордан молнинг пулини иккинчи марта талаб қила олмайди.

САВДО-СОТИҚ ИШЛАРИДА ВАКИЛ ҚИЛИШ БЎЛИМИ

Бирор нарсани сотишга ёки харид қилишга вакил бўлган одамнинг ўша молни ўз фойдасига (яъни, вакилнинг фойдасига) гувоҳлик беришлари ман қилинган қариндошларига сотиш ёки улардан харид қилиши	мумкин эмас. Бу ҳукм вакил қилувчида шубҳа уйғотмаслик учун жорий қилинган.
--	---

Вакилнинг ҳақлари	молни бозордагидан оз ёки кўп нархга сотишга, уни бошқа молга алмаштиришга, насияга беришга, гаровга олишга ва молнинг пулини тўлаш учун харидордан кафил талаб қилишга ҳаққи бор.
Агар икки киши бир ишга вакил қилинган бўлса	улардан бири иккинчисисиз ҳаракат қилиши мумкин эмас. Чунки вакил қилувчи уларни ўзаро маслаҳатлашиб ҳаракат қилишсин деган ниятда вакил қилган.
Ҳақ-хуқуқ даъвосида, олинган омонатни қайтаришда, қарзни тўлашда, эвазига нарса олинмаган талоқ ва қул озод этиш ишларида вакил қилинган икки кишининг бири ёлғиз ҳаракат қилиши	мумкин. Чунки бу ишларда вакилларнинг маслаҳатлашувига ҳожат йўқ.
Вакил қилувчи вакилга айтиши керак:	сотиб олиш лозим бўлган молнинг жинсини, сифатини ёки жинси ва нархини.
Аниқ бир нарсани сотиб олишга буюрилган вакил	шу нарсани ўзи учун сотиб олиши мумкин эмас, сотиб олган тақдирда ҳам вакил қилувчини бўлади. Аммо вакил қилувчи «Фалонча сўмга сотиб ол» деганидан кейин фалонча доллар ёки еврога ёхуд фалон килограмм буғдойга сотиб олса, вакилники бўлади.

Ҳақ-хуқуқ даъволашувига вакил қилинган одам	ўз вакил қилувчиси фойдасига ундирилган молни қабул қилиб олишга ҳаққи йўқ. Чунки у даъволашув учун керак бўлган сифатларга эга бўлиши, бироқ молни қабул қилиб олиш учун ишончсиз бўлиши мумкин.
Қарзни ундиришга вакил қилинган одам	қарзни ундириш учун лозим бўлган даъво ишларини олиб боришга ҳаққи бор. Аммо қўйлақ, от, машина каби муайян нарсаларни олиб бериш учун вакил қилинган шахснинг шу иш юзасидан даъволашишга кириши мумкин эмас. Бунинг учун вакил қилувчининг алоҳида рухсати керак.
Вакилнинг вакил қилувчи рухсатисиз яна бошқани вакил қилишига	ҳаққи йўқ. Агар вакил қилувчи «Ўз фикринг билан иш қилавер» деган бўлса, унда бўлади. Бу ҳолатда кейин вакил қилинган шахс ҳам вакил қилувчининг вакили ҳисобланади. Ва биринчи вакилнинг уни (иккинчи вакилни) ишдан бўшатишга ҳаққи бўлмайди.
Вакилни ишдан бўшатиш	вакил қилувчи ўз вакилини истаган вақтда ишдан бўшатиши мумкин. Лекин буни вакил билиши шарт. Агар билмаса, вакилликдан тушмайди. Вакилнинг ишдан бўшаши бошқаларга зарар келтирмаслиги керак.
Вакил ўзини ўзи ишдан бўшатса	бундан вакил қилувчини хабардор қилиши лозим.

Вакиллик бекор бўлади	вакил қилувчи ёки вакилнинг вафоти туфайли ёки улардан бирининг бир ой мобайнида ақлдан озиши ёхуд диндан чиқиб душман юртига қочиб кетиши, шериклик иш қилувчиларнинг шерикликини тўхтатишлари ва вакил қилувчи вакилга топширган ишига ўзи киришиши ёки ўша ишни тасарруф қила бошлаши сабабли.
Вакилнинг қўлидаги мол	омонат ҳукмида бўлади.

ШИРКАТ ҲАҚИДА КИТОБ

Ширкат –	шерикчилик.
Ширкат икки хил бўлади:	мулкдаги шериклик ва келишув шериклиги.
Мулкдаги шериклик	икки ва ундан ортиқ киши муайян мулкка биргаликда эгалик қиладилар. Ушбу эгалик мерос, совға, савдо ва молларни қўшиб юбориш каби ишлар билан бўлади. Бунда шерикларнинг ҳар бири шеригининг рухсатисиз унинг улушини тасарруф қила олмайди. Аммо ўз улушини тасарруф қилса бўлаверади.
Келишув шериклиги	томонлар ўзаро розилик билан бир-бирларининг шерикларига айланадилар. Бу шерикликда томонларнинг бирига кўриладиган фойдадан маълум маблағ белгиланмаслиги шарт, лекин фоиз ҳисобида белгиланса бўлаверади.

Келишув шерикчилиги тўрт хил	муфоваза, инон, ҳунар ёки иш келишуви, вужуҳ (обрў) келишуви.
Муфоваза	молда, озодлик ҳамда дин масалаларида тенг бўлганларнинг шериклиги. Шерикларнинг қўшаётган сармоялари бир хил бўлиши, барчалари озод ва мусулмон бўлиши лозим. Муфоваза ширкати тузганлар бир-бирларига вакил ва кафил бўладилар.
Инон	томонларнинг ширкат сармояси учун қўшган маблағлари тенг бўлиши шарт эмас. Кўрилган фойда эса келишув асосида бўлинади. Шериклар молларини ўзаро аралаштирмасалар ҳам бўлаверади. Уларнинг ҳар бири сотиб олган нарсасининг пулига ўзи жавобгар бўлади, бошқасига эмас. Чунки ширкатнинг бу турида кафолат йўқ. Агар сотиб олинган нарсанинг пулини ўз ёнидан тўлаб юборса, шериги учун тўлаган қисмини шеригидан қайтариб олади.
Муфоваза ва инон шериклигида сармоя	тилла ва кумуш тангалар, кенг тарқалган пуллар, шунингдек, одамлар пул ўрнида қабул қиладиган бўлсалар, тилла-кумуш парчаларини қўйиш мумкин.
Муфоваза ва инон шерикчилигидаги шерикларнинг ҳақи	ҳар бири ўртадаги молни бошқаларга сотиш учун беришга, омонатга қўйишга, музорабага беришга ва иш юзасидан вакил тайинлашга ҳақли.
Шерикчиликда шериклар қўлидаги мол	омонат ҳукмида.

Хунар ёки иш келишуви	икки тикувчи ёки бир тикувчи ва бир бўёқчи каби икки хунарманд шерик бўладилар. Хизматлари эвазига олинган ҳақни ўзаро келишув асосида бўлиб оладилар. Улардан бирининг ишни қабул қилиши иккинчисининг ҳам қабул қилиб олгани ҳисобланади.
Агар уларнинг биттаси ишласа	фойда келишилганидек ўртада бўлади.
Вужух –	шериклар ўз обрўини ўртага қўйиб насияга мол олиб сотиши. Вужух келишувини муфоваза ёки инон келишувидек олиб бориш мумкин.
Шерикларнинг фойдадаги улушлари	шерикларнинг ҳар бири иккинчисига вакил бўлади. Ўртадаги фойда шерикларнинг насияга олган молларидаги улушларига қараб бўлади.
Шерикчиликда кўрилган зарарлар	шерикларнинг сармоядаги улушларига қараб бўлади.
Ҳеч кимники бўлмаган нарсаларни қўлга киритишда шерик бўлиш	мумкин эмас. Бундай нарсаларни ким олса, ўшаники бўлади. Агар икки киши барабар олса, тенг тақсимланади. Бу нарсаларни қўлга киритишда ёрдам берган одамга хизматига яраша ҳақ берилади.
Нотўғри тузилган шерикчиликда топилган фойда	шерикларнинг қўшган маблағлари миқдорига қараб бўлинади.
Шерикчилик бекор бўлиши	шериклардан бирининг ўлими, ақлдан озиши, муртад бўлиб душман юртига ўтиб кетиши билан бекор бўлади.

МУЗОРАБА ҲАҚИДА КИТОБ

Музораба –	бир кишидан мол-маблағ, иккинчидан иш-хизмат бўлишини шарт қилиб, топиладиган фойдага шерик бўлиш учун тузилган шерикчилик келишуви. Молнинг эгаси ишчи билан келишиб, молни унга беради. Тушган фойда келишувга асосан бўлиб олинади. Қўрилган зарар мол эгасига бўлади. Ишчи эса қилган меҳнатига куяди, холос.
Музорабада мол эгасининг ишчига молни топшириши	ваъдиа ҳукмида бўлади. Ишчи молни ишлатишни бошласа ваколат ҳукмига ўтади. Фойда туша бошласа, шерикчиликка ўтади. Ишчи мол эгаси қўйган шартларга риоя этмаса, бировнинг молини зўрлик билан тортиб олувчига айланади.
Агар тушган фойданинг ҳаммасини мол эгасининг олиши шарт қилинса	ишчи текинга ишлаб берган ҳисобланади.
“Фойданинг ҳаммаси ишчига”, деб шарт қилинса	“ишчи мол эгасидан қарз олиб турибди”, деб ҳисобланади.
Агар музораба келишуви нотўғри тузилган бўлса	ҳукмлар нотўғри ижараникидек бўлади. Бу ҳолда ишчига тушган фойдадан улуш тегмайди. Балки фойда бўлганидан ёки бўлмаганидан қатъи назар, ишига яраша ҳақ берилади.

Музораба учун сар- мояга ярайдиган моллар	ширкат китобида айтилган сармоя бўлишга ярайдиган моллар музора- ба учун ҳам сармоя бўла олади.
Музораба кучга кириши учун	мол эгаси ишчига маблағни топши- риши лозим.
Музорабада томонларнинг фойдадаги улуши	фойдадан маълум миқдордаги маб- лағни олишни шарт қилиши ман қи- линади. Аммо фойдадан тегадиган улушни фоиз ҳисобида белгилаш мумкин.
Ишчининг ҳақлари	мол эгаси баъзи шартлар билан чегаралаб қўймаган бўлса, ишчи тижорат учун лозим бўлган барча ишларни қилишга ҳақли. Лекин мол эгасининг рухсатисиз қарз бермай- ди ва олмайди. Агар мол эгаси ишчи- га «Ўз фикринг билан иш қилавер» демаган ёки рухсат бермаган бўлса, унинг молини бошқа одамга музо- раба учун бера олмайди ва музораба молини ўз молига аралаштирмайди. Ишчи мол эгаси чегаралаб берган шаҳар, мато (товар), вақт ва шахсдан бошқага ўта олмайди. Агар ўтадиган бўлса, кўрган фойдаси ўзига бўлади ва мол эгасидан олган молини тўлаб беради.
Ишчининг нафақаси	ўз шаҳрида музораба қилаётган ишчининг нафақаси ўз ҳисобидан бўлади. Сафарда эса ўртача тарзда музораба молдан бўлади. Ортиқча харажат қилса тўлайди.

Фойдани тақсимлаш	агар фойда кўрилса мол эгаси сармоясини ажратиб олиб, қолганини келишув асосида тақсимлайди. Музораба молининг нобуд бўлган қисми ҳамда нафақа сарф-харажатлари ҳам фойдадан чиқариб ташланади.
Музораба келишувининг бекор бўлиши	икковларидан бирининг вафоти ва мол эгасининг диндан қайтиб душман юртига ўтиб кетиши билан бекор бўлади.

МУЗОРАЪА ҲАҚИДА КИТОБ

Музораъа –	ердан олинадиган ҳосилнинг бир қисмига шерик бўлишга келишиш.
Музораъанинг кучга кириши	ер экин экишга яроқли бўлганда, томонлар озод, балоғатга етган, ақли тўла бўлганида, ерга нима экишни ва уруғнинг кимдан бўлиши айтилганида, тарафларнинг улушлари аниқлаб олинганида, деҳқонга ерга ишлов бериш имкони берилганда ва келишув муддати аниқлаб олингандагина кучга киради.
Томонларнинг ҳосилдан оладиган улушлари	фоизда кўрсатилиши шарт. «Ариқнинг ўнг тарафидан чиққан ҳосил меники, чап тарафидан чиққани сеники», деб ҳам бўлмайди. «Дони меники, сомони сеники» дейиш ҳам мумкин эмас, чунки дон бўлмай қолиши ҳам мумкин.

Музораъа келишу- ви уч ҳолатдагина тўғри бўлади	1) ер ва уруғ шерикларнинг бири- дан, ҳўкиз ва иш бошқасидан бўл- ганда. Бу ҳолатда ер ва уруғ эгаси деҳқонни ҳўкизи, яъни иш асбоби билан биргаликда ижарага олган ҳисобланади; 2) ер биттасидан ва қолган нарса бошқасидан бўлганда. Бу ҳолатда уруғ, меҳнат ва иш асбо- бини (ҳўкизни) зиммасига олган томон, яъни деҳқон ерни ижарага олган ҳисобланади; 3) иш биттаси- дан (деҳқондан) ва қолгани бошқа- сидан бўлганда. Бу ҳолатда ер эгаси деҳқонни ижарага олган ҳисоблана- ди.
Ҳосилни тақсимлаш	чиққан ҳосил келишувга биноан тақсимланади. Ҳеч нарса чиқма- са, ишчи ҳеч нарса олмайди. Чунки ишчига етишадиган ҳосилдан ҳақ беришга келишилган эди. Бироқ ер- дан ҳеч нарса чиқмаганидан кейин, унга бериладиган ҳақ ҳам мавжуд бўлмайди.
Музораъа келишу- ви нотўғри бўлса	чиққан ҳосил уруғ эгасиники бўла- ди. Унинг шеригига эса «ажри мисл», яъни унга ўхшаб меҳнат қил- ган одамга одатда қанча ҳақ тўлана- диган бўлса, ўшанча ҳақ берилади.

Музораъа келишувининг бекор қилиниши	шериклардан бирининг вафоти билан, ижара келишувининг бузилишида айтиб ўтилган узрлар сабаб, шунингдек, ер эгасининг ерни сотишга мажбур бўладиган даражада қарздор бўлиб қолиши билан музораъа келишуви бекор қилинади.
Келишув муддати ўтса ҳам экин пишмаса	ишчи ер эгасига ер учун, ҳосил етилгунича, ҳосилдан олинадиган улушига қараб ижара ҳақи тўлайди.
Экинни йиғиб олиш харажатлари	шерикларнинг ҳосилдан оладиган улушларига қараб тақсимланади. Ушбу харажатни ишчи зиммасига юклашга келишилса ҳам бўлади.

МУСОҚОТ ҲАҚИДА КИТОБ

Мусоқот –	дарахтларни парвариш қилувчи олинадиган меванинг бир қисмини бериш эвазига топшириш.
Мусоқотнинг ҳукмлари	музораъаникига ўхшайди. Фақат мусоқотда келишув муддатини белгилаш шарт эмас.
Мусоқотнинг муддати	келишув боғбоннинг иш бошлаши билан бошланиб, илк мевалар етилиши билан тугайди.
Ҳосилни йиғиб олиш харажатлари	шерикларнинг ҳосилдан оладиган улушларига қараб тақсимланади, етилган мевалар шериклик молга айланади.
Келишув пайтида мева етилган бўлса	келишув тўғри бўлмайди. Чунки бу ҳолатда ишчи ҳосилга ҳеч нарса қилмасдан шерик бўлади. Бу эса мумкин эмас.

Агар шериклардан бири меванинг хомлигида вафот этса	ишчи ёки унинг меросхўри ишни давом эттиради.
Мусоқот келишувининг бекор қилиниши	ишчининг ишга ярамайдиган бемор бўлиб қолиши ёки ишчининг ўғри бўлиб чиқиши, шунингдек, ижара келишувини бекор бўлишига олиб келадиган узрлар туфайли бекор қилинади.

ХАРОБ ЕРНИ ОБОД ҚИЛИШ КИТОБИ

Хароб ёки қаровсиз ер	суви кесилгани, шўрлагани ёки шунга ўхшаш сабабларга кўра фойдасиз бўлиб қолган, эгаси йўқ, обод жойдан (қишлоқ ёки шаҳардан) йироқ ва обод жойнинг четидаги одам баланд жойга чиқиб олиб, бор овози билан қичқирса эшитилмайдиган жой.
-----------------------	---

Хароб ер кимнинг мулки?	агар ҳоким ўшандай ердан фойдаланишга бирор одамга рухсат берса ва ўша одам хароб ерни обод қилса, шу ер унинг мулкига айланади. Агар бир киши қаровсиз ернинг атрофини ўраб олса-ю, аммо уч йилгача уни обод қилмаса, ҳоким у ерни бошқага беради. Ким қаровсиз ерда қудуқ қазиса, қудуқнинг ҳар тарафидан 27 м (қирқ зироъ) ер қудуқ қазувчини бўлади. Агар булоқ чиқарилган бўлса, унинг ҳар тарафидан 330 м (беш юз зироъ) ер обод қилувчини бўлади. Бу жойлардан бошқанинг фойдаланиши мумкин эмас.
-------------------------	--

СУВДАН ФОЙДАЛАНИШ БЎЛИМИ

Ширб –	одамларнинг оқар сувдан ёки турғун сувдан ўз эҳтиёжлари учун навбати билан фойдаланишлари.
Шафа –	одамларнинг сув ичиш ҳақлари.
Сувдан фойдаланиш ҳуқуқи	ҳар бир одамнинг идишга жойлаб олинмаган ҳар қандай сувдан керагича истеъмол қилишга, ҳайвонларини суғоришга ҳаққи бор. Фақат истеъмол ёки суғориш сабабли ариққа, сойга, дарёга ва шу кабиларга зарар етказмаслик шарт.

Ҳеч кимнинг мулки бўлмаган ариқ ва сойларни тозалаш, ковлаш ва таъмирлаш сарф-харажатлари	давлат хазинасидан тўланади, давлат хазинаси бўм-бўш бўлса, харажатлар омманинг ўзига юкланади.
Кимнингдир мулки бўлган ариқни тозалаш	ариқнинг юқори томонидан бошланади ва ҳар ким ариқнинг ўзига тегишли бўлган қисмига жавоб беради.
Бир кишининг ариқ ёки сой бўйида ери бўлмаса	суддан навбат билан фойдаланиш ҳуқуқи бўлиши мумкин. Чунки ерини сотиб юбориб, суддан фойдаланиш ҳуқуқини ўзида сақлаб қолган бўлиши эҳтимоли бор.
Суддан фойдаланиш	ернинг ҳажмига қараб бўлади.
Ариқ ёки сойнинг юқори тарафидагилар	қуйи тарафидагиларнинг розилигисиз сув йўлини тўсиб қўя олмайдилар.
Бир кишининг бошқаларга зиён келтирадиган даражада сув йўлига ўзгартириш киритиши	тақиқланади.
Суддан фойдаланиш ҳуқуқи	мерос қолдирилиши ва бошқага васият қилиб берилиши мумкин. Лекин фақат ўзини сотиш мумкин эмас (ер билан қўшиб ушбу ҳуқуқни ҳам сотса бўлади). Ушбу ҳуқуқни ижарага бериш, совға қилиш ҳам шунга ўхшайди.
Ким бировнинг навбатига тажовуз қилса	ишлатган сувини тўлаб беради.

Ким ўз ерини одат-дагидек суғорганда қўшнининг ерига сув ўтиб кетса	тўлаб бермайди.
---	-----------------

ВАҚФ КИТОБИ

Вақф –	мулкдорнинг бирор нарсани ўз мулкида қолдириб, ундан олинадиган фойда ни ория каби садақа қилиши (кўпчилик фойдаланиши учун савоб олиш ниятида ўз мулкини Аллоҳ йўлига аташ).
Вақф қилинган нарса	Аллоҳ таолонинг мулкига ўтади ва Унинг мулки сифатида ушлаб турилади.
“Ушлаб туриш”	вақф қилинган нарсанинг сотилмаслиги, сотиб олинмаслиги, меросга қолмаслиги ва совға қилинмаслиги.
Вақфдан фойдаланиши айтилган одамлар тугаб қолсалар	ундан фойдаланиш ҳуқуқи камбағалларга ўтиб кетади.
Вақфни бировга мулк қилиб бериш	мулк қилиб берилмайди ва мулк қилиб олинмайди.
Агар вақф камбағалларга аталган бўлса	тушган фойда аввал вақфни обод қилишга сарфланади.

Вақф маълум шахсга аталган бўлса	обод қилиш, таъмирлаш харажатлари ўша одамнинг ҳисобидан бўлади. Агар у бош тортса ёки камбағал бўлса, вақф ижарага берилади ва тушган фойдадан обод қилинган, ҳалиги шахсга қайтариб берилади.
Вақфни таъмирлаш пайтида чиққан ғишт, ёғоч каби нарсалар	унинг ўзига ишлатилади ёки керак бўлганда ишлатиш учун сақлаб қўйилади.
Агар сақлаб қўйишга ҳолат бўлмаса	сотиб, пули таъмирлаш ишларига сарфланади.
Вақфдан фойдаланувчиларга бўлиб бериш	бўлиб берилмайди, чунки уларнинг вақфдан фойдаланишгагина ҳақлари бор, холос.

МЕРОС КИТОБИ

Мерос –	Вафот этган одамдан қолган нарс.
Мерос илмининг асосий далил ва ҳужжатлари	Қуръони карим (<i>«Нисо» сурасининг 11, 12, 176-оятлари, «Анфол» сурасининг 75-ояти</i>), суннат ва ижмоъдан олинган. Бу илмда қиёсга ўрин қолмаган.

Вафот этган одамдан қолган мерос қуйидагича тақсимланади:	1. Кўмиш харажатлари: кафан пули, ғассолга бериладиган пул, гўрков хизмат ҳақи кабилар. Бу харажатлар учун кетадиган молда меросхўрларнинг ҳақи бўлмайди. 2. Марҳумнинг қарзи бўлса тўланади. 3. Марҳумнинг васиятларига сарф қилинади. Агар васият қилинган мол миқдори меросга қолган мол миқдорининг $\frac{1}{3}$ (учдан бири)дан кўп бўлса меросхўрларнинг розилиги шарт. 4. Марҳумнинг кўмиш харажатлари, қарзи ва васиятидан ортиб қолган моли қонуний меросхўрларига бўлиб берилади.
---	---

МЕРОС ОЛИШ САБАБЛАРИ

3 сабабга кўра мерос олинади:	1. Қариндошлик. 2. Никоҳ. 3. Қул озод қилиш.
-------------------------------	---

МЕРОС ОЛИШ ШАРТЛАРИ

Мерос олиш шартлари:	1. Мерос қолдирувчи – вафот этган шахс. 2. Меросхўр – меросга ҳақдор шахс. 3. Қолдирилган мол-мулк – меросхўрларга тақсимланиши лозим бўлган мерос.
----------------------	--

МЕРОСДАН ТЎСУВЧИ ОМИЛЛАР

Меросдан тўсувчи омиллар:	1. Қотиллик. 2. Меросхўрнинг мусулмон бўлмаслиги. 3. Қуллик. 4. Мерос қолдирувчи ва меросхўрнинг қай бири олдин ўлганини билиб бўлмаган ҳолда. 5. Меросхўрни аниқлаб бўлмаганда. 6. Лиъон. 7. Зино.
---------------------------	---

МЕРОС ОЛИШ ТУРЛАРИ

Мерос олиш икки турли бўлади:	1. Фариза йўли билан. 2. Асабалик йўли билан.
Фариза –	Қуръони каримда меросхўрларга Аллоҳ таоло томонидан қатъий фарз қилиб қўйилган улушлар.
Асабалик –	бу йўл билан мерос олувчилар фарз эгаларидан қолганини оладилар.
Эркак меросхўрлар:	эр, ўғил, ўғилнинг ўғли ва ҳоказо, ота, отанинг отаси ва ҳоказо, ота-она бир ака-ука, отабир ака-ука, онабир ака-ука, ота-онабир ака-уканинг ўғиллари, отабир ака-уканинг ўғиллари, ўз амакиси, отабир амакиси, ўз амакисининг ўғиллари, отабир амакисининг ўғиллари, қул озод қилган эркак.

Аёл меросхўрлар:	хотин, қиз, она, ўғилнинг қизлари, отанинг онаси ва ҳоказо, онанинг онаси ва ҳоказо, ота-онабир опа-сингиллар, отабир опа-сингиллар, онабир опа-сингиллар, кул озод қилган аёл.
------------------	---

ФАРИЗА ЭГАЛАРИ

Эр қуйидагича мерос олади:	хотиннинг болалари бўлмаганда молнинг $\frac{1}{2}$ (ярми)ни олади; хотиннинг болалари бўлса, уларнинг отаси кимлигидан қатъи назар, эр молнинг $\frac{1}{4}$ (тўртдан бири)ни олади.
Хотин қуйидагича мерос олади:	эрнинг боласи бўлмаса, молнинг $\frac{1}{4}$ (тўртдан бири)ни олади; эрнинг боласи бўлса, боланинг онаси кимлигидан қатъи назар, $\frac{1}{8}$ (саккиздан бири)ни олади.
Она қуйидагича мерос олади:	марҳумнинг фарзанди бўлмаса, мероснинг $\frac{1}{3}$ (учдан бири)ни олади; марҳумнинг фарзанди бўлса ёки камида иккита ака-ука ёки опа-сингиллари бўлса, $\frac{1}{6}$ (олтидан бири)ни олади. <i>Истисно: 2 масалада онанинг улуши бошқача бўлади:</i> 1) <i>хотин вафот этиб ортидан эр ва ота-она қолса;</i> 2) <i>эр вафот этиб ортидан хотин ва ота-она қолса.</i> <i>Бундай ҳолатда онага бутун мероснинг $\frac{1}{3}$ (учдан бир)и эмас, балки эр ёки хотиндан ортиб қолган мероснинг $\frac{1}{3}$ (учдан бир)и берилади.</i>

Ота қуйида- гича мерос олади:	марҳумнинг фарзандлари орасида ўғил бўлса, молнинг $\frac{1}{6}$ (олтидан бир) қисмини олади; марҳумнинг фарзандлари қиз бўлса, мероснинг $\frac{1}{6}$ (олтидан бир) қисмини олади ва айни пайтда улардан қолганини ҳам олади; марҳумнинг фарзандлари бўлмаса, мероснинг ҳаммасини олади.
Бобо қуйи- дагича ме- рос олади:	марҳумнинг отасининг отаси мерос олади. Аммо марҳум онасининг отаси мерос олмайди, чунки марҳум бу бобоси билан аёл киши (онаси) орқали боғланган. Бобо марҳумнинг отаси ҳаёт бўлмаган тақдирдагина мерос олади ва унинг меросдаги улуши отаникидек 3 ҳолатда бўлади. Лекин бобонинг мероси баъзи ўринларда отаникидан фарқлидир. Масалан, онанинг мерос олишида истисно қилинган масалада отанинг ўрнига бобо келса, онага қолган мероснинг $\frac{1}{3}$ (учдан бир)и эмас, балки бутун мероснинг $\frac{1}{3}$ (учдан бир)и тегади. Эслатма: Бобо отага ўхшаб марҳумнинг ака-укаларини мерос олишдан тўсади.

Буви қуйи-дагича мерос олади:	марҳумнинг онаси ҳаёт бўлмаган тақдирдагина мерос олади. Онанинг онаси, отанинг онаси мерос олади. Булардан бошқа бувилар эса уруғлар қатори мерос оладилар. Бувининг меросдаги ҳақи $\frac{1}{6}$ (олтидан бир)дир. Агар бувилар биттадан қўп бўлиб, қариндошлик даражалари тенг бўлса – улар ўша $\frac{1}{6}$ (олтидан бир)ни тенг тақсим қилиб оладилар. Агар уларнинг бири марҳумга бир томонлама, бошқаси икки томонлама қариндош бўлса – мероснинг $\frac{1}{6}$ (олтидан бир) 3 (уч қисм)га тақсимланиб, икки томонламага 2 (икки) улуш, бошқасига 1 (бир) улуш берилади. Шунингдек, ҳар хил даражали бувилар жамланиб қолсалар, марҳумга яқинроқ буви узоқроғини мерос олишдан тўсади.
Қиз қуйидагича мерос олади:	ёлғиз қизга мероснинг ярми тегади; қизлар иккита ёки ундан ортиқ бўлсалар, молнинг $\frac{2}{3}$ қисмини тенг бўлишиб оладилар; қизлар билан бирга ака-укалар бўлганда эса, ҳар бир қиз ўғил бола улушининг ярмини олади.
Ўғилнинг қизлари	марҳум ўғлининг қизлари, ўғлининг ўғлини қизлари. Уларга бериладиган мерос қизларникидек бўлиб, бунинг учун меросхўрлар орасида марҳумга улардан кўра яқинроқ турадиган меросхўрлар бўлмаслиги шарт қилинади.

Ўғилнинг қизлари қуйидагича мерос олади:	ўғилнинг қизи якка бўлганда $1/2$ (ярим) , икки ёки ундан ортиқ бўлсалар, $2/3$ (учдан икки) улушга ҳақдор бўладилар. Агар ўғилнинг қизи билан биргаликда унинг ака-укаси ёки амакисининг ўғли мавжуд бўлса, ҳар бир қиз ўғил бола улушининг ярмини олади. Агар меросхўрлар орасида марҳумга ўғилнинг қизларидан кўра яқинроқ турадиган меросхўр аёл (марҳумнинг қизи каби) мавжуд бўлса, ўша аёлга мероснинг $1/2$ (ярми) берилади. Ундан қуйи даражада келган ўғилнинг қизларига эса, улар хоҳ якка, хоҳ кўп бўлсинлар, $1/6$ (олтидан бир) улуш тегади. Шу билан меросхўр қизлар ҳақи бўлмиш $2/3$ (учдан икки) улуш тўлиқ берилган бўлади.
Ота-онабир опа-сингиллар меросга ҳақли бўлишлари шarti:	меросхўрлар орасида марҳумнинг эркак фуруълари (ўғли, ўғлининг ўғли ва ҳоказолар) ҳамда унинг эркак усуллари (отаси, отасининг отаси ва ҳоказолар) бўлмаслиги шарт.
Ота-онабир опа-сингиллар қуйидагича мерос оладилар:	ёлғиз опа ёки сингил мероснинг $1/2$ (ярми)ни олади, икки ва ундан ортиқ опа-сингиллар эса мероснинг $2/3$ (учдан икки) қисмига тенг шерик бўладилар.

Отабир опа-сингиллар қуйидагича мерос олади- лар:	марҳумнинг ота-онабир ака-ука ёки опа-синглиси бўлмаса, унинг отабир опа-синглиси худди ота-онабир опа-сингил каби мерос олади.
Эмикдошлар –	марҳумнинг онабир ака-ука ва опа-сингиллари.
Эмикдошлар қуйидагича мерос олади- лар:	марҳумнинг меросхўр фуруълари ва эркак усуллари мавжуд бўлмасагина мерос оладилар. Эмикдош якка ўғил ёки қиз бўлса, унга мероснинг $\frac{1}{6}$ (олтидан бир)и тегади. Агар улар икки ва ундан кўп бўлсалар, мероснинг $\frac{1}{3}$ (учдан бир)ига тенг шерикдирлар. Бунда эркак ҳам, аёл ҳам тенг улуш олади.
Асаба –	кишининг яқин эркак қариндошлари: ўғил, ўғилнинг ўғли, ота-онабир ака-ука, отабир ака-ука ва ота-онабир амакилар.
Асабалар қуйидагича мерос оладилар:	фарз эгаларидан ортмаса, ҳеч нарса олмайдилар. Меросга даъвогар фарз эгалари бўлмаса, мероснинг ҳаммасини оладилар.
Асабалар мероси 3 хил бўлади:	1. Ўзи асабалик. 2. Бошқалар билан биргаликдаги асабалик. 3. Бошқалар орқали асабалик.
Ўзи асабалик –	марҳум ва унинг орасидаги боғланишда аёл киши мавжуд бўлмаган эркаклар: ўғиллар, оталар, ака-укалар, амакилар.

Бошқалар билан биргаликдаги асабалик	ўзи асабалар опа ёки сингилларини ёки улар даражасидаги аёл меросхўрларни меросга тортадилар. Мерос улар орасида “бир эр-какка икки аёл улуши” қоидасига кўра бўлинади. Бундай асабалик 4 хил бўлади: 1. Қиз(лар) ўз акаси ёки укаси билан биргаликда асаба бўлади(лар). 2. Ўғилнинг қиз(лар)и, ўз акаси, укаси ёки амакисининг ўғли билан биргаликда асаба бўлади(лар). 3. Ота-онабир опа ёки сингил(лар), ўз ота-онабир акаси ёки укаси билан биргаликда асаба бўлади(лар). 4. Отабир опа ёки сингил(лар), отабир ака-укаси билан биргаликда асаба бўлади(лар).
Бошқалар орқали асабалик	фақат ота-онабир ва отабир опа-сингилларга хос. Улар марҳумнинг қизлари ёки ўғлининг қизлари билан биргаликда мерос оладиган бўлсалар, у ҳолда юқорида айтилгандай “фариза” бўйича эмас, балки “бошқалар орқали асабалик” бўйича мерос оладилар. Бу ҳолатда ота-онабир опа-сингил ота-онабир ака-ука қандай мерос олса, шундай мерос олади.

МЕРОСНИ ҲИСОБЛАШ

Меросни ҳисоблаш	Аллоҳ таоло Қуръони каримда фарз соҳибларига белгилаган улушлар: $\frac{1}{2}$ (ярим), $\frac{1}{4}$ (тўртдан бир), $\frac{1}{8}$ (саккиздан бир), $\frac{2}{3}$ (учдан икки), $\frac{1}{3}$ (учдан бир) ва $\frac{1}{6}$ (олтидан бир)дан иборат. Мерос бўлишда улушларни аниқлашда мана шу сонлар ишлатилади. Бу сонларни қўшишда уларнинг умумий маҳражи аниқланиб, умумий маҳражга нисбатан ҳақдорларнинг улушлари ҳисоблаб чиқарилади.
Авл	айрим ҳолларда меросхўрлар улушларининг йиғиндиси 1 бутундан ортиқни ташкил қилади. Мана шу ноқулайликдан қутулиш учун меросхўрлар улушларини уларга тегадиган улушларга мос равишда бир хилда камайтирилади. Бунинг энг оддий йўли касрнинг суратини маҳраж деб қабул қилишдир.
Рад	баъзан фариза эгалари ўз улушларини олиб бўлганларидан сўнг, меросга ажратилган мол ортиб қолади. Асабалар бўлмагани учун ортган мол фариза эгаларига уларнинг улушларига мос равишда қайта тақсимланади. Фақатгина эр ва хотинга ортган молдан қайта улуш берилмайди. Чунки эр-хотинлик алоқаси бошқа фариза эгаларидан фарқли равишда ўлим туфайли узилади.

Меросни қарз берган кишилар орасида тақсимлаш	баъзан қарз берганлар бир нечта бўлиб, қолдирилган мол қарзларнинг ҳаммасига етмайди. Шунда ҳар бир қарз берувчининг умумий қарздаги улушларини билишга эҳтиёж туғилади. Кейин меросни қарз берганлар орасида уларнинг умумий қарздаги улушлари миқдorigа қараб тақсимланади.
Меросхўрнинг ўз улушидан воз кечиши	баъзан меросхўр мерос тақсимотидан олдин бирор нарса эвазига меросдан воз кечиши мумкин. Зеро, меросхўрларнинг ўзаро сулҳ қилишлари мумкиндир. Ким меросдан воз кечса, аввал унинг меросдаги улуши аниқланади, кейин эса унинг улуши қолган меросхўрлар орасида уларнинг улушларига мувофиқ тақсимланади.
Уруғ –	фариза эгаси ҳам, асаба ҳам бўлмаган ҳар бир қариндош шахс.
Уруғлар мероси	марҳумнинг “фариза” ва “асабалик” бўйича меросхўрлари мавжуд бўлмаган пайтда, шунингдек, эр ёки хотин ўз улушини олгач, қолганини олувчи меросхўрлар бўлмаган тақдирда “уруғ”лар меросхўр бўладилар. Уруғ ёлғиз ўзи меросхўр бўлса, молнинг барчасини олади. Бунда эркак-аёлнинг фарқи йўқ.

Уруғларнинг 4 синфи:	1. Марҳумга мансуб бўлган қариндошлар. Буларга қизнинг фарзандлари, ўғил қизининг фарзандлари (<i>ўғил-қиз баробардир</i>) кирадилар. 2. Марҳум уларга мансуб бўлган кишилар. Буларга мерос ололмайдиган боболар (<i>марҳум онасининг отаси, отасини онасининг отаси</i>) ва мерос ололмайдиган бувилар (<i>марҳум онасининг отасини онаси</i>) кирадилар. 3. Марҳумнинг ота-онасига мансуб кишилар. Буларга опа-сингилларнинг фарзандлари, ака-укаларининг қизлари, онабир ака-укаларининг фарзандлари кабилар кирадилар. 4. Марҳумнинг икки бобосига (<i>отанинг отаси, онанинг отаси</i>) ва икки бувисига (<i>отанинг онаси, онанинг онаси</i>) мансуб кишилар. Буларга аммалар, онабир амакилар, тоғалар ва холалар кабилар кирадилар.
Уруғлар қуйидагича мерос оладилар:	мерос уруғларнинг даражаларига қараб берилади. 1-синфга тегишли меросхўр мавжуд бўлса, 2, 3, 4-синфдаги уруғлар мерос ололмайдилар. 2-синфга тегишли меросхўр мавжуд бўлса, 3, 4-синфдаги уруғлар мерос ололмайдилар ва ҳ.к.

Ҳомила мерос олиши учун шартлар:	1. Марҳум вафот этган вақтда онасининг қорнида ҳақиқатда мавжуд бўлиши. 2. Онанинг қорнидан тирик ҳолда туғилиши. Она қорнидаги ҳомила тирик ёки ўлик, ўғил ёки қиз, битта ёки бир нечталиги номаълум бўлгани учун меросни охиригача тақсимлаб бўлмайди. Шунинг учун бошқа меросхўрларга зарар бўлмаслигини кўзлаб, меросни бошланғич тақсимлаб қўйилаверилади. Сўнгра бола туғилгач, унинг аҳволига қараб якуний тақсимот бўлади. Бошланғич тақсимда ҳомилани манфаатини кўзлаб, имкони борича эҳтиёт чораси кўрилади.
Бедарак йўқолган кишининг мерос олиши	унга мерос қолдирилмайди ва ундан мерос олинмайди. Буларнинг барчаси унинг аҳволи маълум бўлгунча тўхтатиб турилади. Бедарак йўқолган кишининг иши қозига ҳавола қилинади. Қозининг ўлик ёки тириклик ҳақидаги ҳукмига қараб иш кўрилади.
Муртад –	ислом динидан чиққан киши.
Муртаднинг мероси	муртад диндан қайтган ҳолида ўлса ёки муртадлиги учун қатл қилинса ёки ғайридинлар юртига қочиб кетса, унинг барча моллари меросхўрларига тақсимлаб берилади. Чунки муртадга шариатда ўлган деб эътибор қилинади.

Асир –	кофирлар қўлида маҳбус бўлган му- сулмон.
Асирнинг мероси	бошқа мусулмонлар каби мерос ола- ди ва мерос қолдиради. Агар асирлик пайтида диндан қайт- са (<i>Аллоҳ асрасин</i>) у муртад ҳукмида- дир. Агар ўлик-тириклиги ёки диндан қайтган-қайтмагани маълум бўлма- са, у бедарак йўқолган киши ҳукми- дадир.
Сувда чўккан, том босиб қолган ва ёниб кетганлар мероси	бир гуруҳ меросхўрлар денгизда ба- робар ғарқ бўлсалар-у, уларнинг қай- си бири олдин ўлгани маълум бўл- маса, уларнинг барчаси бир пайтда ўлган деб ҳукм қилинади. Уларнинг мол-мулки тирик меросхўрларига ўтади, чунки бир пайтда ўлганлар бир-биридан мерос олмайди. Том бо- сиб ёки ёниб ўлганларнинг ҳам ҳук- ми шундай.

МЕРОС ИЛМИДАГИ МУҲИМ МАСАЛАЛАР

Мушта- рак масала	бир аёл вафот этди. Ортидан эри, онаси, она-бир ака-укалари ва ота-онабир ака-укалари қолди. Бунда эр мероснинг $\frac{1}{2}$ ни, она $\frac{1}{6}$ ни ва она-бир ака-укалар $\frac{1}{3}$ қисмини олишгач мерос тамом бўлади-да, ота-онабир ака-укаларга ҳеч нарса қолмайди. Ҳолбуки улар она тараф-дан ҳам, ота томонидан ҳам марҳумга яқин-роқдирлар. Шу сабабли онабир ака-укаларга теккан $\frac{1}{3}$ га улар ҳам шерик бўладилар ва бу улуш улар ўртасида ўғил ёки қиз бўлишидан қатъи назар, тенг тақсимланади.
Муборак биродар масаласи	марҳум ортидан икки қиз ва ўғилнинг қизлари қолди: Бу ҳолатда қизлар мероснинг учдан иккисини оладилар ва қиз набираларни меросдан тўсадилар. Яъни, қиз набиралар мерос олмайдилар. Аммо худди шу ҳолатга битта ўғилнинг ўғли ёки ўғил ўғлининг ўғли қўшилса, қиз набиралар ҳам унинг сабабидан мерос оладилар. Шунинг учун ҳам бу ўғил набира “муборак биродар” деб аталади. Унинг баракаси туфайли сингиллари ҳам меросдан баҳраманд бўладилар.

Машъум биродар масаласи	аёл вафот этиб, ортидан эри, онаси, отаси, қизи, ўғлининг қизи қолди. Бу ҳолатда эрига мероснинг $\frac{1}{4}$, онасига $\frac{1}{6}$, отасига $\frac{1}{6}$, қизига $\frac{1}{2}$, ўғлининг қизига $\frac{1}{6}$ қисми берилади. (Ушбу ҳолатда ўғилнинг қизи ҳам мерос олади). Аммо шу ҳолатда ўғилнинг қизига акаси ёки укаси қўшилса, ота ўғил набирани меросдан тўсганлиги учун ўғилнинг қизи ҳам меросдан маҳрум бўлади. Синглисини меросдан маҳрум қилган бундоқ ака “машъум биродар” дейилади.
-------------------------	--

ВАСИЯТЛАР КИТОБИ

Васият –	инсон ўз вафотидан сўнг мол-мулкнинг маълум бир қисмини маълум бир одамга беришини айтиши.
Агар васият қилувчининг меросхўрлари бой бўлсалар ёки мерос оладиган улушлари билан бой даражасига етадиган бўлсалар	мол-мулкнинг учдан биридан камроғини васият қилган маъқулдир.
Агар меросхўрлар бой бўлмасалар ёки меросдан оладиган улушлари сабабли бой даражасига етмайдиган бўлсалар	васият қилмаган маъқулдир.

Васият кимларга қилинади?	меросхўрлардан бўлмаган бегона одам учун қилинади. Васият қилувчининг ўз меросхўри ва қотили учун қилган васияти бошқа меросхўрлар рухсат берсаларгина шаръий кучга эга бўлади.
Васият миқдори	қолдирилган мол-мулкнинг учдан бири чегарасида амалга оширилади. Васият қолдирилган мероснинг учдан бир қисмидан ортиғига ўтиши учун меросхўрларнинг розиликлари шарт қилинган.
Ёш боланинг васияти	ўтмайди. Чунки унинг ўз зарарига қилган молиявий муомалалари шаръий кучга эга эмас.
Мархумнинг қарзи	васиятдан олдин адо этилади.
Васиятнинг кучга кириши	васият қилувчининг вафотидан кейин кучга киради.
Васият қилинган шахснинг васиятни қабул қилиши	уни қабул қилиш ёки қилмаслик ҳам васият қилувчининг вафотидан кейин эътиборга олинади. Васият қилувчи ҳаётлиги пайтида васият қилинган шахснинг “Васиятни қабул қилдим” ёки “Қабул қилмадим” дейишининг аҳамияти йўқ.
Васият қилувчи вафот этиб, ортидан васият қилинган одам васиятни қабул қилганини айтмасдан туриб вафот этиб қолса	васият қилинган мол васият қилинган шахснинг меросхўрларига ўтади.

Кишининг ўз васиятидан қайтиш ҳуқуқи	ўз васиятидан қайтиш ҳуқуқиға эга. Васиятдан қайтиш шахснинг очик-ойдин айтган гапи (“Васиятдан қайтдим” дейиши каби) ёки васиятдан қайтганига далолат қиладиган иш билан (васият қилинган нарсани сотиб юбориш ёки бировга совға қилиб юбориш каби) бўлади.
Ўрнидан қўзғала олмайдиган, фалаж, шол ва ўпка касал одамларнинг бировга атаган совғалари	агар уларнинг беморлик муддати чўзилиб кетиб, ўлмасликлари аниқ бўлиб қолса, соғлом одамнинг совғасидек ҳисоб қилинади. Ўлими яқин бўлса васиятга ўхшаб қолади ва молининг учдан бири чегарасида ижро этилади.
Агар васият қилувчи бир неча ишларни васият қилган бўлиб, қолдираётган меросининг учдан бири васият қилинган ишларнинг ҳаммасига етмаса	амалга ошириш энг муҳимларидан бошланади.
Агар васият қилинган ишларнинг кучи тенг бўлса	васият қилувчининг биринчи айтгани аввал қилинади.
Агар бир одам ўз номидан ҳаж қилишни васият қилган бўлса ва қолдирган молининг учдан бири бунга етса	унинг номидан бирор кишини у яшаган шаҳардан ҳажга жўнатилади. Аммо маблағ етарли бўлмаса, етадиган жойдан ҳажга одам жўнатилади.

Бир киши молининг учдан бирини Аҳмадга, олтидан бирини Эркинга васият қилган бўлса-ю, қилинган васият молнинг учдан биридан ортиб кетгани боис меросхўрлар бу васиятга рози бўлмасалар	молнинг учдан бири учга бўлинади. Иккитаси Аҳмадга, биттаси Эркинга берилади.
Олди-сотди, совға қилиш каби дарҳол кучга кирадиган шартномаларда	шартнома тузилган вақт эътиборга олинади. Агар бу ишлар кишининг саломатлик вақтида қилинган бўлса, ҳеч бир чекловсиз кучга киради. Борди-ю, ўлим тўшагида ётганда қилса, молининг учдан бири доирасида амалга оширилади.
“Ўлганимдан сўнг фалон нарсам пистончига совға”, деб саломатлик вақтида айтган бўлса	васият ҳисобланиб, молининг учдан бири доирасида бажарилади.
Васият қилувчи “Молимдан фалончига ҳам берилсин”, деган бўлса	меросхўрлар ўзлари хоҳлаган миқдорни берадилар.
Агар “Қўшнимга берилсин”, деб васият қилган бўлса	ҳовлиси ёпишиб турган қўшнига берилади.

Кулнинг хизматидан ва ҳовлидан фойдаланиб туришни ҳам бутунлай ёки маълум муддатга васият қилиш	мумкин.
Васият қилинган киши васият қилувчининг тириклигида оламдан ўтса	васият бекор бўлади.

ВАСИЙ ҲАҚИДАГИ БЎЛИМ

Васий –	васият қилувчи вафот этганда унинг васиятини бажо келтириб, фарзандларига бош-қош бўлиб турувчи одам.
Агар Шокир Салимни ўзидан сўнг болаларига васий қилса ва Салим бу васиятни Шокирнинг олдида қабул қилса	васийга айланади, унинг олдида рад қилса, васийликдан чиқади.
Агар Шокир васият қилиб вафот этгач, Салим қабул қилган-қилмаганини индамаган бўлса	унда қабул қилиш-қилмаслик ҳуқуқи сақланиб қолади.
Шокирнинг вафотидан сўнг рад қилиб, кейин қабул қилса	қозининг уни васийликдан бўшатиш ҳақида буйруғи ҳали чиқмаган бўлса васийга айланади.
Фосиқ одамга васийлик топширилган бўлса	қози унинг ўрнига тақволи одамни тайинлайди.

Бир киши икки одамни васий қилиб қолдирган бўлса	улар ишни биргаликда олиб борадилар.
--	--------------------------------------

КАРОҲИЯТ КИТОБИ

Кароҳият –	макруҳ, яъни ёмон кўрилган нарсалар.
Макруҳ аталган нарсалар ҳукми	Имом Муҳаммад наздида ҳаромдир. Имом Аъзам ва Абу Юсуф наздларида эса ҳаромга яқинроқдир.
Очликдан ўлмаслик учун таом ейиш	фарздир.
Намозни тик туриб адо этишга ва рўза тутишга имкон берадиган даражада ейиш	ажру савоблидир.
Қуввати кўпайиши учун ейиш	мубоҳдир, яъни бунга савоб ҳам, гуноҳ ҳам йўқ.
Тўйгандан кейин ейиш	ҳаромдир.
Кумуш қадалган нарсадан унинг кумуш жойларидан сақланган ҳолда фойдаланиш ва қимматбаҳо тошлардан фойдаланиш	ҳалолдир.
Эркакларга олтин ва кумушдан ясалган нарсадан фойдаланиш	ҳалол эмас. Фақатгина кумуш узук, кумуш камар ва кумуш билан зийнатланган қилич тақишга рухсат берилган.
Темирдан, мисдан ёки оддий тошдан ясалган узукни тақиш	эркагу аёлга мумкин эмас.

Эркак киши ипакдан бўлган кийим кийиши	жоиз эмас. Бироқ (ямоқ солиш, белги қўйиш кабилар учун) тўрт бармоқ миқдорчасига рухсат бор. Остига тўшаб ёки ёстиқ қилиб ётиш ҳам мумкин.
Ёш ўғил болага тилла тақиш ва ипак кийим кийдириш	макруҳдир. Гуноҳи шу ишни қилган одамга бўлади.
Эркак эркакнинг, аёл киши эса аёл ва эркакнинг киндиги билан тиззаси орасидан бошқа жойига назар солса	бўлади.
Эркак киши ўзига маҳрам бўлган аёлларнинг ва ўзгалар чўрисининг танасининг орқа ва қорин тарафи ҳамда сонидан бошқа ерига назар солиши	мумкин (бунга юз, қўл, соч, томоқ, оёқ, билак ва болдир киради).
Эркак киши шаҳват хавфи бўлмаса бегона аёлнинг юзига ва икки кафтига назар солиши	мумкин.
Қозиликка, гувоҳлик беришга оид ишларда ва турмуш қуриш, шунингдек, чўри сотиб олиш мақсадида эркакнинг бегона аёлга қараши	шаҳват хавфи бўлса ҳам рухсат берилади.

Шифокор беморнинг назар солиш мумкин бўлган ерига даволаш учун зарур бўлган миқдорда қараши	мумкин.
Бичилган эркак ҳукми	яқинлик қила олгани учун росмана эркак ҳукмидадир.
Эр-хотин бир-бирларининг барча аъзоларига қарашлари	мумкин. Қараш мумкин бўлган аъзоларни ушлаш ҳам ҳалолдир.
Агар бир киши чўрига эга бўлса (сотиб олса, совға қилиб олса...)	гарчи ўша чўри бокира бўлса ҳам ёки у билан алоқа қила олмайдиган ёш боладан сотиб олинса ҳам, (агар ҳайз кўрадиган бўлса) битта ҳайз кўрмагунича, (агар ҳайз кўрмайдиган бўлса) бир ой ўтмагунича, ҳомиладор бўлса, туғмагунича уни ўпмоқ, қучоқламоқ ва жинсий яқинлик қилмоқ ҳаромдир.
Эркакнинг эркакни ўпмоғи, кўйлаксиз фақат иштонда бўлса қучоқлашмоғи	макруҳдир.
Ҳайвонни бичиш	мумкин. Чунки бу билан ҳайвон семиради ва гўшти маза-ли бўлади.
Эркак эшакни отга қўшиш (урчитиш)	бўлавереди.
Чўри хоҳ хожасидан бола кўрган бўлсин, хоҳ бўлмасин сафарга бемахрам чиқиши	мумкин.

Баққолга қарз бериб қўйиб кейин шу қарз эвазига ундан исталган нарса-ни олиб туриш	макруҳдир. Чунки бу судхўр-ликка ўхшаб кетади.
Нард, шахмат ўйнаш, қўшиқ ва барча беҳуда нарсалар	макруҳдир.
Бир юртда унинг аҳоли-сига зарар келтирадиган даражада инсон ва ҳай-вон озукасини нарх қим-матлаганда сотиш учун сақлаб туриш	ҳаром. Имом Абу Юсуф: «Бу ҳукм оммага зарар етказадиган барча нарсага тегишли», дейдилар. Бироқ ўз ерининг маҳсулотини сақлаб туриш ҳаром эмас.
Ҳокимнинг сотиладиган нарсалар нархини қатъий белгилаб қўйиши	макруҳ. Аммо сотувчилар нархни ҳаддан ташқари оши-риб юборсалар нархларни қатъий тарзда белгилаб қўйилади.
Одамларнинг ўртала-ридаги тирикчилик ва дунёвий ишларда бир ки-шининг сўзи	ким бўлишидан қатъи назар, қабул қилинаверади. Маса-лан, мусулмон бўлмаган одам: «Гўштни мусулмондан со-тиб олдим» деса, унинг сўзи-га ишониб, ўша гўшtdан еса бўлади.
Аллоҳ ва инсон ўртасида-ги ишларда (намоз, рўза, ҳаж каби)	фақатгина мусулмон ва тақволи кишининг сўзи қабул қилинади. Масалан, таҳорат қилмоқчи бўлган сувимиз-нинг нажас эканлигини айт-ган одам мусулмон ва тақволи бўлса, сўзини қабул қиламиз, ундай бўлмаса, қабул қилмай-миз.

Гуноҳ ишларга аралашиб юрадиган ва тақво-си ҳақида маълумотимиз йўқ одамнинг сўзи	текшириб кўрилгач қабул қилинади.
---	-----------------------------------

ҲАЙВОН СЎЙИШ КИТОБИ

Шариат буюрганидек сўйилмаган ҳайвон	ҳаромдир.
Сўйиш икки хил бўлади:	зарурат сўйиши, яъни вақт тиғизлигида сўйиш ва вақт бемалол бўлган пайтда сўйиш.
Зарурат сўйиш	ҳайвон баданининг қаерини бўлса ҳам жароҳатлаб қон чиқариш билан амалга оширилади. Мисол учун, бирор ҳайвон боши билан қудуққа тушиб қисилиб қолди. Чиқариб бўлмаяпти. Бўйнидан сўйишнинг иложи йўқ. Шу ҳолида тураверса ҳаром ўлиши мумкин. Ана шунда «Бисмиллаҳ, Аллоҳу акбар», деб имкон бўлган ердан қон чиқарилаверади.
Фурсат бемалол вақтда сўйиш ўрни	бўғиз билан кўкракнинг бошланиш қисми орасидир. Бунда ҳайвоннинг тўртта томири кесилиши керак: ҳалқум (ҳаво йўли), қизилўнгач (овқат йўли) ва иккита қон томири. Бу тўрт нарсанинг учтаси кесилиб сўйилса ҳам ҳайвон гўшти ҳалол ҳисобланади.

Ҳар қандай ўт-кирланган нарса билан ҳайвон сўйиш	мумкин.
Ҳайвонни оқ мағизга етказиб сўйиш (умуртқа поғонадаги нарсга етказиб пичоқ тортиш), сови-масдан аввал терисини шилиш ва ҳар хил фойдасиз азоблар бериш	макруҳдир.
Сўяётган одам	мусулмон ёки аҳли китоб (Мусо ёки Исо алайҳиссаломларнинг динига эргашганлардан) бўлиши шарт. Унинг аёл киши, жинни, ақлини таниган ёш бола, хатна қилинмаган ёки соқов бўлишининг аҳамияти йўқ. Муҳими, сўйиш ишларини тушунадиган ва уд-далайдиган бўлса бўлгани.
Атайлаб (қасддан) «Бисмиллаҳ, Аллоҳу акбар» демаганнинг, аҳли китоб бўлмаганларнинг, шунингдек, муртаднинг сўйгани	ҳаромдир.

«Бисмиллаҳ, Аллоҳу акбар»ни айтишни эсидан чиқариб қўйганнинг сўйгани	ҳалолдир. Чунки эсдан чиқариб қўйиш узр ҳисобланади.
Агар сўяётганда Аллоҳнинг номига бошқанинг номини қўшиб сўйса (масалан, «Аллоҳнинг ва Умарнинг номи билан...» деса)	сўйгани ҳаром бўлади. Бироқ «ва» боғловчисини қўшмасдан айтса (масалан, «Аллоҳнинг номи билан, Аллоҳим, мендан қабул эт!» деса) макруҳ иш қилган бўлади. Шунинг учун қурбонликнинг кимнинг номидан эканлигини ва қилинадиган дуоларни ҳайвонни ётқизишдан олдин ёки «Бисмиллаҳ, Аллоҳу акбар» дейишдан олдин ёхуд сўйиб бўлгач айтган маъқул.
Туя ва унга ўхшаш бўйни узун ҳайвонларни сўйиш	кўкракка яқин жойидан сўйилади. Бундай сўйиш «наҳр» дейилади. Уларни бошга яқин жойдан сўйиш макруҳдир.
Қорамол ва қўй каби бўйни қисқа ҳайвонларни сўйиш	бошга яқин жойдан сўйилади. Бундай сўйиш эса «забҳ» дейилади.
Қўлга ўрганган ов ҳайвонини (масалан, кийикни) сўйиш	худди уй ҳайвонини фурсат бемалол вақтда сўйгандек сўйилади, яъни унга овдек муносабатда бўлинмайди.
Онаси сўйилгач, унинг қорнида ўлик ҳолда топилган ҳомиланинг гўшти	ҳалол эмас. Имом Абу Юсуф ва Муҳаммад: «Агар ҳомила тўлиқ шаклланган бўлса, ейилаверади», деганлар.

Озиқ тиши ва чангалидаги тирноғи билан бошқа ҳайвонларни овлайдиган йиртқич ҳайвон (шер, бўри, айиқ каби) ва йиртқич қушлар (бургут, лочин, қирғий каби)	барчаси ҳаромдир.
Ҳашаротлар (чаён, илон, суварак кабилар), хонаки эшак, хачир, чия-бўри, юмронқозиқ ва ўлимтик ейдиган қарғалар	барчаси ҳаромдир.
Сув ҳайвонлари	балиқдан бошқаси ҳалол эмас. Балиқнинг ҳам сабабсиз ўзи ўлиб қолгани ҳалол эмас.
«Ўзи ўлиб қолган балиқ»	сувда қорни осмонга бўлиб ётган балиқ.
Чигиртка ва балиқнинг барча турлари	сўймасдан ўлса ҳам гўшти ҳалолдир.
Ҳалол ва ҳаром ҳайвонларнинг қўшилишидан туғилган ҳайвонларнинг гўшти (масалан, хачирнинг)	ҳаромдир.

ҚУРБОНЛИК КИТОБИ

Қурбонлик қилиш ҳукми	озод, ақлли, муқим ва закот нисобича бойликка эга бўлган мусулмонга вожиб бўлади. Қурбонлик қилиш мусофирга вожиб эмас.
Қурбонлик учун	бир кишидан битта қўй ёки бир кишидан етти кишигача битта мол ёки туя сўйилади.
Қурбонликнинг бошла-ниш вақти	шаҳарда бўлса ҳайит намозидан сўнг, бошқа жойда бўлса ҳайит кунининг тонги отганидан кейиндир.
Қурбонликнинг охирги вақти	ҳайитнинг учинчи куни қуёш ботмасдан аввалдир.
Юқорида айтилган уч куннинг охирги дамларида қурбонлик қилиши вожиб бўладиган даражадаги бой одамга қурбонлик қилиш	вожибдир.
Охирги дамларда қурбонлик қилиш керак бўлган бой одам камбағал бўлиб қолса	қурбонлик қилиш ундан соқит бўлади.
Шунингдек, қурбонлик қилиши керак одам Қурбон ҳайитининг охирги, учинчи куни асрдан сўнг вафот этиб қолса	қурбонлик қилиш ундан соқит бўлади.
Кечаси сўйиш	қоронғида турли хатолар содир бўлиши мумкинлиги сабаб кечаси сўйиш макруҳдир.

Қурбонлик сўйишни назр қилган киши ҳамда қурбонлик қилиш нияти билан ҳайвон сотиб олган камбағал одам қурбонликини сўя олмасдан вақтидан ўтказиб юборсалар	уни тириклигича садақа қилиб юборадилар.
Қурбонлик қилиши вожиб бўлган бой одам қурбонлик сўйишга улгуролмай қолса	қурбонликка яроқли ҳайвоннинг қийматини садақа қилиб юборади.
Қурбонлик қилиш мумкин бўлган ҳайвонлар	жуссаси бир ёшли қўйга тенглашиб қолган олти ойлик қўйни (ёки ундан каттасини), эчкининг бир ёшлигини (ёки ундан каттасини), молнинг икки ёшлигини (ёки ундан каттасини), туянинг эса беш ёшлигини (ёки ундан каттароғини).
Қурбонлик учун жинни, шохсиз (шохи синган), бичилган ҳайвонни сўйиш	мумкин.
Ўта озғин, қурбонлик сўйиладиган жойга ўз оёғи билан юриб бора олмайдиган даражада оқсоқ ҳайвонни, қулоғи, кўзи, думбаси ва думининг учдан биридан кўпроғи кесилган ёки йўқ бўлган ҳайвонни	қурбонлик қилиб бўлмайди.

Соғлом ҳайвонни сотиб олгач, сўймасдан олдин айбли бўлиб қолса	бой одам уни соғлом ҳайвонга алмаштиради. Агар камбағал бўлса, шу ҳолича сўяверади.
Агар шерик бўлиб сўяётган етти кишидан бири вафот этиб қолса	унинг меросхўрлари: “Қурбонликни вафот этган мархумнинг ва ўзларингизнинг номингиздан сўяверинглар”, десалар бўлаверади.
Агар шерик бўлиб сўювчилардан бири кофир ёки гўшт керак бўлгани учун қурбонлик қилаётган бўлса	шериклардан ҳеч бирининг қурбонлиги қабул бўлмайди.
Қурбонликнинг гўшти	қурбонлик сўювчи қурбонлигининг гўшtidан ўзи ейди, ўзгаларга таом қилиб беради ва хоҳлаган кишисига садақа ҳам қилади. Учдан бирини садақа қилиш мустаҳабдир.
Назр қилинган қурбонлик гўшти	эгаси ҳам, бойлар ҳам ейиши мумкин эмас.
Рўзғори катта кишининг қурбонлик гўштини оила аъзолари учун олиб қолиши	мустаҳабдир.
Қурбонликни ким сўяди?	сўйишни яхши билса, ўз қўли билан сўймоғи мустаҳабдир. Бўлмаса бошқага сўйдиради.

Қурбонликнинг териси	садақа қилинади ёки ундан қоп, пўстин, этик каби нарса ясаб олинади ёхуд узоқроқ фойдаланиладиган нарсага (қозон-товоқ каби) алмаштирилади. Борди-ю, пулга сотиб юборса пулини садақа қилади.
Икки киши адашиб бир-бирининг қурбонлигини сўйиб қўйса	ҳеч нарса қилмайди. Тўлаб бериш ҳам йўқ. Чунки қўй шундоқ ҳам қурбонлик учун олинган. Қурбонлик сўйишда бошқанинг ёрдами-дан фойдаланишга рухсат берилган. Иккиси ҳам сўйиб бўлиши билан ўзиникини қайтариб олади. Агар гўштни еб қўйган бўлсалар, бир-бирларидан рози бўладилар.
Сўйилган ҳайвоннинг қуйидаги аъзоларини еб бўлмайди:	1. Ҳайвондан оққан қон. 2. Эркак ҳайвоннинг закари. 3. Эркак ҳайвоннинг икки мояги. 4. Урғочи ҳайвоннинг жинсий аъзоси. 5. Ҳайвондаги без. 6. Ўт пуфак. 7. Умуртқа орасидаги ҳаром мағз.

ОВ КИТОБИ

Қайси ҳайвоннинг овлагани ҳалол бўлади?	озиқ тиши билан ов қиладиган йиртқич ҳайвонлар (ит, қоплон, йўлбарс каби) ов қилишга ўргатилган бўлса, шунингдек, тирноғи билан ов қиладиган йиртқич қушлар (бургут, лочин каби) ов қилишга ўргатилган бўлсалар, уларнинг овлагани ҳалол бўлади.
Овчи ҳайвон ёки қуш ўлжаси	ўз ўлжасини жароҳатлаб ўлдирган бўлиши шарт. Йиртқич ҳайвон ўлжасини бўғиб ёки тагига босиб ўлдирса, овлаган ҳайвоннинг гўшти ҳалол бўлмайди. Чунки ҳалол ҳайвоннинг тирик ҳолидан гўштга айланиш жараёнида “Бисмиллаҳ...” айтилиши билан бирга ундан қон чиқиши ҳам шарт.
Овчи ҳайвонни ёки қушни ўлжани тутиш учун қўйиб юбориши	ўлжани тутиш учун қўйиб юборишдан олдин мусулмон ёки аҳли китоб овчининг “Бисмиллаҳ, Аллоҳу акбар” дейиши шарт. Агар эсидан чиқиб қолган бўлса ҳам ов ҳалол бўлаверади.
Овланаётган ўлжа	қўлга ўргатилмаган, одамни кўрса қочадиган, еса бўладиган ҳайвон бўлиши шарт.

Ўргатилган овчи ҳайвоннинг ови	ўргатилган овчи ҳайвонга ови ҳалол бўлмаган (ўргатилмаган) ҳайвон қўшилиб қолмаслиги, яъни битта ўлжани ҳам ўргатилган, ҳам ўргатилмаган ҳайвон овламаган бўлиши шарт. Овчи ҳайвон ўлжани тутишга қўйиб юборилганидан кейин узоқ тўхтаб турмай чопиб кетиши зарур.
Овга ўргатилган ҳайвон	ўлжани тутишга қўйиб юборилган ҳайвон ўлжани ушлаб то эгаси (овчи) келгунча емай турса ва бу ҳолат уч марта такрорланса, овга ўргатилган ҳисобланади. Агар ушлаб, ундан еб қўйса, ўргатилган ҳисобланмайди ва у ушлаган ўлжанинг гўштини еб бўлмайди.
Овга ўргатилган қуш	овчи қушларнинг овга ўргатилгани қўйиб юборилганда ўлжанинг кетидан тушиши ва эгаси чақирса қайтиб келиши билан аниқланади. Уларнинг ўзлари овлаган нарсани овчи келгунча емай туришлари шарт эмас. Бу масалада шу соҳа мутахассисларига мурожаат қилган маъқул.

Милтиқ каби нарсалар билан овланган ҳайвон ҳалол бўлиши шарти	овчи отган пайтда “Бисмиллаҳ, Аллоҳу акбар” дейиши, отилган ўқ ўлжани жароҳатлаб, қон чиқиши ҳамда яраланган ўлжа қочадиган бўлса, овчи зудлик билан унинг изидан тушиши шарт. Агар ўлжани ўқ билан ёки овчи ҳайвон билан овлаган одам уни қўлга киритганда у ҳали тирик бўлса, дарҳол шариат қонун-қоидаларига мувофиқ сўйиб олиш керак. Сўйишни билиб туриб орқага сурса ва ўлжа ўлиб қолса, гўшти ҳаром бўлади.
Ўт кирланмагани сабабли қон чиқармайдиган, балки оғирлиги билан ўлдирадиган асбоблар (ўтмас ёғоч, катта тош каби) воситасида овланган ўлжанинг гўшти	ҳаромдир.
Овчи ўлжасига ўқ уза-ю, ўлжа сувга қуласа	овчи уни олганда тирик бўлса, сўйиб ҳалоллаб олиши керак. Аммо овчи ўлжани сувдан олганда у жонсиз бўлса еб бўлмайди. Чунки у овчининг ўқидан ўлдими ёки сувда димиқиб ўлдими, билиб бўлмайди.
Овчининг ўқи текканидан кейин	ўлжа тўғри ерга қулаши шарт. Агар аввал тоққа, дарахтга ёки бирор нарсанинг устига қулаб туриб кейин ерга тушса ҳалол бўлмайди.

Ўлжа томон қўйиб юборилмаган овчи ҳайвон, ўлжа томон ўз хоҳиши билан югурганда, уни шижоатлантириш учун кимдир тарафидан “Бос!”, “Ол!” каби ундаш сўзлари айтилса ва овчи ҳайвон ушбу сўзлардан шижоатланиб янада тезроқ югурса	бу сўзларни ким айтганига эътибор берилади. Агар мусулмон ёки аҳли китоб одам айтган бўлса, овланган нарс ҳалол бўлади. Улардан бошқа (оташпараст, бутпараст кабилар) айтган бўлса, ҳаром бўлади.
Агар мусулмон киши овчи ҳайвонни ўлжа томон қўйиб юборса ва бир оташпараст одам уни “Бос!”, “Ол!” деб овга ундаса	овчи ҳайвонни ўлжа томон қўйиб юборувчи одам эътиборга олинади. Ушбу ҳолатда овчи ҳайвонни мусулмон киши овга қўйгани учун унинг овлагани ҳалол бўлади.
Овчи ҳайвонни оташпараст қўйиб юбориб, мусулмон одам “Бос!”, “Ол!” деса	овланган ҳайвон ҳаром бўлади.
Овга қўйиб юборилган ҳайвон кутилганидан бошқа ўлжани, мисол учун, кийикнинг ўрнига қуённи овласа	ҳалол бўлаверади.
Отилган ҳайвондан узилиб тушган аъзо	ҳаромдир.

Овчи ўлжани отган-да ўлжа катта-кичик уч бўлакка бўлиниб кетса ва бош томондаги бўлаги бутун тананинг учдан биридан кўп бўлмаса	бу ўлжанинг ҳаммасини ейиш мумкин. Чунки калла томондаги бўлак сўйганда калласи олинганнинг ҳукмида бўлади.
Ўлжа калласининг ярми ёки ярмидан кўпроғи кесилса ҳам, тенг иккига бўлиниб кетса ҳам	бу ўлжани ейиш мумкин.
Бир овчи учолмайдиган ёки юролмайдиган даражада яралган ўлжани иккинчи овчи отиб ўлдирса	ўлжа биринчи овчиниқидир. Лекин ярадорлигида сўйиб олинмагани учун ейиш ҳаром бўлади. Иккинчи овчи биринчи овчига ўлжанинг яраланган ҳолатидаги баҳосини тўлайди.
Биринчи овчи ўлжани учолмайдиган ёки юролмайдиган даражада ярадор қилмаган бўлса	ўлжа иккинчи овчиниқи бўлади. Уни ейиш ҳам ҳалол бўлади.
Ўшти ейилмайдиган ҳайвонлар	териси, жуни ва пати учун овланади.

ТОПИБ ОЛИНГАН БОЛА ВА ТОПИБ ОЛИНГАН НАРСА ВА ҚОЧОҚ ҚУЛ ҲАҚИДА КИТОБ

Топиб олинган бола –	ота-онаси боқолмасликдан қўрқиб ёки ўз гуноҳларини яшириш учун ташлаб кетган гўдак.
Топиб олинган болани ташлаб кетилган жойидан олиш ҳукми	савобли ишдир. Агар дарҳол олинмаса бола ҳалок бўладиган ҳолатда бўлса, олиш фарздир.
Топиб олинган боланинг қуллигига далил-ҳужжат бўлмаса	у озод инсон ҳисобланади. Унинг нафақаси ва улғайгач қилиши мумкин бўлган жиноятлари учун бериладиган тўловлар давлат хазинаси зиммасидадир. У вафот этганда меросхўрлари бўлмаса, қолдирадиган мулки ҳам давлат хазинасига ўтади. Уни топиб олган одамдан тортиб олинмайди. Лекин ўзи рози бўлиб бошқага берса бўлади.
Бола топиб олингач, биров келиб: “Бу менинг болам”, деб даъво қилса	бола ўша шахснинг зурриёти деб ҳисобланади. Агар икки киши мазкур даъвони бирданига қилиб қолса ва иккови ҳам ўз гапига ҳужжат-далил келтирса, бола иккаласининг ҳам зурриёти ҳисобланади. Ҳозирги пайтда эса боланинг қонини ва бошқа тарафларини текшириш орқали (ДНК каби) уни кимнинг боласи эканлигини аниқлаш мумкин.
Мусулмонларга тегишли жойдан топилган бола	мусулмон ҳисобланади.

Бола топиб олинганда унинг ёнидан топилган маблағ	боланинг эҳтиёжлари учун сарфланади.
Болани топиб олиб парваришлаётган шахснинг ҳуқуқлари	болага атаб берилган хайр-эҳсонларни қабул қилиб олишга, улғайгач ҳунар ўрганишга беришга ҳаққи бор. Аммо уни уйлантириш ёки эрга бериш, унинг мол-мулкани тасарруф этиш, ишчи сифатида ижарага бериш учун қозидан рухсат олиши керак. Чунки топиб олишнинг ўзи топиб олувчига бундай ҳуқуқни бермайди.
Йўл ёки бошқа ерда тушиб ётган нарса дарҳол олинмаса йўқоладиган ёки зарар топадиган бўлса	уни кўрган одамнинг зудлик билан олиши фарздир.
Топиб олинган нарса хукми	агар топиб олган одам уни ўз эгасига қайтариб бериш мақсадида олганига одамларни ўша жойда гувоҳ қилиб қўйган бўлса, омонат ҳукмида бўлади. Яъни, топиб олувчининг айбисиз ҳалиги нарса нобуд бўлса, топиб олувчи тўлаб бермайди. Агар топиб олган киши бировни гувоҳ қилмаган бўлса ва ҳалиги нарса нобуд бўлгач эгаси топилиб қолиб: “Менинг нарсамни қайтариб бермаслик учун олгансан”, деб туриб олса, топиб олган одам тўлаб беради.

Топиб олинган нарсани сақлаш	“Энди эгаси сўраб келмаса керак” деган фикрга бориладиган муддатгача ўша нарса топиб олинган жойда ва одамлар тўпландиган ерларда эълон қилинади. Агар топиб олинган нарса таом, мева ва шунга ўхшаш нарса бўлса, айниб қолишига йўл қўймаган ҳолда эгасини кутилади. Шу муддат ичида эгаси топилмаса-ю, молнинг айниб қолишидан қўрқса, эгасининг номидан садақа қилиб юборади.
Агар топиб олинган нарса садақа қилиб юборилгандан кейин эгаси келса	нарсасининг садақа қилиб юборилганига рози бўлса, яхши. Борди-ю, рози бўлмаса нарсасининг баҳосини топиб олувчидан ундиради.
Топиб олувчи киши топиб олинган нарса учун (сақлаб туриш, озиқ-овқат бериш каби) қозининг рухсатисиз сарф-харажат қилган бўлса	бу унинг хайр-эҳсони ҳисобланади. Агар қозининг рухсати билан сарф қилса, эгаси топилганда тўлатиб олади.
Топиб олинган нарсани ижарага бериш	қози топиб олинган нарсани ижарага беради ва тушган фойдани ўша нарсани сақлаб туриш учун сарфлайди.

Агар топиб олинган нарса ижарага қўйиб бўлмайдиган, лекин сақлаб туриш учун сарф-харажат қилишга арзийдиган нарса бўлса	эгаси топилганда уни сақлаб туриш учун сарфланган маблағни тўлатиб олиш шарти билан харажат қилишга рухсат беради. Аммо топиб олинган нарса сарф-харажат қилишга арзимайдиган нарса бўлса, уни сотиб, пули сақлаб қўйилади ва эгаси чиққанда унга берилади.
Топиб олинган нарсага сарф-харажат қилган одам уни ўз эгасига топшириши	қилган харажатини нарсанинг эгасидан ундириб олмагунича уни ўз эгасига топширмай туришга ҳақлидир. Агар харажатларини тўлатиб олиш учун топиб олинган нарсани ўз эгасига топширмай турган пайтда, ҳалиги нарса нобуд бўлса, унинг қилган сарфи нарсанинг эгаси томонидан тўлаб берилмайди.
Агар топиб олинган нарсани “меники” деб даъво қилган одам унинг белгиларини тўғри айтиб берса	унга ҳалиги нарсани топширса бўлаверади, лекин шарт эмас. Борди-ю, ўша нарса ўзиники эканини ҳужжат-далил билан (масалан, гувоҳлар билан) исботласа, топшириш вожиб бўлади.
Топиб олинган нарсанинг юқорида айтилган муддат ичида эгаси топилмаса	топиб олувчи камбағал бўлса, ундан ўзи фойдаланиши, бой бўлса муҳтожларга садақа қилиб юбориши мумкин.

Агар топиб олинган нарса одатда эгаси ахтармайдиган нарса бўлса (тугма, чақа пул, ип каби)	эълон қилмасдан ишлатиб юборса, бўлаверади. Аммо эгасининг талаб қилишга ҳаққи бор.
Қочган қулни тутиб бериш	кучи етадиган кишининг қочган қулни тутиб бериши савобли ишдир.
Қочган қулни тутиб келтириб, эгасига топширган одамнинг ҳақи	уч кунлик йўлдан тутиб келтириб, эгасига топширган одамга қирқ дирҳам берилади. Бунинг учун у ушбу қулни эгасига топшириш ниятида тутганини гувоҳлар ёрдамида исботлаши керак. Борди-ю, қул мана шу (гувоҳлари бор) одамнинг қўлидан қочиб кетган тақдирда ҳам, бу одам тўлаб бермайди.
Қулни эгасига қайтариб бериш мақсадида ушлаганига гувоҳлари йўқ шахснинг ҳақи	суюнчи сифатида ҳеч нарса берилмайди. Агар қул бу шахснинг қўлидан қочиб кетса, тўлаб беради.

ЙЎҚОЛГАН ШАХС ҲАҚИДА КИТОБ

Йўқолган шахс –	яқинлари иложи борича излаб, қаердалигини, ўлик-тириклигини билиб бўлмаган шахс. Бундай шахснинг хотини бировга тегмайди, моли фарзандларига тақсимлаб берилмайди ва тузган ижара каби шартномалари бекор қилинмайди. Чунки ўлими ноаниқ бўлгани учун ўз мол-мулкига нисбатан тирик одамнинг ҳукмида бўлади.
Агарда йўқолган одамнинг вакили бўлмаса	қози унинг бировлардаги ҳақларини оладиган, молларини сақлаб берадиган бир вакил белгилайди.
Йўқолган одамнинг нафақаси	қози йўқолган одамнинг боласига, ота-онасига, хотинига унинг молидан нафақа беради.
Йўқолган одам бошқаларнинг мол-мулкига нисбатан	ўлик ҳукмидадир. Яъни, бировдан мерос ололмайди. Бошқалардан (ота-она, ака-ука, фарзанд каби) йўқолган одамга тегадиган мерос унинг туғилган кунидан бошлаб тўқсон йилгача музлатиб (сақлаб) қўйилади. Агар тирик бўлса, меросдаги ўша ҳаққини олади. Тўқсон йил тугагач, унинг ўлгани ҳақида қози ҳукм чиқаради. Аёли тирик бўлса, ўлим иддасини бошлайди ва мол-мулки шу пайтда мавжуд бўлган меросхўрларига бўлиб берилади. Унга бериш учун музлатиб қўйилган меросни ота вафоти чоғи мавжуд бўлган меросхўрлар, агар улар мавжуд бўлмасалар, уларнинг меросхўрлари бўлишиб оладилар.

ҚАСАМ БЎЛИМИ

Ғомус	киши ўтиб кетган қайсидир ишни қилгани ёки қилмагани ҳақида атайин ёлғон қасам ичса («Худо ҳаққи, пулни бердим» ёки «Худо ҳаққи, бозорга бормадим» каби), жуда катта гуноҳкор бўлади. Буни ғомус, яъни “ўз эгасини дўзахга қўмадиган қасам” дейилади. Шунинг учун бундай қасам ичган одам дарҳол тавба қилиши керак.
Беҳуда	юқоридаги ҳолатда мақсади рост гапириш бўлса-ю, лекин у айтган гап нотўғри чиқиб қолса, бундай қасамга «беҳуда» дейилади. Бу қасамни ичган одамнинг нияти ёмон бўлмагани учун Аллоҳ кечириши мумкин. Ўйлаб-нетмай тилга келиб қоладиган қасамни ҳам (ҳар нарсага «Худо урсин» деявериш каби) беҳуда қасамга қўшиш мумкин.
Келаси замонда бир ишни қилишга ёки қилмасликка қасам ичса-ю, қасамини бузса	каффорот беради. Мана шу ҳақиқий қасам дейилади. Бу ҳолатда қасамини хоҳ унутиб қўйганидан, хоҳ кимдир мажбурлаганидан буздими ёки қасамни биров мажбурлагани учун ичганми, аҳамияти йўқ.

Қасамга Аллоҳ таолонинг исм ва сифатларини қўшиб айтиш	қасамга Аллоҳ таолонинг «Аллоҳ», «Раҳмон», «Раҳим» каби исмлари ёки Унинг қасам ичганда ишлатиладиган «Қудрат», «Улуғлик» каби сифатлари қўшиб айтилади.
Аллоҳдан бошқанинг номи (масалан, пайғамбар, Қуръон, Каъба, нон каби) ёки одатда қасамда ишлатилмайдиган Аллоҳнинг сифатларини (Аллоҳнинг раҳмати, илми, ғазаби каби) қўшиб ичилган қасам	қасам эмас. Чунки одамлар одатда бундай жумлаларни қасам деб қабул қилмайдилар.
«Қасам ичаманки...», «Онт ичаманки...», «Гувоҳлик бераманки...» деганида «Аллоҳ ҳаққи» деган сўзни қўшмаса	қасам ичган ҳисобланаверади.
«Зиммамда назр бор», «Зиммамда аҳд-паймон бор» ёки «Зиммамда қасам бор» деганда «Аллоҳ учун» сўзини қўшмаса	қасам ҳисобланаверади.

«Аллоҳ ҳаққи (хурмати)», «Агар фалон ишни қилсам менга Аллоҳнинг ғазаби ёғилсин» ёки «Фалон ишни қилсам зинокор бўлай» каби гаплар	қасам ҳисобланмайди. Чунки бу иборалар кўпроқ қасамдан бошқа маъноларни англатади.
Қасам масаласида урф-одатлар ва тил хусусиятлари	ҳар бир халқнинг ўз урф-одатлари ва тил хусусиятлари эътиборга олинади.
Қасамнинг каффороти	худди зиҳордаги каби, қул озод қилиш ёки ўнта мискинни тўйдириш ёхуд уларни кийинтиришдир. Кийим бутун танани беркитадиган бўлиши керак. Агар буларга қодир бўлмаса, узмасдан уч кун рўза тутади. Каффоротни қасамни бузишдан аввал ўташ мумкин эмас.
Кимки бирор гуноҳ ишни қилиш ҳақида қасам ичса	қасамини бузиб каффорот тўлаши лозим.
Кофир ичган қасамини мусулмон бўлганидан кейин бузса	каффорот бермайди.
Бир киши ўз мулкидаги нарсани ўзи учун ҳаром қилиб қасам ичса	ўша унга ҳаром бўлиб қолмайди. Бироқ қасамидан кейин ўша ҳаром қилган нарсасидан фойдалана бошласа, каффорот беради.

Бир киши умуман ёки ўзи хоҳлаётган шартга (масалан, «Агар соғайсам, масжид қуриб бераман» каби) боғлаб назр қилса ва ўша нарса амалга ошса	назрига вафо қилиши керак.
Ўзи хоҳламаган шартга боғлаб (масалан, «Агар ароқ ичсам бир йил рўза тутаман» каби) назр қилса ва ўша иш юз берса	назрига вафо қилади ёки каффорот беради. Каффорот бергани маъқулроқ.

ИШ ХУСУСИДА ҚАСАМ ИЧИШ БЎЛИМИ

Бир киши уйга кирмасликка қасам ичса-ю, кириб супага (усти ёпилган, таги лой ёки тош бўлган жой) ўтирса	қасамини бузган бўлади. Чунки баъзан супа ҳам уй вазифасини бажаради (масалан, ёз фаслида). Бироқ бу қасамдан сўнг масжидга, дарвозахонага кирса, қасамини бузган бўлмайди.
Ҳовлига кирмасликка қасам ичса-ю, вайрон бўлган ҳовлига кирса	қасами бузилмайди. Чунки одатда «ҳовли» дейилганда яшаш жойи тушунилади. Вайронада эса биров яшамайди.

Бир киши: «Бу уйда турмайман», деб ўша уй ичида туриб қасам ичганидан сўнг тезлик билан чиқиб кетса ёки «Бу кийимни киймайман», деб қасам ичгач, зудлик билан ўша кийимни ечиб ташласа	қасами бузилмайди.
Ҳовлига кирмасликка қасам ичса-ю, лекин ўша ҳовлидан чиқмай яшай-верса	қасами бузилмайди. Аммо ҳовлидан чиқиб қайта кирса, қасами бузилади.
«Бу ҳовлида турмайман», деб қасам ичганида	ўзининг бутун аҳли аёли, мол-мулки билан у ҳовлидан кўчиши керак. У ҳовлида, ҳаттоки бир қозиғи қолса ҳам қасамини бузган ҳисобланади.
«Бу шаҳарда яшамайман», деб қасам ичганда	ўзи чиқиб кетиб, аҳли аёли ва нарсалари қолса ҳам, қасами бузилмайди.
Бирор жойга кирмаслик ёки бирор жойдан чиқмасликка қасам ичгач, ўша ерга мажбурлаб олиб кирилса ёки ўша ердан мажбуран олиб чиқилса	қасами бузилмайди.
«Бу жойдан жанозадан бошқа нарса учун чиқмайман», деб қасам ичиб жанозага чиқгач, бошқа-бошқа юмушларига борса	қасами бузилмайди.

Маккага чиқмаслик (ёки бормаслик) ҳақида қасам ичгач, уни кўзлаб йўлга чиқса	ўз шахридан ташқарига чиқиши биланоқ қасамини бузган бўлади. Бироқ Маккага келмаслик ҳақида қасам ичган бўлса, Макка шахрига кирмагунича қасами бузилмайди. Чунки «келиш» деганда «етиб бориш» тушунилади.
«Албатта, Маккага бораман», деб қасам ичганда	ҳаётининг охиридагина қасами бузилади.
«Қодир бўлсам эртага, албатта дўстимнинг олдига бораман» деса-ю, арзирли сабабсиз (беморлик каби) бормай қолса	қасамини бузган ҳисобланади.
Эр «Хотинимни уйдан рухсатимсиз чиқармайман», деб қасам ичса	хотин уйдан чиқиш учун ҳар сафар эрдан рухсат олиши керак. Хотин эрнинг рухсатисиз бир марта уйдан чиқса ҳам, қасам бузилади.
«Хотиним мен рухсат берсамгина чиқади», деб қасам ичган бўлса	хотинга чиқиш учун бир мартагина рухсат берса етади, ҳар сафар рухсат бериши шарт эмас. Шунда қасамини бузмаган бўлади.
Бирор жойдан чиқмоқчи ёки кимнидир урмоқчи бўлиб турган аёлга «Агар чиқсанг ёки урсанг...», деб қасам ичса-ю, аёл шу ишни дарҳол қилса	қасами бузилади.

Бир киши иккинчисига: «Кел, мен билан тушлик қил» деганда, иккинчиси: «Агар тушлик қилсам, машинам камбағалларга садақа бўлсин», деди. Шунда у мазкур киши билан дарҳол тушлик қилса	қасами бузилади ва машинаси садақа бўлади. Аммо бироз вақтдан кейин ёки уйига бориб тушлик қилса, қасам бузилмайди. Чунки иш, яъни тушлик саволга жавоб тарзида дарҳол бўлмаяпти.
Агар «Кел, мен билан тушлик қил» деганда, «Агар бугун тушлик қилсам машинам садақа бўлсин» деб жавоб берса	ўша куни қандай тушлик қилса ҳам, қасами бузилган ҳисобланади.
Агар «Мана бу хурмодан есам, фалон-пистон бўлсин», деб қасам ичса	ўша хурмони мевасидан ейиши билан қасами бузилади. Меванинг ғўрлиги ёки пишганлигининг аҳамияти йўқ.
«Мана бу буғдойни есам (сотсам, олсам)...» деса-ю, ўша буғдойдан қилинган нонни ёки толқонни еса	қасам бузилмайди. Ўша буғдойнинг ўзини тишлаб еса қасами бузилади.
«Мана бу унни есам...», деб қасам ичганда шу ундан қилинган нонни еса	қасами бузилади. Чунки одатда «унни ейиш» деганда уни нон қилиб ейиш тушунилади. Ўша уннинг ўзини еса қасам бузилмайди.
«Нон есам...», деб қасам ичса	ўша юрт аҳли одатланган нон тушунилади.
«Қарзимни яқин вақт ичида тўлайман...», деб қасам ичса-ю, бир ой тўлмасдан туриб тўласа	қасами бузилмайди. Бир ой тўлгач эса бузилади.

«Гўшт емайман...», деб қасам ичгач балиқ гўшти еса	қасами бузилмайди.
«Пишган хурмо сотиб олмайман...» дегач, бир бош хом (ғўра) хурмо сотиб олса-ю, орасида пишганлари ҳам бўлса	қасами бузилмайди.
«Кийсам, есам ёки ичсам фалон бўлсин», деб қасам ичганидан кейин «Ўша қасамни ичганимда маълум бир кийим, таом ёки ичимликни ният қилган эдим», деса	гапи қабул қилинмайди.
Қасам шаръий кучга эга бўлиши учун	унинг амалга ошиши тасаввурга сиғиши шарт. Масалан, кимдир «Бугун мана шу кўзадаги сувни ичаман...», деб қасам ичса-ю, унда сув бўлмаса ёки суви бўлса ҳам кун тугагунича тўкиб ташланса, қасами бузилмайди. Чунки йўқ сувни ичишни тасаввур қилиб бўлмайди.
Агар «Мана шу кўзадаги сувни ичаман...» деса-ю, «бугун» сўзини қўшмаса ва кўзада сув бўлмаса	қасам бузилмайди. Аммо қўзада сув бўлса-ю, унинг қасамидан кейин тўкиб юборилса қасами бузилган ҳисобланади.

Бирор киши аёл кишини урмаслик ҳақида қасам ичса-ю, унинг сочидан тортса ёки тишласа ёхуд бўғса	қасамини бузган ҳисобланади.
Ернинг устига ўтирмаслик ҳақида қасам ичса-ю, гилам ёки бўйра устига ўтирса	қасами бузилмайди. Аммо кийими билан ерга ўтирса қасами бузилади. Чунки кийим уни кийган одамга тобедир (қарамдир). Гилам ёки бўйра устида ўтирганда эса «ер устида ўтирибди» дейилмайди.
Бир ишни қилмаслик ҳақида қасам ичса	ўша ишни умрбод қилмаслик керак, акс ҳолда, қасам бузилади.
Бир ишни қилиш ҳақида қасам ичса	ўша ишни бир марта қилса kifoya қилади.
«Каъба ёки Маккага пиёда бориш бўйнимдадир» деса	пиёда ҳаж ёки умра қилиши керак. Агар уловга минса, қурбонлик сўйиши шарт.
Рўза тутмаслик ҳақида қасам ичса-ю, бироз бўлса ҳам рўза тутса	қасам бузилади. Агар «Бир кун рўза тутмайман» деса, тўлиқ бир кун тутмагунча қасами бузилмайди.
Намоз ўқимаслик ҳақида қасам ичса	бир ракат ўқисагина қасам бузилади. Ундан оз бўлса, бузилмайди.
«Агар туғсанг, сен талоқсан» деганда, ўлик бола туғилса	қасам бузилган ҳисобланади.

«Юз сўмдан бошқа пулим бўлса, фалон иш бўлсин» деса-ю, аммо мулкида фақатгина эллик сўм пули бўлса	қасами бузилмайди. Чунки бу қасамдан мурод юз сўмдан кўп йўқлигини таъкидлашдир. Шунинг учун юз сўм ёки ундан камга эга бўлганда қасам бузилмайди.
--	--

СЎЗ ХУСУСИДА ҚАСАМ ИЧИШ БЎЛИМИ

«Фалончига гапирмайман...», деб қасам ичган киши	ўша одамга ухлаётганда гапириб уйғотиб юборса ҳам қасамини бузган ҳисобланади.
«Фалончи рухсат берсагина гапираман...», деб қасам ичганда	унинг рухсат берганидан беҳабар гапирса ҳам қасами бузилади.
«Мана бу кийимнинг эгасига гапирмайман...», деб қасам ичганда	ўша кийимни сотиб юборгандан кейин гапирса ҳам қасами бузилади. Чунки қасам кийимга эмас, кийимнинг эгасига нисбатан айтилгандир.
«Мана бу йигитга гапирмайман...», деб қасам ичганда	ўша йигит қариганда гапирса ҳам қасами бузилади. Чунки қасам сифатга эмас, шахсга боғлангандир.
Никоҳ, талоқ, хулуъ, қул озод қилиш, совға, садақа, қарз бериш, қарз олишдаги кабиларда вакилнинг қасами	бу қасамларда вакилининг қасамга тескари иш қилиши билан вакил қилувчининг қасами бузилади. Чунки бу ҳолатларда вакил қилувчининг буйруғини бажарган холос.

Сотиш, сотиб олиш, ижарага бериш, ижарага олиш кабиларда вакилнинг қасами	вакилнинг вакил қилувчи ичган қасамга тескари ҳаракат қилиши билан вакил қилувчининг қасами бузилмайди. Чунки бу ишларда вакилга ўзи мустақил иш юритишга рухсат берилгандир.
Гапирмаслик ҳақида қасам ичганда Қуръон ўқиса, намозида ёки ундан ташқарида тасбеҳ, таҳлил ва такбир айтса	қасами бузилмайди. Чунки бу ҳолатлар одатда гапириш ҳисобланмайди.
«Бугун фалончига гапираман...» деса-ю, бир кеча кундуз ичида гапирмаса	қасами бузилади. Бу қасамни ичаётиб фақат кундузни ният қилса ҳам бўлаверади.
«Бу кеча фалончига гапираман...» деганда	фақат кеча эътиборга олинади.
«Сотиб олган биринчи қулим озоддир» деганда	агар битта қул сотиб олса у озод бўлади. Агар бирданига иккита қул сотиб олиб, сўнгра яна битта сотиб олса, ҳеч бири озод бўлмайди. Чунки иккинчи ҳолатда қулларнинг қайси бири биринчи эканини билиб бўлмайди.
«Менга фалон нарса тўғрисида аввал суюнчи хабарини берган қулим озод бўлади» деганда	у кишининг уч қули бўлиб, бу уч қул бирин-кетин келиб мазкур суюнчли хабарни берсалар, аввал келгани озод бўлади. Учовлари барабар келиб хабар берсалар, учаласи ҳам озод бўлади.

ҚУЛ ОЗОД ҚИЛИШ КИТОБИ

Кулнинг озод бўлиши	озод, балоғатга етган, ақлли кишининг ният қилмаган бўлса ҳам, озод этишни очик-равшан ифода этадиган «Сен озодсан», «Сени озод қилдим» каби сўзлари билан кули озод бўлади. Шунингдек, айтилганида бутун танани ифода-лайдиган сўзларни қўллаганида ҳам (масалан, «Бошинг озод» дейиш каби, бу ерда «бош» сўзи фақат елкадан тепада турувчи аъзони эмас, балки бутун танани англатяпти, чунки одамлар «бош» сўзини шу маънода ишлатадилар: «бошинг омон бўлсин» каби), қул озод бўлиб кетади.
Озод этишни очик-равшан англатмайдиган сўзлар ишлатса	ният қилган бўлсагина кули озод бўлади. Мисол учун, «Йўлингни очиб қўйдим» деганда озод қилишни ният қилган бўлса, қул озод бўлади. Ният қилмаган бўлса, озод бўлмайди.
Чўрисига «Сени бўшатдим» деганида озод қилишни ният қилса	чўри озод бўлади. Чунки бу «Йўлингни очиб қўйдим» деган билан тенгдир.
Ўзидан кичик ё катта қулига «Бу менинг ўғлим» деса	озод қилишни ният қилмаган бўлса ҳам қул озод бўлаверади.

«Эй ўғлим», «Эй биродар» деганда, шунингдек, «Талоқ» ва уни англатадиган сўзларни озод этиш ниятида ишлатганда	қул ёки чўри озод бўлмайди.
Қул ўзига маҳрам бўлган қариндошининг қўлига ўтса (қулни сотиб олса ёки ҳадя сифатида олса), хожа қулини Аллоҳ таоло учун озод қилса (шайтон ёки санам учун ҳам озод қилса шундай), мажбурланган ёки маст ҳолида озод қилса ёхуд қул ёки чўрига «Менинг қўлимга ўтсанг, озод бўласан» деган бўлса-ю, кейин вақти келиб қул унинг қўлига ўтса, шунингдек, қулнинг озод бўлишини бирор шартга боғлаб қўйган бўлса-ю, ўша шарт юзага чиқса (масалан, «Рамазон келса, озодсан» деганидан кейин Рамазон келса)	қул озод бўлади.

Аёл қорнидаги бола қулликда, мулкликда (она кимнинг мулкида бўлса, бола ҳам унинг мулкида бўлади) ва озодлик ҳамда озодликка боғлиқ ишларда (мукотаблик, мудаббарлик ва умми валадликда)	онага тобедир (аёл қул бўлса бола ҳам қул, озод бўлса бола ҳам озод). Фақат чўрининг ўз хожасидан кўрган боласи озоддир.
Озод хотиннинг боласи	доимо озоддир (отасининг озод ёки қуллигининг аҳамияти йўқ).
Қулни қисмларга бўлиб озод қилиш	мумкин (масалан, ярмини, тўртдан бирини, учдан бирини каби). Қулнинг бир қисми озод қилинса, озод қилинмаган қисмларини ўзи меҳнат қилиб, пул топиб, хожасига бериб озод қилади (Имом Абу Юсуф ва Имом Муҳаммад «Қулнинг бир қисми озод бўлса, қолган қисмлари ҳам ўз-ўзидан озод бўлади. Хожасига ҳеч нарса тўламайди», дейдилар). Бундай қулнинг ҳукми мукотабники билан бир хил. Фақат озод бўлмаган қисмларини пул тўлаб озод қилолмаса, мукотаб сингари қулликка қайтмайди.

Агар қул икки киши-ники бўлса, улардан бири қулнинг бир қисмини озод қилиб юборса	иккинчиси ҳам қулнинг ўзига тегишли бўлган қисмини озод қилиши ёки қулнинг ишлаб пул топиб озод бўлишига имкон бериши ёхуд биринчи озод қилган шериги бой бўлса, қулдаги ўз ҳақини ундириб олади. Биринчи озод қилувчи иккинчи озод этувчининг қулдаги ҳақини тўласа, тўлаган пулини қулдан олади.
Агар иккинчи озод қилувчи шерик қулдаги ўзига тегишли қисмини озод қилса ёки қулнинг ишлаб пул топиб озод бўлишига имкон берса	биринчи озод қилувчи каби қулдан мерос олиш ҳуқуқига эга бўлади.
Биринчи озод қилувчи иккинчи озод этувчининг қулдаги ҳаққини берган бўлса	қулдан мерос олишга ёлғиз ўзи ҳақли бўлади.
Қулнинг меросига иккала шерик ҳам ҳақли бўлганларида	мерос уларнинг қулдаги улушлари миқдорига қараб бўлинади.
Бир киши бошқа билан шерик бўлиб ўзига маҳрам бўлган қул қариндошини сотиб олса	бу одамнинг қулдаги улуши озод бўлади. Шериги ҳам қулнинг ўзига тегишли қисмини озод қилиш ёки қулга пул ишлаб топиб ўзини озод қилиш имконини бериши керак.

Хожа ёнида турган икки қулига: «Икковингиздан бирингиз озодсиз», деса ва шундан сўнг бу иккаласининг бири чиқиб кетиб, учинчи қул кириб келса, хожа яна: «Сизнинг иккалангиздан бирингиз озодсиз», деса	хожадан уларнинг қайси бирини назарда тутгани аниқлаб олинади. Хожа улардан қайсинисини назарда тутган бўлса, ўша қул озод бўлади. Агар уларнинг қайсинисини назарда тутганини айтмасдан вафот этса, чиқиб кетган ва кириб келган қулларнинг яримлари, яъни иккидан бир қисми озод бўлади. Чиқмасдан хожанинг олдида қолган қулнинг эса тўртдан уч қисми озод бўлади (чунки хожанинг аввалги гапи билан олдидаги икки қулнинг ярим қулликлари озод бўлади. Бу ҳар икки қулда эллик фоизни ташкил қилади. Хожанинг кейинги гапи билан кириб келганнинг ярми (эллик фоизи) ва хожанинг олдида қолганнинг озод бўлган эллик фоизидан қолган эллик фоизининг ярми, жами етмиш беш фоизи, яъни тўртдан учи озод бўлади. Имом Муҳаммад наздида иккинчи гап билан хожа олдидаги қулнинг йигирма беш фоизи, жами етмиш беш фоизи озод бўлгач, кириб келган қулнинг ҳам йигирма беш фоизи, яъни тўртдан бир қисми озод бўлади).
--	---

Агар хожа юқоридаги гапларни ўлим тўша- гида ётганида айтса	гапи васият деб қабул қилинади. Маълумки, васият васият қилувчи қолдирган молнинг учдан бири доирасида бажарилади. Васият қолдирилган молнинг учдан биридан кўпини талаб этса, у ҳолда меросхўрнинг рухсатлари керак бўлади. Мазкур ҳолатда меросхўрлар истасалар қулларнинг барчаси озод бўлади. Борди-ю, истамасалар етмиш беш фоизи озод бўлган қулнинг ҳам, эллик фоизи озод қулларнинг ҳам учдан бири озод бўлади, холос. Қуллар озод бўлмай қолган қисмларини ишлаб пул топиб, меросхўрларга тўлаб озод бўладилар.
Эр ёнидаги икки хотинига қараб «Иккалангиздан бирингиз талоқсиз», деса (буни «Ноаниқ талоқ» дейилади), кейин улардан бирига жинсий яқинлик қилса	яқинлик қилинмагани талоқ эканлиги маълум бўлади. Эрнинг юқоридаги гапидан кейин хотинлардан бири вафот этса, тирик қолгани талоқ экани маълум бўлади.
Хожа икки қулига (ёки чўрисига) «Иккингиздан бирингиз озодсиз» деганидан сўнг (буни «Ноаниқ озод этиш» дейилади), улардан бирини сотса	сотилмагани озод бўлган бўлади. Агар бири вафот этса, тирик қолгани озод бўлган ҳисобланади.

Агар улардан бирини мудаббар қилса (қулга «ўлганимдан кейин озодсан» деса)	мудаббар қилинмагани озод бўлган саналади.
Агар улардан бирини бола туғиши учун сақлай бошласа	иккинчиси озод бўлган ҳисобланади.
Агар улардан бирини бошқага садақа ёки совға қилса	(садақа берилган ёки совға берилган одам уни қўлига олганидан сўнг) садақа ёки совға қилинмаган қулнинг озод бўлгани аниқ бўлади.
«Иккингиздан бирингиз озодсиз» деганидан сўнг	улардан бирига яқинлик қилиш билан, улардан қайси бири озод бўлганини аниқлаб бўлмайди (уламолардан баъзилари «Бу ҳолатда яқинлик қилинмаган чўри озод бўлган бўлади», дейдилар).
Ноаниқ озод этишда гувоҳликнинг қабул қилиниши	вазиятга аниқлик киритиш учун берилган гувоҳликлар қабул қилинмайди. Яъни, хожа қулларига «Сизларнинг бирингиз озодсиз» деганидан сўнг кимнингдир «Хожа фалончи қулини озод қилди», деб гувоҳлик бериши мумкин эмас. Гувоҳлик берса ҳам қабул қилинмайди.
Ноаниқ талоқда гувоҳлик бериш	гувоҳлик бериш мумкин. Баъзи уламолар “Ноаниқ талоқда ва ноаниқ озод этишда вазиятга аниқлик киритадиган гувоҳликлар қабул қилинади”, дейдилар.

ОЗОД ҚИЛИШГА ҚАСАМ ИЧИШ БЎЛИМИ

Бир одам: «Уйга кирган куним (машина олган куним, ҳовли сотган куним ва ҳоказо) қулларим озод бўлсин» деса ва вақти-соати келиб ўша уйга кирса	қўлидаги барча қул озод бўлади.
Агар «Уйга кирсам, қулларим озод бўлсин», деб «кун» сўзини қўшмаса	уйга кирган вақтида «Уйга кирсам» деб айтган пайтида қўлида бўлган қулларигина озод бўлади. Кейин қўшилган қуллар озод бўлмайди.
Агар «Мулкимдаги барча эркак қуллар озод бўлсин» дега-нидан сўнг чўри ўғил туғса	бола озод бўлмайди (чунки хожа гапирган вақтда мавжуд эмас эди).
Келишилган пулни нақд ёки кейинроқ бериш шарти билан озод қилинган қул, агар шу шартга рози бўлса	ўша заҳотиёқ озод бўлади ва келишилган маблағ бўйнида қарз бўлиб қолади.
Агар хожа қулнинг озод бўлишини пул тўлашга боғлиқ қилиб «Минг танга берсанг, озодсан» деса	бу қул мукотаб эмас, балки ишлаб пул топишга рухсат берилган қул ҳисобланади. Минг танга топиб бериши билан озод бўлади.

Хожа қулига: «Мен ўлганимдан сўнг минг танга берсанг, озод бўласан» деса	қул хожа ўлгандан кейин унинг гапини қабул қилса ва хожанинг меросхўрлари ҳам бунга рози бўлсалар қул озод бўлади. Аммо бу шартдан бири бўлмаса, қул озод бўлмайди.
Хожа қулини бир йил хизмат қилиб бериш шarti билан озод қилса	қул ҳам бу шартни ўша жойдаёқ қабул қилса, озод бўлади ва бир йил хизмат қилиб беради.
Агар бир йил хизмат бошламасидан олдин хожа вафот этса	қул хожанинг меросхўрларига ўзининг бозор баҳосини тўлиқ тўлаб беради.
Агар хожа хизматнинг олти оyi ўтгандан сўнг вафот этса	қул хожанинг меросхўрларига ўзининг ярим баҳосини тўлаб беради.

МУДАББАР ВА УММУ ВАЛАД БЎЛИМИ

Мудаббар	хожа қулига: «Мен ўлгандан кейин озодсан» ёки «Фалон вақтгача ўлсам озодсан» деса (ва ўша айtilган вақтгача ўлиш эҳтимоли катта бўлса), бу қул хожа вафотидан кейин озод бўлади. Бундай қулни «мудаббар» дейилади ва бу қул сотилмайди, гаровга қўйилмайди ва совға ёки садақа қилинмайди. Лекин хизмат қилдирилади ва ижарага берилади.
----------	--

Мудаббар чўри билан хожа жинсий яқинлик қилиши ёки уни эрга бериши	мумкин.
Хожа вафот этгач	мудаббар қул хожа қолдирган мол-мулкнинг учдан бири чега-расида озод бўлади.
Хожа қулига: «Агар шу касаллигимда ўлсам, озодсан» ёки «Шу йили ўлсам, озодсан» деса	бундай қулни сотиш, гаровга қўйиш ва совға қилишга хожа ҳақли бўлиб қолаверади. Хожа шу касаллигида ёки шу йили вафот этса, қул мудаббар сингари озод бўлади.
Умму валад	чўри туққанида хожа: «Бола мендан» деса, чўри хожанинг умму валадига, яъни боласининг онасига айланади. Шунингдек, чўри никоҳидаги эридан туққандан сўнг бирор сабаб билан (масалан, совға сифатида) унинг мулкига ўтса, эрининг умми валадига айланади.
Умму валад ҳукми	мудаббарга тегишли ҳукмлар умми валадга ҳам тегишлидир, бироқ хожаси вафотидан кейин унинг меросхўрлари рози бўлсалар ҳам, бўлмасалар ҳам бутунлай озод бўлади (мудаббарда эса юқорида айтилганидек бундай имтиёз йўқ).
Чўри туққанида «Бола мендан» деган одам	боланинг отаси ҳисобланади.

Хожа ёки чўрининг эри чўри биринчи марта туққанида «Бола мендан» деган бўлса	чўрининг иккинчи туққан бола-си ҳам ундан бўлган деб эътибор қилинаверади. Далил-исбот билан «Бола мендан эмас» деса, сўзи инобатга олинади.
--	--

ВАЛО БЎЛИМИ

Вало –	кулликдан озод қилинган одамнинг меросига озод қилувчининг ҳақли бўлиши.
Кулдан қолган меросни олиш ҳуқуқига эга шахслар	кулни озод қилиб юборган, мукотаб қилган, мудаббар қилган ёки умми валад қилган ва кул бўлган маҳрам қариндошларига хожа бўлиб қолган одам.
Озод қилаётганда кулдан мерос олмасликни шарт қилиш	ҳеч бир аҳамиятга эга эмас.
Хожа эри кул бўлган чўрисини озод қилгач, чўри туғса	хожа туғилган боланинг меросини олиш ҳуқуқига эга бўлади.
Агар чўрининг озод бўлиши ва туғиши орасида олти ойдан кўп вақт ўтиб эр ҳам озод қилинса	боланинг меросига эрни озод қилган одам ҳақли бўлади.
Озод этилиш ва туғиш орасидаги муддат олти ойдан кам бўлса	бола меросига ҳақдорлик чўрининг хожасида қолади.
Хожа озод қилинган кулдан мерос олиши учун	ўша кул вафот этган вақтида кулнинг яқин эркак қариндошлари мавжуд бўлмасликлари шарт.

Агар хожа озод қилинган қулидан илгари вафот этса	қулнинг мероси хожанинг энг яқин эркак қариндошига берилади.
Аёлларнинг қулдан мерос олишлари	бевосита ўзлари озод қилган қулларнинггина меросига ҳақли бўла оладилар.

МУКОТАБ КИТОБИ

Мукотаб	хожа қулига: «Сени минг танга эвазига озод қилдим» деса ва қул бунга рози бўлса, бундай қулни «мукотаб», яъни “хожаси билан шартнома тузган қул” дейилади. Мукотаб хожаси билан шартнома тузилган кундан эътиборан бемалол пул топиш учун ҳаракат қила олади. Яъни, хожанинг мулкидан чиқмаса ҳам, тасарруфидан чиқади.
---------	---

Хожа юқорида айтилганидек, қули билан (гарчи у ёш бола бўлишига қарамай ақлли бўлса) пулни нақд бериш ёки бўлиб-бўлиб бериш ёки маълум муддатгача тўлаш шarti би билан шартнома тузса, ёхуд «Менга фалон вақтдан бошлаб фалон вақтгача бўлиб-бўлиб минг танга берасан, пулни тўлиқ беришинг билан озод бўласан, борди-ю, бера олмасанг қуллигингча қоласан», деганида	қул бу гапни қабул қилса, қул мукотабга айланади.
Қул зиммасидаги маблағдан бир сўмгина қолган бўлса	барибир қул ҳисобланади.
Шартнома тузилганидан сўнг хожа ўз хоҳиши билан қулни озод қилса	қул хожасига ҳеч нарса тўламасдан озод бўлиб кетаверади.
Хожа мукотаб чўри-сига яқинлик қилиб қўйса	шу чўрига муносиб маҳр миқдори-ча товон тўлайди.
Хожа мукотаб чўри-сининг молига, жонига ёки боласига зарар етказиб қўйса	етказган зарарига қараб товон тўлайди.

Хожа қул билан фақат нималиги тилга олинган (сифати эмас) ҳайвон эвазига шартнома тузиши	мумкин. Бу ҳолда қул хожага айтилган ҳайвонлар ўртачасини ёки унинг баҳосини бериши керак.
Муслмон хожа қулни ароқ, тўнғиз ёки шу қулнинг баҳоси эвазига мукотаб қилиши	мумкин эмас.
Мукотабга олди-сотди қилишга, сафар қилишга, чўрисини эрга беришга, қулни мукотаб қилишга	рухсат берилган.
Қулнинг хожасидан берухсат уйланиш, қарз бериш, кимгадир кафил бўлиш, қул озод қилиш, қулни уйлантириш, хуллас, қулликдан чиқишига фойдаси бўлмаган, хожасига зарар келтирадиган ишлар билан шуғулланиши	мумкин эмас.
Ота, боланинг ҳомийлигини олган шахс ёш боланинг қулига нисбатан ҳукми	мукотаб ҳукмидалар.

Хожага бўлиб-бўлиб бериладиган пулни мукотаб бир марта бера олмаса-ю, лекин тез фурсатда бериш эҳтимоли мавжуд бўлса	қози мукотаблик шартномасини уч кунгача бекор қилмай туради.
Мукотаблик шартномасини бекор қилиш	қози хожанинг талаби билан мукотаб хоҳ рози бўлсин, хоҳ рози бўлмасин бекор қилади. Агар мукотаб рози бўлса, хожа қозининг ҳукмисиз ҳам бузишга ҳақлидир. Шартнома бекор қилинган, мукотаб яна қулликка қайтади ва қўлидаги мол-мулки хожасига ўтади.
Мукотаб шартномадаги маблағни хожасига тўлиқ беришдан олдин вафот этиб қолса-ю, қолдирган моли етмай қолган маблағни тўлашга етса	шартнома ўз кучида қолган ва мукотаб озод бўлгандан сўнг вафот этган деб ҳисобланади. Шунга биноан, қулнинг меросхўрлари ундан мерос олишлари мумкинлиги ва мукотаблик шартнома даврида туғилган ёки сотиб олинган болаларининг озод экани, шунингдек, у билан бир вақтда хожа билан мукотаблик шартномасини тузган фарзандларининг ҳам озод эканлиги ҳақида ҳукм чиқарилади.
Хожанинг вафоти	хожанинг вафоти сабабли шартнома бекор бўлмайди. Мукотаб келишилган маблағни айtilган вақтида хожанинг меросхўрларига беради.

Хожа меросхўрлари	хожа меросхўрларининг баъзилари мукотабдаги ўз улушларини озод қила олмайдилар. Агар меросхўрларнинг барчалари ўз улушларини озод қилсалар, мукотаб уларга ҳеч нима тўламасдан озод бўлади.
-------------------	---

ҚОЗИЛИК КИТОБИ

Қози –	одамлар орасида жанжалли ишларда кимнинг ҳақ ва кимнинг ноҳақлиги тўғрисида ҳукм чиқарувчи шахс. Қози гувоҳлиги қабул қилинадиган одамлар жумласидан бўлиши керак.
Агар қозилик қилишга одамлар орасида фақат битта кишигина яроқли бўлса	ўша одамга бу ишни қилиш фарз бўлади.
Адолатли киши қози бўлиб турган пайтида пора олиш, зино қилиш ёки ароқ ичиш каби ишларни содир этиб қўйса	қозилик мансабидан ҳайдалади ёки ўзи дарҳол истеъфо бериши керак бўлади.
Ким қози бўлиш учун пора берса	қози деб ҳисобланмайди ва чиқарган ҳукми ҳам ҳақиқий саналмайди.

Қози бирор муҳим иш билан машғул бўлиб турганда, жаҳли чиқиб турганда, ўта хурсанд ёки хафа чоғида, оч ёки чанқоқ пайтида, таҳорати қистаб ёки бирор жойи оғриб турганда	қозилик қилмайди.
Қозининг ҳадя олиши	мумкин эмас, лекин қозига иши тушиб турган бўлмаса, ўзига яқин бўлган (махрам ҳисобланган) қариндошидан ва қози бўлишидан олдин ҳам ҳадя бериб юрган одамлардан (аввалгидек миқдорда) олиши мумкин.
Даъволашувчиларнинг бири ўзида иккинчисининг (даъвогарнинг) ҳаққи борлигини тан олса ёки бу нарса далил-ҳужжат билан исботланса, тўлашдан бош тортган тақдирда	даъвогарнинг талаби билан қози лозим топган муддатга қамаб қўйилади. Бунинг учун айбланётган шахснинг ўз қарзини тўлаши учун имконияти борлиги билиниши керак.
Қозининг хоҳ унутиб, хоҳ атайин бўлсин ўз мазҳабига тескари чиқарган ҳукми	ижро этилмайди.
Қозининг ҳукми чиқишидан олдин уламолар орасида ихтилофли бўлиб турган масала	ҳукм чиқиши билан ихтилофлигини йўқотиб, иттифоқлига айланади.

Ғойиб одам ҳақида ҳукм чиқариш	қози ғойиб одам ҳақида ҳукм чиқармайди. Бироқ маҳкамада унинг вакили ёки қози унга бош-қош қилиб тайинлаган шахс (васий) ҳозир бўлганда, қози ғойиб одам ҳақида ҳукм чиқариши мумкин.
Ота-онаси ва болалари ҳамда эри ёки хотини фойдасига ҳукм чиқариш ёки гувоҳлик бериш	мумкин эмас. Аммо уларнинг зарарига ҳукм чиқариш ёки гувоҳлик бериш мумкин.

ГУВОҲЛИК КИТОБИ

Гувоҳлик –	бировнинг бошқада ҳаққи борлиги тўғрисида хабар бериш.
Гувоҳликнинг рукни	шаҳодат, яъни гувоҳлик лафзини ишлатишдир.
Гувоҳлик бериш вожиб бўлади	даъвогарнинг талаб қилиши билан. Гувоҳликни яшириш ноҳақ ҳукм чиқишига олиб келса, талаб қилинмаса ҳам гувоҳлик бериш лозим бўлади.
Гувоҳларнинг сони	зинода 4 эркакнинг, қасос ва ўғирлик, ҳақорат, ароқ ичиш каби ишларда 2 эркакнинг, бокиралик-жувонлик, туғиш ва аёлларнинг айблари каби эркакларга маълум бўлмайдиган ишларда 1 аёл кишининг гувоҳлиги қабул қилинади. Юқоридагилардан бошқа ишларда (никоҳ, талоқ, савдо-сотик кабиларда) икки эркак ёки бир эркак ва икки аёл кишининг гувоҳлиги қабул қилинади.

Гувоҳлик берув- чида қуйидаги шартлар мавжуд бўлиши керак:	озод инсон бўлиш, ақлли бўлиш, ба- лоғатга етганлик, мусулмонлик, адо- латли, яъни катта гуноҳлардан четда бўлиб, кичик гуноҳларни давомли қилмаган бўлса.
Тазкия –	гувоҳларнинг ҳоли ҳақида уларни танийдиган кишилардан сўраб-су- риштириш.
Эшитганига таяниб гувоҳлик бериш мумкин бўлган ҳолатлар	насл-насаб, ўлим, никоҳ каби доим ҳам кўз билан кўриб гувоҳ бўлинмайдиган ишларда, бошқа ишларда эшитганига таяниб гувоҳлик бериб бўлмайди.

Қуйидаги- ларнинг ҳам гувоҳлиги қабул қили- наверади:	куфр даражасига етмаган бўлиш шarti би- лан ақида масалаларида аҳли сунна вал жа- моага тескари фикр айтувчиларнинг гувоҳ- лиги, зиммийнинг ўзига ўхшаш зиммийга ва омонлик сўраганга берган гувоҳлиги, омонлик сўраганни ўзига ўхшаш омонлик сўраганга берган гувоҳлиги (иккови ҳам бир давлатдан бўлиши шарт).
Зиммий –	мусулмонлар билан шартнома асосида уларнинг юртида яшаётган ғайридин.
Омонлик сўраган –	мусулмонлардан ҳимоя сўраб келган ғай- ридин.

Куйидагиларнинг гувоҳлиги қабул қилинмайди:	– кўзи ожиз кишининг (аммо, фақат эшитиш билан собит бўладиган гувоҳликлар кўзи ожиздан ҳам қабул қилинаверади); – соқовнинг тушунарли ишора билан берган гувоҳлиги; – қул бўлган кишининг гувоҳлиги; – бировни ноҳақ зинода айблагани учун дарраланган одамнинг гувоҳлиги (кофирлик вақтида шу иш учун дарраланиб кейин мусулмон бўлган бўлса, бундан мустасно); – дунёвий иш сабабли бир-бирига душман бўлганларнинг гувоҳлиги (чунки, бир-бирига душманлиги сабабли ёлғон гапириши мумкин); – бирга тижорат қилувчи шерикларнинг бир-бири фойдасига берган гувоҳлиги (тижорат ишидан бошқа масаладаги гувоҳлиги қабул қилинади); – беҳаё ишларни қиладиган хотинчалишнинг гувоҳлиги; – таъзия маросимида йиғлаб бергани учун пул оладиган хотиннинг гувоҳлиги; – қўшиқчи аёлнинг гувоҳлиги; – ҳаром ишни қилиб юрган одамнинг гувоҳлиги; – қуш ўйнатадиган одамнинг гувоҳлиги; – мусиқа асбоблари чаладиган ёки одамларга қўшиқ айтиб берадиганнинг гувоҳлиги; – шаръий жазога (дарраланиш, қўли кесилиш каби) лойиқ жиноят қилганнинг гувоҳлиги; – хожанинг ўз қули ва мукотаби фойдасига берган гувоҳлиги; – маст қилувчи нарсаларни давомли истеъмол қилувчининг гувоҳлиги; – ҳаммомга иштонсиз кирадиганнинг гувоҳлиги; – судхўрнинг гувоҳлиги; – нард ёки шахмат билан қимор ўйнаган ёки буларни ўйнаб намозни ўтказиб юборганнинг гувоҳлиги; – йўлга сиядиган ёки йўлда овқат ейдиганнинг гувоҳлиги (чунки бу ишларни уялмай қиладиган одам ёлғон гапиришдан ҳам уялмайди); – динда пешқадам бўлганларни очик ҳақорат қиладиганнинг гувоҳлиги.
--	--

Ҳеч бир далил-исботсиз гувоҳни фосиқликда айблаш	унинг гувоҳлигини бекор қилмайди.
Бир кинининг ўз гувоҳлигига бошқани гувоҳ қилиб қўйиши	мумкин. Буни “гувоҳлик устига гувоҳлик” дейилади. Гувоҳлик устига гувоҳлик шаръий жазо ва қасосдан бошқа масалалардагина қабул қилинади.
Агар асл гувоҳ ўз гувоҳлигига бошқани гувоҳ қилганини инкор қилса	иккинчи даражали гувоҳларнинг гувоҳликлари бекор бўлади.
Бир одам ўзининг ёлғон гувоҳлик берганига иқрор бўлса	бошқаларга ўрнатилган бўлиши учун ёлғончилиги барчага эълон қилинади.

Агар гувоҳлар ўз гувоҳликларидан қозининг айбдорга нисбатан ҳукми чиқишидан олдин қайтсалар	берган гувоҳликлари бекор бўлади. Қози энди уларнинг гувоҳликларига таяниб ҳукм чиқара олмайди. Борди-ю, уларнинг гувоҳликдан қайтишлари сабабли даъволашувчилардан бирига зарар етса (масалан, ҳақини ололмай қолса), гувоҳлар тўлаб бермайдилар.
---	--

Агар гувоҳлар ўз гувоҳликларидан ҳукм чиқгач қайтсалар	чиқарилган ҳукм бекор қилинмайди. Бироқ гувоҳлар ўз гувоҳликлари туфайли етказилган зарарни тўлаб берадилар.
Агар гувоҳлар икки киши бўлиб, улардан бири ўз гувоҳлигидан қайтса	етказилган зарарнинг ярмини тўлайди. Гувоҳликдан қайтмагани ҳеч нарса тўламайди.

ИҚРОР КИТОБИ

Иқрор –	бир одамнинг ўз бўйнида бошқанинг ҳаққи борлигини тан олиши. Иқрор – иқрор бўлувчи шахснинг ўзигагина ўтадиган ҳужжат. Озод, ақлли ва балоғатга етган одамнинг иқрори шаръий кучга эга.
---------	---

Қарзларни тўлаш	аввало шахснинг соғломлик пайтида зиммасига тушган қарзлари, шунингдек, ўлим тўшагида ётганда зиммасига тушган қарзлари (агар беморнинг бу қарздорлиги унинг иқрорисиз ҳам ёнидагиларга маълум ва равшан бўлса) тўланади. Кейин эса унинг ўлим тўшагида ётиб иқрор бўлган қарзлари тўланади. Мана шу айтилган уч хил қарзлар тўлангандан кейин ортиб қолган молни марҳумнинг меросхўрлари бўлишиб оладилар.
Ҳақдорларни бирини иккинчисидан устун қўйиш	мумкин эмас. Балки ҳақдорлар қарздор қолдираётган молдан ўз ҳақларини берган қарзлари улушига қараб (кўпроқ ҳақи бор одам кўпроқ, озроқ ҳақи бор одам озроқ олади) ундириб оладилар.
Ўлим тўшагидаги шахснинг ўз меросхўрларидан бирининг фойдасига қилган иқрори	бошқа меросхўрлар ишонмасалар бу иқрор шаръий кучга эга бўлмайди.
Ўлим тўшагидаги одам –	ўзининг шахсий юмушларини бажара олмай қолган, кўпинча ўлим билан якунланадиган касаллик билан хасталанган ва шу касаллик билан вафот этган шахс.

ДАЪВО КИТОБИ

Даъво –	қози олдида бировда ўзининг ҳаққи борлиги тўғрисида хабар бериши.
Даъвогарнинг ўз даъвосидан воз кечиши	мумкин. Лекин даъво қилинган шахс ўзига нисбатан қилинган даъво юзасидан даъволашишга мажбурдир.
Даъво қилинаётган нарса	нималиги ва миқдори маълум бўлиши, шунингдек, агар у кўчма мол бўлса, даъво қилинаётган шахснинг қўлида ноҳақ турганлиги даъво қилувчи томонидан айтиб ўтилиши керак. Агар даъво қилинаётган нарса кўчмас мол бўлса, даъвогар унинг ўзига қарашли эканини ҳужжат-далил билан исботлаши керак.
Агар даъво қилинаётган шахс даъвонинг тўғрилигига иқрор бўлса ёки уни инкор қилса	даъвогар ўз даъвосининг тўғрилигига далил-исбот келтиради ва қози шунга таяниб ҳукм чиқаради.
Даъвогар далил-исбот келтира олмаса	унинг талаби билан даъвонинг нотўғрилиги ҳақида даъво қилинаётган шахс қасам ичади. Агар у қасам ичишдан бош тортса, даъвонинг тўғрилигини тан олган деб ҳисобланади ва қози шунга қараб ҳукм чиқаради.

Бир одам бошқасини ўғрилиқда айблаб, устидан қозига арз қилса-ю, ўз даъвоси тўғрилигига далил-исбот келтира олмаса	қози айбдордан ўзининг беайблиги ҳақида қасам ичишни талаб қилади. Агар у қасам ичишдан бош тортса, ўғирланган нарсани тўлаб беради. Аммо унинг ўғрилиги етарли даражада исбот қилинмагани учун қўли кесилмайди.
--	--

ИККИ ТАРАФНИНГ ҚАСАМ ИЧИШИ ҲАҚИДАГИ БЎЛИМ

Сотувчи ва харидор савдолашилган молнинг нархи ёки миқдори ҳақида тортишиб қолсалар	қози ким ҳужжат келтирса, ўшанинг фойдасига ҳукм чиқаради.
Агар иккиси ҳам ҳужжат келтирса	кўпни даъво қилаётган одам фойдасига ҳукм чиқарилади.
Агар сотувчи ва харидор савдолашилган молнинг ҳам нархида, ҳам миқдорида тортишиб қолсалар ва ўз ҳужжат-далиллариغا эга бўлсалар	нарх ҳақида сотувчининг, молнинг миқдори ҳақида эса харидорнинг ҳужжат-далили қабул қилинади.

Икковларининг ҳам ҳужжат-далиллари бўлмаса	уларнинг ҳар бири бошқаси даъво қилаётган зиёдаликка рози бўлиши керак. Агар рози бўлмасалар ҳар икковлари ҳам ўзи инкор этаётган нарсага қасам ичадилар. Олдин сотувчига қасам ичирилади. Шундан кейин қози ўртадаги савдони бузади. Агар шу ҳолатда улардан бири қасам ичишдан бош тортса, қози унинг зиёнига ҳукм чиқаради.
Агар эр ва хотин уйдаги нарсалар ҳақида талашиб қолсалар	аёлларга хос нарсалар хотинга, эркакларга хос нарсалар эрга бўлади. Ҳам аёлга, ҳам эркакка хос нарсалар ҳам эрга берилади. Улардан бири вафот этиб қолса, барчаси тирик қолганга бўлади.
Гувоҳларнинг сони	даъволашув пайти уч ёки ундан кўп гувоҳи бор одамнинг иккита гувоҳи бор одамдан ортиқлик жойи йўқ. Чунки гувоҳликка аслида иккита одам талаб қилинади, холос. Ундан ортиғининг эса аҳамияти йўқ.

СУЛҲ КИТОБИ

Сулҳ –	даъволашаётган томонларнинг ўзаро келишувлари. Келишув таклиф ва қабул билан амалга ошади.
Иқрор билан бўлган сулҳ	Содир: “Адҳамда 1000 сўм ҳақим бор”, деганда Адҳам унинг гапини тасдиқламайди ҳам, рад этмайди ҳам, балки сукут сақлаб тураверади. Кейин Содирга бирор нима бериб, ўзига нисбатан қилинган даъвога чек қўяди.
Сукут билан бўлган сулҳ	Содир: “Адҳамда 1000 сўм ҳақим бор”, деганда Адҳам унинг гапини тасдиқламайди ҳам, рад этмайди ҳам, балки сукут сақлаб тураверади. Кейин Содирга бирор нима бериб, ўзига нисбатан қилинган даъвога чек қўяди.
Инкор билан бўлган сулҳ	Иқбол: “Бахтиёрда 1000 сўм ҳақим бор”, деганда Бахтиёр “Нотўғри гапиряпсиз, менда ҳеч қандай ҳақингиз йўқ”, дейди. Кейин жанжаллашиб юрмаслик учун Иқболга бирор нарса бериб рози қилиб қўяди.
Даъво қилинган шахс даъвогарнинг гапини тасдиқлаб, у даъво қилаётган мол эвазига мол бериб сулҳ тузса	бу сулҳ савдо-сотик шартномаси ҳукмида бўлади. Унга нисбатан савдо-сотикқа оид ҳукмлар қўлланилади. Бу ҳолатда сулҳ эвазига берилаётган мол номаълум бўлмаслиги шарт.

Агар даъво қилина-ётган мол эвазига мол эмас, балки манфаат берилаётган бўлса	бу ижара шартномаси ҳукмида бўлади. Бу ҳолатда сулҳ учун берилаётган манфаатдан фойдаланиш муддати белгилаб қўйилиши керак.
Сукут ёки инкор билан бўлган сулҳда	даъвогарнинг олган нарсасига нисбатан савдо-сотиқ ёки ижара ҳукмлари қўлланилмайди. Чунки даъвогар “Ўзимнинг ҳаққимни ундириб олдим” дегани билан, даъво қилинувчи шахс “Бошимни оғритиб юрмаслик учун уни-буни бериб, жанжалдан қутулдим”, деб ўйлайди.
Сулҳ тузиш мумкин бўлган ҳолатлар	мол, манфаатлар, қасддан одам ўлдириш, хато тарзда одам ўлдириш, аъзоларга зарар етказиш даъвосида.
Сулҳ тузиш мумкин бўлмаган ҳолатлар	зино, ўғирлик каби шаръий жазо бериладиган ишлар даъвосида сулҳ тузиш мумкин эмас. Чунки, бу ишлардаги шаръий жазолар Аллоҳнинг ҳаққи-ҳурматини сақлаш учун жорий қилингандир. Аллоҳнинг ҳаққини эса банда бекор қилолмайди.

ЖАЗОЛАР КИТОБИ

Ҳад –	айбдорга нисбатан қўлланадиган, шариатда аниқ ўлчаб-белгилаб қўйилган ва Аллоҳ таолонинг ҳақи бўлгани учун кечиб юбориш мумкин бўлмаган жазо. Қасос олиш, қозининг айбдорга берадиган таъзири ҳад ҳисобланмайди.
Зино –	эркак кишининг ўз мулкида бўлмаган ёки мулкида бўлишининг эҳтимоли ҳам бўлмаган аёлни олди томонига жинсий яқинлик қилиши.

Зинонинг исбот қилиниши	4 эркакнинг қози ҳузурида “Фалончи одам зино қилди”, деб гувоҳлик беришлари билан исбот қилинади. Гувоҳлар ўз гувоҳликларини беришганида қози улардан “Зино нима?”, “У қанақа бўлади?”, “Қаерда зино қилди?”, “Қачон?”, “Ким билан зино қилди?” деб сўрайди. Агар гувоҳлар саволларга жавоб берсалар ва “Эркак олатини аёлнинг жинсий аъзосидалигини аниқ кўрдик” десалар, шунингдек, қози гувоҳларнинг шахсини тегишли одамлардан сўраб-суриштирганида уларнинг ростгўйликлари маълум бўлса, зинокорни жазолаш ҳақида қози ҳукм чиқаради. Зино шахснинг тўртта маҳкама мажлисида тўрт марта ўз айбига иқрор бўлиши билан ҳам исботланади. Ҳар сафар иқрор бўлганида қози: “Нима деяётганингни биласанми?”, “Руҳий касаллигинг борми?” каби сўзлар билан қайтариб юборади. Борди-ю, тўртинчи маротаба ҳам келиб ўз айбига иқрор бўлса, қози юқорида гувоҳларга берган саволларини айбланувчига ҳам беради. Агар саволларга тўлиқ жавоб берса, қози “Балки у аёлни фақат ушлагандирсан ёки ўпгандирсан” каби сўзлар билан унга охирги марта ўз иқроридан қайтишга имкон беради. Шунда ҳам ўз иқроридан қайтмаса, айбдорни жазолаш ҳақида қози ҳукм чиқаради.
--	---

Айбдор жазо ижро қилинмасдан олдин ёки жазо берилаётган пайтда иқроридан қайтса	жазо тўхтатилиб, қўйиб юборилади.
Муҳсан –	озод, балоғатга етган, ақлли, зино қилгунча бўлган муддат ичида камида бир марта никоҳланиб, жинсий яқинликда бўлган мусулмон. Айбланувчи никоҳланган хотин ёки эр ҳам озод, балоғатга етган, ақлли мусулмон бўлиши керак.
Хотин (эр) ғайридин, чўри (қул), жинни ёки балоғатга етмаган бўлса ёки ўртада жинсий яқинлик бўлмаса	айбдор тошбўрон қилинмайди.
Айби исботланган зинокор муҳсан бўлса	кенг жойда то ўлгунча тошбўрон қилинади. Ўлгандан кейин ювилади, кафанланади ва жаноза ўқилади.
Тошбўрон	тошбўронни гувоҳлар бошлаб берадилар. Агар улар тош отишдан бош тортсалар ёки ғойиб бўлсалар ёхуд вафот этсалар айбдор тошбўрон қилинмайди. Зинокор аёл тошбўрон қилинадиган бўлса, киндиги ёки кўкрагигача ерга кўмиб қўйиш мумкин.

Айбланувчи муҳсан бўлма-са, айби исботлангач	ўлдирмайдиган даражада 100 дарра урилади.
Дарра –	ҳайвон терисидан тўқиб ёки тикиб тайёрланган қамчи.
Дарра уриш	дарра урилаётганда зинокор эркакнинг иштонидан бошқа кийимлари ечиб қўйилади. Эркак тик турғазиб қўйиб дарраланади. Бош, юз ва жинсий аъзоларга урилмайди. Баданнинг бир жойига урилавермайди, балки тананинг ҳар хил ерига урилади. Қулга озод одамнинг ярми, яъни 50 дарра урилади. Зинокор аёлнинг қалин кийимларидан бошқаси ечиб олинмайди. Уни ўтирғизиб қўйиб дарраланади.
Хожанинг ўз қули ёки чўрисини зино қилгани учун жазолаши	қозининг рухсатисиз хожа ўз қули ёки чўрисини зино қилгани учун жазолай олмайди. Чунки бу жазо Аллоҳнинг ҳақи бўлгани учун уни ижро этиш шариат вакили бўлган қозига топширилгандир.
Беморга дарра уриш	тузалгунича дарра урилмайди, лекин тошбўрон қилса бўлаверади. Агар тузалишидан умид бўлмаса, беморлиги ҳолида дарра урилаверади.
Ҳомиладор аёлни тошбўрон қилиш	туққанидан кейин тошбўрон қилинади. Борди-ю, боласига қарайдиган одам топилмаса, бола ўзини эплайдиган бўлгунча кутилади.

Ҳомиладор аёлга дарра уриш	нифоси ўтгандан кейин дарра урилади.
Агар эркак ўз ота-онасининг ёки хотинининг чўриси билан ҳалол деган гумонда алоқа қилиб қўйса	жазога тортилмайди.
Агар бир киши ака ёки ука-нинг чўриси билан яқинлик қилса	бу ишни оқлайдиган ҳеч бир эҳтимол бўлмагани учун айбдор жазоланади.
Ўз тўшагида-ги бегона аёл билан яқинлик қилган эркак	(гарчи у кўр бўлса ҳам) жазоланади. Чунки бу ҳолатда эркак ушбу аёлнинг ўз хотини эмаслигини аниқлаб олиши лозим.
Лут қавмининг ишини қилганларнинг ва ҳайвон билан яқинлик қилганларнинг	таъзири берилади. Лут қавмининг ишини қилганларга ёқиб юбориш, баланд жойдан ташлаб юбориш каби жазолар ҳам қўлланилиши мумкин. Алоқа қилинган ҳайвонни эса сўйиб, кейин ёқиб юборилади.
Таъзир –	қозининг ўз фикрига кўра белгилайдиган жазоси. Таъзирнинг энг кўпи 39 дарра ва энг ози 3 даррадир. Таъзирнинг бундан бошқа турлари ҳам бор (қамаб қўйиш, қулоқ бураш кабилар).

КИШИНИ ЗИНО БИЛАН ҲАҚОРАТЛАШ БЎЛИМИ

Бир киши зинокорликдан пок, озод, ақлли, балоғатга етган эркак ёки аёлни очиқ-ойдин зино лафзи билан ҳақоратласа	ҳақорат қилувчи одамга маст қилувчи ичимлик ичувчига урилгандек 80 дарра урилади.
Вафот этган шахсни зино билан ҳақоратлаган шахс	унинг устидан мана шу вафот этган одамнинг отаси, боласи ва боласининг боласи қозига арз қилишга ҳақлидир.
Қозига арз қилишга ҳақли эмас	бола ўз онасини зино билан сўккани учун отаси устидан, қул эса хожаси устидан.
Ҳақорат қилинган шахс қозига мурожаат қилганидан кейин ҳақорат қилувчини афв этишга, ундан бирор нарса олиш эвазига (сулҳ тузишга) ўз даъвосидан воз кечиши	мумкин эмас.
Бир одам: “Эй зинокор” деганда, иккинчи одам: “Ўзинг зинокорсан”, деб жавоб берса	уларнинг ҳар иккиси ҳам дарраланadi.
Агар эр хотинига “Эй зинокор” деганда, хотин “Ўзинг зинокорсан” деса	хотинга дарра урилади ва ўзаро лиъон айтишмайдилар.

Эр ўз хотинига “Эй зинокор” деганда, хотин бунга жавобан “Мен сен билан зино қилганман” деса	дарра ҳам, лиъон ҳам соқит бўлади.
Бир одамнинг оғзидан ароқ ҳиди келгани сабабли ёки ақли ўзида эмас даражада маст бўлгани сабабли ушлаб олинган, ўзига келганда маст қилувчи ичимлик ичганига бир марта иқрор бўлса ёки унинг ичганига икки киши гувоҳлик берса	дарра урилади. Дарра ичувчининг кайфи тарқаб, ҳушига келгач урилади. Бунда маст қилувчи ичимлик шахснинг ўз ихтиёри билан ичилган бўлиши шартдир.
Иқроридан қайтган ичувчи	унга дарра урилмайди.
Агар гувоҳ ўз гувоҳлигини қозига яқин жойда бўла туриб, унга мурожаат қилиш имкониятига эга бўла туриб, ортга суриб келаётган бўлса	бундай гувоҳлик қабул қилинмайди.
Зино билан ҳақоратлаш даъвосидаги гувоҳлик	орадан анча муддат ўтган бўлса ҳам қабул қилинаверади.
Анча муддат олдин қилинган ўғрилиқ юзасидан гувоҳлик берилса	бу гувоҳлик қабул этилаверади. Ва ўғри ўғирлаган молини тўлаб беради.

Агар орадан анча муддат ўтгач айбдорнинг ўзи келиб қилган айбини тан олса, мисол учун “Етти ой олдин зино қилган эдим” деса	жазоси берилади.
Орадан анча муддат ўтиши	маст қилувчи ичимлик масаласида оғиздан унинг ҳидини ёки кайфининг тарқалиб кетиши тушунилади. Ундан бошқа масалаларда эса (зино, ҳақорат, ўғирлик кабиларда) қозининг фикрига кўра белгиланади.
Жазо берилаверади	бир эркакнинг зино қилганига тўрт одам гувоҳлик берсалар ва унинг айби исботланса, гарчи зино қилинган аёл мавжуд бўлмаса ҳам, зинокор аёл мавжуд бўлиб, зино қилган эркак мавжуд бўлмаганда ҳам.
Қул ва чўрининг жазоси	озод кишига бериладиган жазонинг ярми берилади.
Қайта-қайта қилинган бир хил иш учун	бир марта жазо берилади.
Таъзир учун уриладиган дарра	қаттиқроқ урилади.
Зино учун урилаётган дарра	таъзирникидан пастроқ урилади.
Ичгани учун урилаётган дарра	зиноникидан пастроқ урилади.
Зино билан ҳақорат қилгани учун урилаётган дарра	ичганникидан пастроқ урилади.

Қулни ва чўрини ёки кофирни зино лафзи билан ҳақорат қилганнинг, шунингдек, мусулмон одамни “фосиқ”, “кофир”, “ўғри” ёки “ҳезалак” каби сўзлар билан ҳақорат қилгани	таъзири берилади.
Бир одам шаръий жазо сабабидан вафот этса	товон пули тўланмайди.

ЎҒИРЛИК КИТОБИ

Ўғирлик –	ақлли, балоғатга етган шахснинг баҳоси ўн дирҳамлик (закот нисобининг йигирмадан бирига тенг), шубҳасиз бировники бўлган молни беркитиб қўйилган жойдан махфий равишда олиши.
Ўғирликнинг исботланиши	ўғрининг ўз айбига бир марта иқрор бўлиши ёки икки эркакнинг гувоҳлик беришлари билан исботланади. Қози айбига иқрор бўлган ўғридан ва гувоҳлардан қуйидагиларни сўраши зарур: Ўғрилиқ нима? Қанақа? Қаерда содир бўлди? Қачон? Қанча ўғирлади? Кимдан ўғирлади? Агар гувоҳлар саволларга аниқ, тўлиқ жавоб берсалар ўғрининг қўли кесилади.

Агар ўғирликда кўпчилик қатнашган бўлиб, ўғирланган мол тақсимланганда, уларнинг ҳар бирига 10 дирҳамдан тўғри келса	барчасининг қўли кесилади.
--	----------------------------

Ўғрининг қўли кесилмайдиган ҳолатлар	одамларнинг назарида қадрли бўлмаган ва ҳар қандай одамнинг олиши мумкин бўлган моллар туркумига кирувчи нарсалар (хашак, балиқ, сув кабилар) сабабли ўғрининг қўли кесилмайди (гарчи ўғирланган молнинг баҳоси ўн дирҳамдан ошиб кетса ҳам). Имом Абу Юсуф тупроқ ва лойдан бошқа нарсаларнинг ҳаммасида ўғрининг қўли кесилади деганлар. Шунингдек, тез айнийдиган (гўшт, сут каби) нарсаларни, ўрилмаган экинни, кайф қилдирадиган ичимликларни, мусиқа асбобларини, тилладан қилинган хочни, итни, қоплонни ўғирлаш сабабли ўғрининг қўли кесилмайди. Маҳрам қариндошининг уйдан ўғирлаган моли сабабли ҳам қўл кесилмайди. Чунки маҳрамлар, одатда, бир-бирларидан молни яширмайдилар. Хотиннинг эрдан, эрнинг хотинидан, қулнинг ўз хожасидан ва меҳмоннинг мезбондан ўғирлаган моли туфайли ҳам қўл кесилмайди. Чунки бу ҳолатларда мол эҳтиётлаб сақланган деб ҳисобланмайди. Ўғри молни ҳовлидан олиб чиқиб кетмаган ҳолатда ҳам қўли кесилмайди. Юқорида айтилган ҳолатларнинг барчасида ўғрининг қўли кесилмаса-да, унга бошқа жазо чоралари қўлланилади.
Ўғрининг қўлини кесиш	ўнг қўл билаги билан кафтини бирлаштириб турувчи бўғиндан кесилади.
Қайта ўғирлик қилса	чап оёғи тўпиғидан кесилади.

Учинчи марта ўғирлик қилса	тавба қилгунча қамаб қўйилади.
Ўғрини жазолаш	жабрланувчи шахс қозига даъво қилсагина жазо берилади.
Ўғрининг қўли кесилгач, ўғирланган мол турган бўлса	эгасига қайтарилади.
Ўғрининг қўли кесилгач, ўғирланган мол йўқ бўлиб кетган бўлса	ўғри тўлаб бермайди, чунки шундоқ ҳам у жазосини олиб бўлди.
Мусулмон ёки зиммий одам қароқчилик қилиб мусулмон ёки зиммийнинг жони ва молига тажовуз қилишидан илгари қўлга олинса	тавба қилгунча қамаб қўйилади.
Агар кўпчилик биргаликда қароқчилик қилган бўлсалар	таланган мол тақсимланганда ҳар бирларига ўн дирҳамдан тўғри келса, ҳар қайсисининг ўнг қўли юқорида айтилганидек билак бўғинидан ва чап оёғи тўпиғидан кесилади.
Агар молга тегмай, фақат одам ўлдирган бўлсалар	сиёсат учун ўлдириладилар.
Ҳам одам ўлдириб, ҳам молни талаган бўлсалар	дорга осиладилар. Қози бундан ҳам қаттиқроқ ҳукм чиқариши мумкин.

ЖИНОЯТЛАР КИТОБИ

Жиноят –	инсоннинг жонига ёки аъзоларига зарар етказиш.
Одам ўлдириш 5 турли бўлади:	1. Атайлаб (қасддан) ўлдириш. 2. Атайлабга ўхшаган ўлдириш. 3. Янглишиб ўлдириш. 4. Янглишга ўхшаш ўлдириш. 5. Сабаб билан ўлдириш.
Атайлаб (қасддан) ўлдириш –	одамни ўтқирланган нарса ёки олов каби баданни титиб юборадиган нарса билан уриб ўлдириш. Бу ҳолатда ўлдирган одам қаттиқ гуноҳкор бўлади ва ундан қасос олинади.
Атайлабга ўхшаган ўлдириш	биринчи ҳолатда зикр қилинган баданни титиб юборадиган нарсадан бошқаси билан уриш тушунилади (ёғоч, ҳасса, қамчи кабилар билан уриш сингари). Бу ҳолатда ҳам ўлдирган одам қаттиқ гуноҳкор бўлади. Каффорат тўлайди. Унинг оқиласи – ота томонидаги эркак қариндошлари оғирлаштирилган дия (товон пули) тўлайдилар.
Янглишиб ўлдириш	бунга кийикни мўлжаллаб отганда ёнидаги одамга тегиб кетишини, душман деб ўйлаб отганга ўзиникига тегишини мисол қилиш мумкин.
Янглишга ўхшаш ўлдириш	бунга ухлаб ётган одамнинг қулаб тушиб бошқани ўлдириб қўйишини мисол қилиш мумкин. Бунда ўлдириб қўйган каффорат, унинг оқиласи эса дия тўлайдилар.

Сабаб билан ўлдириш	бунга ўзининг мулки бўлмаган ерда ҳукуматдан берухсат қудуқ қовлаганда унга бирор киши тушиб кетиб ўлишини мисол қилиш мумкин. Қудуқ қовлаган одам ўзи қовлаган қудуқ сабабли бировнинг ўлимига сабабчи бўлгани учун буни “сабаб билан ўлдириш” дейилади. Фақат сабаб билан ўлдиришдагина ўлдирувчи ўлганнинг меросхўри бўлса, мерос олиши мумкин. Яъни, ўзи истаманган ҳолатда ўлимга сабабчи бўлгани учун меросдан маҳрум қилинмайди.
Қасос	қасосда ёш болалик, аёллик, қуллик, жиннилик, кўрлик, хасталик, зиммийнинг кофирлиги ва аъзолардаги камчилик эътиборга олинмайди. Яъни, катта киши ёш болани, эркак аёлни, озод киши қулни, соғ жиннини, кўзи очик киши кўрни, ҳамма аъзоси бутун киши аъзолари майиб одамни, мусулмон зиммийни ўлдирса, бу ҳолатларнинг барчасида қотилдан қасос олинади. Ўлдирилган одамда юқоридаги сифатларнинг бўлиши қасос олишни ман қила олмайди. Отадан ўғил учун қасос олинмайди. Лекин фарзанддан отаси ва онаси учун қасос олинади. Хожадан ўз қули ва чўриси учун қасос олинмайди. Фақат қилич билан қасос олинади.

Душман билан тўқнашувда мусулмон мусулмонни мушрик деб ўйлаб ўлдириб қўйса	каффорат ва дия тўланади.
Қилич ўқтал- ган ақлли ва балоғатга етган кишини ўлдирган одам	ҳеч нарса тўламайди.
Кундузи ўзига таёқ (калтак) ўқталган одам- ни ўлдирса	қасос олинади.
Юқоридаги ҳо- латда балоғат- га етмаган бола ёки ақл- дан озган одам хужум қилса ва ўзини ҳимоя қилаётган уни ўлдириб қўйса	қотил ўз молидан дия тўлайди.
Ўзига ташлан- ган жониворни ўлдирган одам	унинг қийматини тўлайди.
Жондан бошқа- га зарар етказ- ган одамга	худди шундай зарар етказилади.

Айнан шундай зарар етказишнинг иложи бўлмаса	дия олинади.
Жондан бошқага зарар етказилганда	эркак ва аёл, озод одам ва қул, шунингдек, икки қул ораларида қасос жорий қилинмаган. Мисол учун, эркак аёл кишининг бирор аъзосига жароҳат етказса дия тўлайди. Қасос олинмайди.
Бир кишининг соғлом қўлини кесиб ташлаган одамнинг қўли айбли бўлса	жабрланувчи истаса қасос олади, истаса дия олади.
Бир одам бошқасига атайлаб жароҳат етказганидан кейин у ўлиб қолса	жароҳат етказгандан қасос олинади.
Қасос олишнинг соқит бўлиши	қотилнинг ўлими, мархум эгаларининг афви ва сулҳи сабабли соқит бўлади.
Мархумнинг афв ва сулҳга рози бўлмаган эгалари	ўз ҳиссаларини 3 йил давомида қотилнинг ўз молидан тўлайдиган диясидан оладилар.
Кўпчилик бир кишини ўлдирса	қотилларнинг барчаси ўлдирилади.

Бир киши кўп кишини ўлдирса	қотилдан қасос олинади. Бу ҳолатда ўлдирилганларнинг эгаларидан биттаси келиб қасос талаб қилса, (бошқа ўлдирилганларнинг эгаларини кутиб ўтирмасдан) қотил ўлдирилаверади.
Бир кишининг битта қўлини икки киши биргалашиб кессалар	ҳеч қайсисининг қўли кесилмайди. Балки ҳар иккалови ҳам товон пули тўлайдилар.
Қул бир кишини ўлдирганига иқрор бўлса	ундан қасос олинади.
Бир одам бировни ўлдириш мақсадида ўқ отса ва ўқ ўша одамни ҳамда ундан ўтиб иккинчи одамни ўлдирса	биринчи ўлган одам учун қотилдан қасос олинади. Иккинчи одам учун эса қотилнинг оқиласи дия тўлайди.
Агар бир одам бировнинг бирор аъзосига зарар етказса ва жабрланувчи унинг бу қилган ишини кечирганидан сўнг олган жароҳати туфайли ўлса	дия олинади.

Жабрланувчи “Унинг ушбу қилган жиноятини ёки ушбу қилган ишидан келиб чиқадиган зарарларни кечирдим” деган бўлса	жиноятчидан қасос олинмайди.
Ушбу жиноят атайлаб содир этилган бўлса	жиноятчи ҳеч нарса тўламайди.
Агар янглишиб содир этилган бўлса	тўланадиган дия жабрланувчи қолдирган мероснинг учдан биридан кечилади.

ДИЯЛАР КИТОБИ

Дия –	жон эвазига бериладиган мол. Дия тилла, қумуш, туя ва бошқа моллар билан адо этилади. Дия учун бериладиган тилла миқдори минг динор (4 кг тилла), қумуш миқдори ўн минг дирҳам (34, 800 кг қумуш), туя миқдори юздадир.
Атайлабга ўхшаш ўлдиришда оғирлаштирилган дия	ўлдирилган шахснинг меросхўрларига 25 та бир ёшли урғочи туя, 25 та икки ёшли урғочи туя, 25 та уч ёшли туя, 25 та тўрт ёшли урғочи туя берилади.

Янглишиб ўлдириш учун дия сифатида туя белгиланса	ўлдирилган шахснинг меросхўрларига 20 та бир ёшли урғочи туя, 20 та икки ёшли урғочи туя, 20 та уч ёшли урғочи туя, 20 та тўрт ёшли урғочи туя ва 20 та бир ёшли эркак туя берилади.
Атайлабга ўхшаш ва янглишиб ўлдиришлар учун белгиланган каффорат	битта мўмин қулни озод қилиш ва агар бунга ожиз бўлса, икки ой кетма-кет рўза тутишдир.
Жонда ва ундан бошқа нарсаларда аёл кишининг дияси	эркак диясининг ярмига тенг.
Зиммийнинг дия тўлаши	мусулмон одамдек дия тўлайди.
Бурунга, эркаклик аъзосининг бош қисмига, ақлга, кўриш, эшитиш, таъм билиш, ҳидлаш ва ушлаб кўриш қобилиятига, тилга ҳарфларнинг аксариятини айтолмайдиган қилиб, соч-соқолга қайта ўсиб чиқмайдиган қилиб зарар етказилганда	тўлиқ дия тўланади. Чунки мазкур аъзоларга етказилган зарар инсоннинг жонига етказилган зарарга тенг деб ҳисобланади.
Баданда иккитадан бўлган (мояк, буйрак каби) аъзоларнинг икковига зарар етказилса	тўлиқ дия тўланади.

Баданда иккитадан бўлган (мояк, буйрак каби) аъзоларнинг фақат биттасига зарар етказилса	ярим дия тўланади.
Киприклар қайта ўсиб чиқмайдиган бўлса	икки кўз киприкларига тўлиқ, бир тарафдагисига тўртдан бир дия тўланади.
Қўл ва оёқ бармоқларининг дияси	ҳар бирига диянинг ўндан бири, бош бармоқдан бошқасининг ҳар бўғини учун диянинг ўндан бирининг учдан бири тўланади.
Бош бармоқнинг ҳар бир бўғими учун ва ҳар бир тиш учун	диянинг ўндан бирининг ярми тўланади.
Зарба туфайли ишламай қолган ҳар бир аъзога	ўша аъзонинг тўлиқ дияси берилади.
Бошга суяги кўринадиган даражада қасддан жароҳат етказилса	қасос олинади.
Бошга суяги кўринадиган даражада янглишиб жароҳат етказилса	диянинг йигирмадан бири берилади (беш юз дирҳам).
Бош ёрилиб, суяги шикастланса	диянинг ўндан бири.
Бош суяги жойидан силжиса	диянинг ўндан бири ва ўндан бирининг ярми тўланади.
Жароҳат миянинг юмшоқ пардасига ёки миянинг ўзига етиб борганда	диянинг учдан бири.
Жароҳат мия ичкарисига кириб кетганда	диянинг учдан иккиси тўланади.

Бош терисининг тирналиши каби енгил ҳолатларда	адолатли бир киши етказилган жароҳатни баҳолаб беради. Бунинг учун жароҳат етган одамни қўл деб фараз қилинади. Унинг жароҳат етмасдан олдинги (масалан, 1000 сўм) ва кейинги (масалан, 700 сўм) баҳоси чиқарилади. Жароҳат етмасдан олдинги баҳодан жароҳат етгандан кейинги баҳо айириб ташланади. Чиққан сон (300 сўм) жароҳатнинг баҳоси деб ҳисобланади.
Қўл бармоқлари ва билакнинг ярмига зарар етказилса	қўл бармоқлари учун диянинг ярми, билакнинг ярми учун эса адолатли киши чиқарган баҳоси тўланади.
Ортиқча бармоққа, гўдакнинг кўзига, олатига ва тилига зарар етказилганда	адолатли кишининг чиқарган баҳоси тўланади.

Жабрланувчининг жароҳати тузалмасдан олдин айбдордан қасос олинмайди. Чунки жароҳат тузалмасдан аввал етказилган зарарнинг ҳажмини билиш мумкин эмас.

Ёш бола ва жиннининг атайлаб қилгани	янглишиб қилган ҳукмидадир. Дияни уларнинг оқиласи тўлайди. Ўзлари эса каффорат бермайдилар ва мерос қолдирувчиларини ўлдириб қўйган тақдирларида ҳам меросдан маҳрум қилинмайдилар.
--------------------------------------	--

Бир киши бир ҳомиладор хотиннинг қорнига урса (тепса) ва шу сабабли ҳомила ўлик тушса	унинг оқиласи диянинг йигирмадан бирини (беш юз дирҳам) бир йил давомида тўлайди.
Ҳомила тирик тушиб ва бироздан кейин ўлса	дия тўлиқ тўланади.
Ўлик бола ташлаш билан бирга аёлнинг ўзи ҳам ўлса	беш юз дирҳам билан бирга тўлиқ дия ҳам тўланади.
Агар аввал она ўлиб, кейин ўлик бола тушса	онанинг дияси тўланади.
Агар она ўлиб, бола тирик тушгандан кейин ўлса	иккита дия тўланади.
Баъзи аъзолари шаклланиб улгурган ҳомила	тўлиқ ҳомила ҳукмидадир.
Эрининг рухсатисиз ҳомиласини ўлик ҳолда туширган аёл	оқиласи беш юз дирҳам тўлайди.

ЙЎЛГА ҚУРИЛИШ ҚИЛИШ ҲАҚИДАГИ БЎЛИМ

Йўлга қурилган соябон, тарнов, девор, дўкон кабилар	оммага халақит бермаса, тураверади. Лекин халақит бермаган тақдирда ҳам уни бузиб ташлашга ҳар қандай инсоннинг ҳаққи бор.
Одамларга зиён етказадиган бўлса	давлатнинг рухсати бўлса ҳам олиб ташланиши керак. Йўлда савдо қилиш ҳам шу кабидир.
Боши берк кўча	унда яшовчилардан рухсат олмай туриб ҳеч нарса қуриш мумкин эмас.

Йўлга қурилган ёки қовланган нарса сабабли биров нобуд бўлса	қурган (қовлаган) одамнинг оқиласи ўлганнинг диясини тўлаб беради.
Агар ўша қурилган нарсадан ҳайвон нобуд бўлса ва мазкур қурилиш давлатнинг рухсатисиз қилинган бўлса	қурган одам тўлаб беради.
Омманинг йўлига қийшайиб қолган деворнинг эгаси аввал огоҳлантирилган ва бузишга имконияти бўла туриб бузмаган бўлса	етказилган зарарни тўлайди.
Мана шу ҳолатда одам нобуд бўлса	девор эгасининг оқиласи дия тўлайди.

ҲАЙВОННИНГ ЕТКАЗГАН ЗАРАРИ ҲАҚИДАГИ БЎЛИМ

Улов минган одам	улови етказган зарарни тўлайди. Лекин улов юриб бораётганда бошқариб бўлмагани учун оёғи ёки думи билан урса ва зарар етказса товон тўламайди.
Икки отлиқ янглиш тўқнашиб кетиб ҳар иккаласи ҳам ўлса	ҳар қайсисининг оқиласи иккинчисининг диясини тўлаб беради.
Етаклаб кетаётган итини қўйиб юборганда дарҳол бирор нарсга зиён етказса	эгаси тўлайди.
Қуш ва қочиб кетган ҳайвон зарар етказса	эгаси тўлаб бермайди.

Қассоб қўйининг кўзи-ни ўйиб олган одам	етказилган зарарни тўлаб беради.
Қорамол, туя, эшак, хачир ва отнинг битта кўзига	улар қийматининг тўртдан бири тўланади.

ҚУЛНИНГ ЖИНОЯТИ БЎЛИМИ

Қул янглишиб бировга зарар етказса	хожа уни жабрланувчи томонга топшириши ёки у етказган зарарни дарҳол тўлаб қўйиши керак.
Агар хожа қулнинг бировга зарар етказганини билмасдан уни бировга совға қилиб ёки сотиб юборса ёки озод қилиб юборса ёки мударббар қилса	хожа қулнинг бозор баҳоси ва у етказган зарарнинг қайси бири камроқ бўлса, ўшани тўлаб беради.
Агар мазкур ишларни қулнинг қилган ишини била туриб қилган бўлса	қулнинг етказган зарарини тўлаб бериши керак.
Қулнинг (чўрининг) дияси	ўзининг қийматидир.
Қулнинг (чўрининг) дияси озод одамникига етиб қолса	дия озод одамникидан ўн дирҳам кам қилиб олинади.
Қулни зўрлик билан тортиб олган одам ўлдириб қўйса	қиймати қанча бўлса шунча тўлайди.
Мударббар бўлган қул ёки умми валад бўлган чўри бирор кишига зарар етказса	хожа ушбу қул ёки чўрининг бозор баҳоси ва улар етказган зарарнинг қайсиниси камроқ бўлса ўшани тўлайди.

ҚОСААМА БЎЛИМИ

Қосаама –	ўлдирилган одам топилган маҳалла аҳлининг қасам ичиши. Бу қасамдан кўзда тутилган асосий мақсад қотилни аниқлашдир. Ўлик жароҳатли, танасида зарбанинг ёки бўғишнинг аломатлари бор ҳолда, қулоқ ва бурнидан қон чиққан ҳолда ёхуд танасининг кўп қисми ёки танасининг ярми боши билан бир маҳалладан топилса ва қотил номаълум бўлса, шунингдек, ўликнинг эгаси “Уни шу маҳалла одамлари ўлдирган”, деб даъво қилса, улардан элликта озод, балоғатга етган ва ақлли эркак қасам ичадилар. Уларни ўлик эгаси танлайди. Улар “Аллоҳга қасамки, уни биз ўлдирмадик ва қотилни ҳам билмаймиз”, деб қасам ичадилар. Ўлик эгасининг ўзи ҳам шу маҳалладан бўлса қасам ичмайди.
Қасддан ўлдириш бўлса	маҳалла аҳли дия тўлаши ҳақида қози ҳукм чиқаради.
Янглишиб ўлдириш бўлса	уларнинг оқиласи дия тўлаши ҳақида қози ҳукм чиқаради.
Агар ўлик эгаси ўлик топилган маҳалладагилардан бошқага даъво қилса	маҳалладагилардан қасам ичиш соқит бўлади.

Агар маҳалла аҳли элликтадан оз бўлса	уларнинг баъзилари қайта-қайта қасам ичиб, қасамлар сони элликтага етказилади.
Қасам ичишдан бош тортган киши	қасам ичмагунча қамаб қўйиладди.
Оғзидан, ортидан ва олатидан қон чиққан ўликда	қосаама йўқ. Чунки, одатда, бу жойлардан бировнинг зарбасисиз ҳам қон чиқиши мумкин. Бу уч жойдан қон чиқишида биров ўлдирганига далил йўқ.
Уловидан мурда топилган одам дияси	оқиласи дия тўлайди.
Ўлик солинган улов икки қишлоқ орасидан топилса	топилган пайтда қайси қишлоқ маҳалласига яқинроқ бўлса, шу маҳалланинг одамларига қасам ичирилади. Бу ҳолатда ўлик топилган жойдан ушбу маҳаллага овоз етадиган бўлиши шарт. Агар овоз етмаса, маҳалла аҳли ҳеч нарса тўламайди.
Уйидан мурда топилган одам дияси	эллик марта қасам ичади ва оқиласи дия тўлайди.
Шериклик ҳовлидан топилган ўлик дияси	шериклар биргаликда тўлайдилар.
Кема ичидан топилган ўлик дияси	кемадагиларнинг барчалари тўлайдилар.
Маҳалла масжидидан топилган ўлик дияси	шу маҳалла аҳли тўлайдилар.
Бировнинг мулки бўлган бозордан топилган ўлик дияси	бозор эгаси тўлайди.

Бировнинг мулки бўлмаган бозорда, катта йўлда, жума масжидидан топилган ўлик дияси	давлат ғазнасидан тўланади.
Яқинида иморат йўқ, ҳеч кимники бўлмаган ерда ва оқиб турган сувдан топилган ўлик учун дия	тўланмайди.
Ўлик топилган маҳалладагиларнинг “Уни бу маҳаллада яшамайдиган фалончи ўлдирди” ёки “Шу маҳаллада яшовчи пистончи ўлдирди” деб берган гувоҳликлари	қабул қилинмайди. Чунки бир воқеада аввал даъволашувчи бўлиб, кейин даъволашувдан чиққан одам худди шу воқеада гувоҳ бўлиши мумкин эмас.
Бир уйда яшаётган икки кишидан бири ўлик ҳолда топилса	иккинчиси дия беради.

ОҚИЛА БЎЛИМИ

Оқила –	дия берувчи кишилар жамоаси. Буларга айбдор деб топилган кишига касб-хунар, қариндошлик каби сабаблар билан боғланган ва зарурат туғилганда ёрдамга етиб келадиган одамлар кирадилар.
---------	---

Оқила ҳисобланган шахслардан дия олиш	уч йил давомида уч-тўрт дирҳам қилиб олинади. Оқиланинг бергани етмаса, диянинг қолганини айбдорнинг ўзи тўлайди. Дия тўлаш қозининг ҳукми чиққан кундан эътиборан бошланади.
Айбдорнинг дия тўлаши	ўзи ҳам оқила билан бирга дия тўлайди.
Оқиласи йўқ одамга	давлат ғазнасидан ёрдам берилади.
Давлат ғазнасидан олиб бўлма-са	дия айбдорнинг ўзига юклатилади.
Озод қилинган қулнинг оқиласи	озод қилувчининг қариндошларидир.
Оқила қайси ҳолларда дия тўлайди	атайлабга ўхшаш ва янглишиб ўлдиришдагина дия тўлайди.
Айбдорнинг оқила тарафидан тасдиқланмаган иқрори ва жабрланувчи томон билан тузган сулҳи сабабли вожиб бўлган тўловларни	айбдорнинг ўзи кўтаради.

Атайлаб ўлди-ришда қасос олиш бирор шубҳа сабабли бекор қилинган-да ва ота ўғлини атайлаб ўлдирганда	тўловларнинг барчасини айбдорнинг ўзи тўлайди.
Қулнинг ёки қасддан қилинган жиноятнинг диясини ҳамда беш юз дирҳамдан оз бўлган дияни	оқила тўламайди.

МАЖБУРЛАШ КИТОБИ

Мажбурлаш –	бирор шахсни ўзи хоҳламаган ёки шариат қайтарган ишга зўрлаш. Мажбурлаш мажбурланган шахснинг хоҳиш-истагига ёки қилиш-қилмасликни танлашга имкон қолдирмайдиган даражада бўлиши керак. Ҳар икки ҳолатда ҳам мажбурланган шахс шаръий фармонларни бажариш учун талаб этилган салоҳиятни йўқотмаган бўлиши лозим.
-------------	--

Мажбурлаш юзага келишининг шартлари:	1. Мажбурлаётган шахс ўз таҳдидини юзага чиқариш имкониятига эга бўлиши. 2. Мажбурланаётган одам мажбурловчини ўз таҳдидини юзага чиқаришидан қўрқиши. 3. Таҳдид қилинаётган нарса жонга, бирор аъзога зарар етказадиган бўлиши ёки мажбурланувчини ғамга ботириб, унинг хоҳиш-истагига ўрин қолдирмайдиган бўлиши. 4. Мажбурланаётган одам ўзи мажбурланаётган ишни илгари қилмай юрган бўлиши.
Олди-сотдига (вашу каби ишларга) ёки бир нарсага иқрор бўлишга мажбурланган одам	хоҳласа халос бўлгандан кейин бу ишларни бекор қилади, хоҳласа ўз кучида қолдиради.
Жонига ёки бирор аъзосига зарар етказиш таҳдиди билан ароқ ичиш ёки ўлимтик ейишга мажбурлаш содир бўлганда	ароқ ичиш, ўлимтикни ейиш ҳалол бўлади.
Агар ўша ишни қилмай ҳалок бўлса	гуноҳкор бўлади. Чунки у зарурат пайти мубоҳ бўлган нарсани емасдан (ичмасдан) ўзини ҳалок этишга ёрдам берган ҳисобланади.

Жонига ёки бирор аъзосига зарар етказиш таҳдиди билан диндан қайтишга мажбурлаш содир бўлганда	имонини қалбда тутиб куфр сўзни юзаки айтишга рухсат берилган. Аммо айтмасдан сабр қилса, савоб олади. Чунки мусулмон одам учун дину диёнат, имон йўлида кофирларнинг азобига чидаш асл ҳукмдир (асосий қоидадир). Қутулиш учун куфр сўзни айтиш эса заифларга берилган бир имкониятдир.
Жонига ёки бирор аъзосига зарар етказиш таҳдиди билан мажбурлаш содир бўлганда	мусулмон одамнинг молига зарар етказишга ҳам рухсат берилган (агар сабр қилса савоб олади). Бу ҳолатда мажбурлаган шахс етказилган зарарни тўлаб беради.
Шундай таҳдид остида мусулмон одамни ўлдириш	мумкин эмас. Чунки ҳар қандай ҳолатда мусулмон одамни ўлдириш ҳаромдир. Борди-ю, ўлдирадиган бўлса мажбурлаган шахсдангина қасос олинади.
Мажбурланган одамнинг никоҳи, талоғи ва қул озод қилиши	шаръий кучга эга бўлади. Бироқ ҳалос бўлгач, никоҳланган хотинига яқинлашмай туриб талоқ қилса, аталган маҳрнинг ярмини тўлайди (агар яқинлик қилган бўлса тўлиғича тўлайди). Озод қилган қулининг қийматини эса озод қилишга мажбурланган шахсдан тўлатиб олиш ҳуқуқига эгадир.

Мажбурланган одамнинг қилган назри, қасами, зихори, идда ичида хотинини қайтариб олиши, ийлоси ва ундан қайтиши ва Исломни қабул қилиши	шаръий кучга эгадир. Бироқ Исломни мажбуран қабул қилган одам диндан қайтса ўлдирилмайди.
Мажбурланган одамнинг ўз ҳақини кечиб юбориши ва диндан қайтиши	шаръий кучга эга эмас.

ҲАЖР КИТОБИ

Ҳажр –	маълум бир шахс гапининг шаръий кучга эга бўлмаслиги учун давлат тарафидан қўйилган тақиқ.
Ҳажрнинг сабаби	ёшлик, ақлдан озишлик ва қулликдир.
Ёш бола, жинни ва қул бировнинг молига етказган зарарларини	тўлаб берадилар.
Молиявий ишлардаги эси пастлик, фосиқлик ва қарздорлик туфайли ҳажр	қилинмайди.
Ўйлаб-ўйламай фатво берувчи муфтилар, нодон шифокорлар	ҳажр қилинадилар.

Қози қарздорни ҳажр қилиши	ҳажр қилмайди, лекин ҳақдорлар талаби билан қамаб қўяди. Аввал кўчма, сўнгра кўчмас молларини сотиб қарзини тўлашга мажбурлайди.
Ўғил боланинг балоғатга етиши	эҳтилом бўлиш (уйқуда булғаниш), ҳомиладор қилиш ва маний (сперма) келадиган бўлиши билан бўлади.
Қиз боланинг балоғатга етиши	эҳтилом бўлиш (уйқуда жинсий яқинлик қилинаётганини кўриб булғаниш), ҳайз кўриш ва ҳомиладор бўлиш билан бўлади.
Агар ўғил ёки қиз болада юқорида айтилган аломатлардан бири кузатилмаса	у ҳолда ҳар иккиси ҳам ўн бешга кирганда балоғатга етган ҳисобланади.
Балоғатга етишнинг энг оз муддати	ўғил болалар учун ўн икки, қиз болалар учун тўққиз ёшдир.

ИЗН БЕРИШ БЎЛИМИ

Изн бериш	хожанинг қулга қўйилган ҳажрни олиб ташлаб, ўзи учун бемалол касб-кор қилишга рухсат бериши.
Хожасидан рухсат олган қул жавобгарлиги	ўз ишларига ўзи жавобгар бўлади.
Хожанинг рухсат бериши	очиқ-ойдин сўз билан ёки рухсат беришга далолат қилувчи иш билан бўлади.

Хожанинг ўз қулига бир кунга берган рухсати	хожанинг мана шу рухсатни кучдан қолдиргунича давом этади.
Хожанинг ўз қулига касб-кор қилиб пул топишнинг бирор соҳасига (масалан, савдогарчилик қилишга) берган рухсати	бошқа соҳаларга ҳам тегишли деб ҳисобланаверади.
Рухсат олган қул ҳуқуқлари	пул топиш учун лозим бўлган барча ҳуқуқларга (олди-сотдига, ижарага, вакил қилиш, гаровга олиш ва беришга...) эгадир.
Қул (тижорат ва шунга ўхшаш ишлар сабабли қарздор бўлиб қолиб) қарзини тўлай олмаса	сотилади ва пули ҳақдорларга бўлиб берилади.
Хожанинг қул қарздор бўлишидан олдин ундан (қулдан) олган моллари	ўзигадир (хожагадир).
Қул сотилгандан кейин ҳам қарз қоладиган бўлса	озод бўлгач ишлаб тўлаб беради.
Рухсат олган қулнинг ҳажр қилиниши	қочиб кетиш, хожасининг вафот этиши ёки жинни бўлиб қолиши ёхуд хожанинг ушбу қул фаолиятини тақиқлаши туфайли ҳажр қилинади (ушбу ҳолатда қулнинг ўзи ва у билан савдотик қиладиган бозорчиларнинг кўпи тақиқдан хабардор қилиб қўйилиши керак).

Ақлли ёш боланинг ўзига фойда келтирадиган ишлари	(Исломга кириши, совға қабул қилиши каби) ишбошисининг (ота, бобо) рухсатисиз ҳам шаръий кучга эгадир.
Зарар келтирадиган (талоқ қилиш, қул озод қилиш каби) ишлари	ишбошиси рухсат берса ҳам кучга эга эмас.
Фойда ёки зарар келтирадиган ишлари	(агар бола савдо-сотик ишларини тушунадиган бўлса) ишбошининг аввалдан берган умумий ёки кейин берган махсус рухсати билангина кучга эга бўлади.
Ёш боланинг ишбошиси	ўз отасидир. Ота вафотидан кейин у тайинлаб кетган шахсдир. Сўнгра бобосидир. Бобо вафотидан кейин у тайинлаб кетган шахсдир. Ундан кейин қози ёки у тайинлаган шахсдир.

ЖИҲОД КИТОБИ

Кофирларга қарши курашиш ҳукми	кофирлар Ислом диёрига ҳужум қилсалар, уларга қарши курашиш ҳар бир мусулмонга фарзи айнга айланади. Бу ҳолатда хотинлар эрларининг, қулар хожаларининг рухсатисиз урушга чиқаверадилар.
Кофирлар ҳужум қилмаганда	биринчи бўлиб уруш қилиш фарзи кифоядир. Яъни, баъзи мусулмонлар шу ишни бажарсалар, қолганлардан масъулият соқит бўлади. Аммо ҳеч ким бу фарзни бажармаса ҳамма бараваар гуноҳкор бўлади.

Кофирлар ҳужум қилмаган ҳолатда урушга чиқиш	ёш болага, хотин кишига, қулга, қўрга, қўли ёки оёғи кесик одамга, бир жойда ўтирадиган одамга фарз эмас.
Мусулмонлар қўмондони ўз аскарлари билан душманни қуршаб олгач	уларни Исломни қабул қилишга ундайди.
Агар бош тортадиган бўлсалар	жизя тўлаб мусулмонлар ҳимояси остида яшашга чорлайди.
Агар бундан ҳам бош тортсалар	уларга қарши уруш очади.
Мусулмонлар қўмондони душманни мағлуб қилиши	бунинг учун барча чораларни кўради. Лекин аввалда келишилган шартномаларни бузмайди. Ўлдирилган душманларнинг, асирларнинг қулоқ-бурунларини кесиб олмайди. Урушишга кучи етмайдиган ожизларни ўлдирмайди. Бироқ ўзи заиф бўлса ҳам фикри ёки моли билан душманга кўмак бераётган бўлса ўлдирилади.
Қуръонни ва аёлларни жангга бирга олиб бориш	олиб бормаган маъқулдир.
Кофирлар билан сулҳ тузиш	агар мусулмонларга фойда бўлса, қўмондон кофирлар билан сулҳ тузиши мумкин. Борди-ю, сулҳ тузиш мусулмонлар учун жуда зарур бўлса, мол эвазига бўлса ҳам сулҳ тузилади.

Кофирлар билан сулҳни тўхтатиш	агар мусулмонларга фойда бўлса, сулҳ тўхтатилади ва бу ҳақда душман тарафга хабар берилади. Борди-ю, кофирлар хиёнат қилсалар, сулҳ тўхтатилганини уларга билдирмасдан туриб ҳам уруш очиш мумкин.
Кофирларга қурол сотиш	уларнинг ҳарбий қувватини ортирадиган қуроллар сотилмайди.
Кофирга омонлик (дахлсизлик) бериш ҳуқуқи	мусулмон эркак ва мусулмон аёл кофирга омонлик (дахлсизлик) бериш ҳуқуқига эгадир. Берилган омонлик мусулмонларга зиён келтирадиган бўлса бекор қилинади.
Зиммийнинг, кофир қўлидаги мусулмон асирнинг ҳамда кофирлар тарафда юрган мусулмон савдогарнинг, кофирлар мамлакатада яшовчи мусулмоннинг, ҳажр қилинган ёш бола ва қулнинг омонлик бериши	бекордир.

ЎЛЖА, ЖИЗЯ ВА ХАРОЖ БЎЛИМИ

Куч билан олинган ерларни бўлиб бериш ёки харож ва жизя олиш	мусулмонлар раҳбари жангда қатнашган мусулмон аскарларига бўлиб беради. Ёки ўша жойни ўз аҳолиси қўлида қолдириб, ерларидан харож, ўзларига эса жизя тўлашга келишади. Бойлардан олинадиган жизя миқдори ўртаҳолларникидан, ўртаҳолларники эса камбағалларникидан фарқ қилади. Урушда ўлдириш мумкин бўлмаганлардан (ёш бола, аёл, кўр) жизя олинмайди. Жизя вафот этиш ёки мусулмон бўлиш билан соқит бўлади.
Асирлар	ё ўлдирилади ё қул қилинади ёки зиммий бўлиб жизя тўлаб юришлари учун озод қилинади.
Зиммийларнинг кийими ва уйлари	мусулмонларникидан ажралиб туриши керак.
Кофир асирлар	улардан пул олиб ёки олмай озод қилиб юбориш, шунингдек, ўз юртларига қайтариб юбориш мумкин эмас.
Қўлга тушган ўлжалар	мусулмонлар юртига олиб келингач тақсимланади.
Аскарларга ёрдам берганларнинг ва ёрдамга етиб келган лашкарлар	уларнинг бари ўлжа оладилар.

Урушга қўшилмаган бозорчи савдогарларга ва душман юртидан чиқмасдан илгари ўлган аскарлар	уларга ўлжа берилмайди.
Ислон юртига келгач вафот этганларнинг улушлари	уларнинг меросхўрларига берилади.
Мусулмон аскарлари қўлига тушишдан олдин мусулмон бўлган одамнинг ўзига, ёш болаларига, ўзи билан олган молига, шунингдек, мусулмон ёки зиммийга омонат қўйган молларига	тегилмайди, аммо кўчмас моллари ўлжа қилинади.
Аскарларнинг улуши	ўлжадан отлиқ аскарга икки, пиёда аскарга эса бир улуш ажратилади.
Отлиқ аскар –	душман юртига отда кириб келган аскар.
Етим-есир, камбағал ва муҳтожлар улуши	ўлжа молининг бешдан бири ажратилади.
Кофирлар юртига куч билан кириб, уларнинг молларини қўлга киритган одам	топган ўлжасининг бешдан бирини давлат ғазнасига топширади.

КОФИРЛАРНИНГ МОЛ-МУЛКЛАРИ ҲАҚИДАГИ БЎЛИМ

Кофирлар- нинг мулки	бир-бирларини ва бир-бирларининг молларини мулк қилиб олишлари мумкин. Муслмонлар юртини истило қилиб, кофирлар юртига олиб кетилган бойликлар кофирларнинг мулкидир.
Муслмонлар- нинг мулки	кофирларни енгиб қўлга киритган ва Ислом диёрига олиб ўтган қул ва озод одамлардан ҳамда бошқа мол-мулклардан иборат бойликлари муслмонларнинг мулки ҳисобланади.
Зиммий	муслмонлар билан уруш ҳолатидаги юртдан келган кофир муслмонлардан омонлик олиб, муслмонлар юртида бир йил яшаса зиммийга айланади ва ўз юртига кетиши мумкин бўлмай қолади. Бу ҳақда уни омонлик берилаётган вақтда огоҳлантириб қўйилади.
Ислом юртла- рида ғайри- динларнинг ибодатхона- лари	янги ибодатхона қуришга рухсат йўқ, эскиларини эса аввалги ҳолатидан ошириб юбормай таъмирлаш мумкин.

МУРТАДНИНГ ҲУКМИ БЎЛИМИ

Муртад –	Ислом динидан чиққан одам.
Муртад динга қайтмаса	ўлдирилади.
Агар ўйлаб кўриш учун муҳлат сўраса	ўйлаб олиши учун уч кун қамоқда тутиб турилади.
Муртаднинг ҳукми	ўлганнинг ҳукмидадир.

Муртаднинг сўйган ва овлаган ҳайвонининг гўшти	ҳаромдир.
Муртад ҳолида ни-коҳланиш	бекордир. Лекин хотинини та-лоқ қилиши мумкин.
Муртаднинг савдо-сотиқлари ва шунга ўхшаш муомалалари (ижара, совға каби)	тўхтатиб қўйилади. Агар динга қайтса кучга киради. Муртад-лигича вафот этса, ўлдирилса ёки кофирлар юртига қочиб кетса (ва қочгани ҳақида қози ҳукм чиқарса) бекор қилинади.
Исломдан қайтган аёл	ўлдирилмайди, балки қайта динга киргунча қамаб қўйила-ди.
Муртад аёл ўз молини тасарруф қилиши	тасарруф қилишга ҳақлидир.

БОҒИЙЛАР БЎЛИМИ

Боғийлар –	мусулмонлар раҳбарига қарши чиққан ва унга бўйинсунишдан бош тортган мусулмонларнинг курул-аслаҳага эга бўлган тоифа-си
Раҳбарнинг боғийлар билан кураш олиб бо-риши	уларга қарши кураш олиб бориш-дан олдин уларни тутган йўл-ларидан қайтиш ва ўз итоатига киришга таклиф қилади ва қар-ши чиқиш сабабларини сўрайди. Шунда улар ҳал қилиш мумкин бўлган ишни талаб қилсалар ва бу талаб жамият манфаатларига зид бўлмаса кўриб чиқилади, акс ҳолда, рад этилади.

Агар боғийлар бир жойга жам бўлиб олган бўлсалар	мусулмонлар раҳбари уларнинг ҳужумини кутиб ўтирмасдан уларга қарши уруш қилиши мумкин.
Уруш пайтида ярадор бўлган ва ўз тарафдорлари олдига қочган боғийлар	ўлдирилади. Уларнинг болалари, хотинлари асир қилиб олинмайди.
Қўлга тушган моллари	тавба қилгунларича ўзларига берилмай туради.
Боғийларга қарши курашда мусулмонлар раҳбари томонида туриб ўлдирилган мусулмон	шаҳид ҳисобланади. Улар тарафидан ўлдирилганларга жаноза намози ўқилмайди.
Боғийларга ёрдам бериш ёки уларга қурол-яроқ сотиш	мумкин эмас.

ТАҲОРАТ

СУННАТЛАРИ

1	таҳорат олишни “Бисмиллаҳ”ни ай- тиш ҳамда уйқудан турган кишига икки қўлни билак ва кафт қўшиладиган жойи- гача уч марта ювиш билан бошлаш	бошнинг ҳаммаси- га бир марта ва бошга масҳ тортган сув билан қулоқларга масҳ тортиш	6
2	соқоли ва бармоқ- ларни таҳлил қилиш	ҳўл панжалар ора- сига панжаларни киритиш	7
3	оғзини ва бурнини сув билан чайиш	таҳорат қилишда оятда айтилган тар- тибга риоя қилиш	8
4	таҳорат амалларини узмасдан қилиш	ювиладиган аъзо- ларни уч мартадан ювиш	9
5	НИЯТ қилиш	МИСВОК қилиш	10

ТАҲОРАТ

МУСТАҲАБЛАРИ

1

АЪЗОЛАРНИ ЮВГАНДА
ЎНГ ТАРАФДАН БОШЛАШ

2

БЎЙИНГА МАСҲ ТОРТИШ

ТАҲОРАТНИ БУЗАДИГАН АМАЛЛАР

**ИККИ
МАХРАЖДАН**
чиққан нарсалар

1

**ИККИ МАХРАЖ-
ДАН БОШҚА**
жойлардан чиқ-
қан нажас нарса
баданнинг пок
ерига оқиши

2

тупукни
қизартирадиган
даражадаги
СУЮҚ ҚОН

3

рукуъ ва саждаси
бор **НАМОЗДА**
ўзига ва яқинида
турганларга эши-
тиладиган дара-
жада **КУЛИШ**

4

оғизни тўлдириб
чиққан **ҲАР**
ҚАНДАЙ ҚУСУҚ

5

АҚЛДАН
ОЗИШ

6

олиб ташланган-
да йиқилиб туша-
диган бирор
нарга
СУЯНИБ УҚЛАШ

7

ҲУШИДАН
КЕТИШ

8

ТАҲОРАТНИ БУЗМАЙДИГАН АМАЛЛАР

ҒУСЛ

ФАРЗЛАРИ

"Ғусл" деб Аллоҳга ибодат ниятида
баданнинг ҳаммасига сув
оқизишга айтилади.

ҒУСЛ

СУННАТЛАРИ

Жума намози, икки ҳайит намозлари, ҳаж ёки умра учун эҳром боғлаганда ва ҳожиларнинг Арафотда туриши учун ғусл қилишлари суннатдир.

①

ИККИ ҚЎЛНИ

билак ва кафт
қўшиладиган
жойгача ювиш

②

АВРАТЛАРНИ

ювиш, яъни истинжо
қилиш билан
бошлаш

③

бутун баданга
УЧ МАРТА сув
қуйиш

④

БАДАНДАН

нажосатни
кетказиш

⑤

ғусл қилинадиган жойда сув тўпланса,
оёқни ювишни

ОХИРИГА

қолдириш

⑥

ОЁҚНИ ЮВИШ

агар оёқ остига
ювинган сув тўпланиб
қолган бўлса, оёқни
бошқа ерда
ювиш керак

⑦

СОЧИ ЎРИЛГАН

аёл сочининг тагини
бармоғи билан намлаши
кифоя қилади,
сочининг ўрилиб осилиб
турган тарафини ювиш
шарт эмас

ҒУСЛ ҚИЛИШ ВОЖИБ БЎЛГАН ҲОЛАТЛАР

МАНИЙ (СПЕРМА)НИНГ
шаҳват билан ажралиб,
отилиб чиқиши

**УЙҒОНГАН
КИШИНИНГ**
маний ёки
мазий кўриши

АЁЛ КИШИДА
ҳайз ва нифоснинг
тўхташи

**ЭРКАК ЖИНСИЙ
АЪЗОСИНИНГ** аёл
кишининг жинсий аъзосига
камида хатна қилинган
ериғача кириши

**ҲАРОМ ВА
ЖИРКАНЧ**
бўлса ҳам ҳайвон
билан қилинган жинсий
алоқада маний
келиши

(бу ҳолатда ғусл қилиш алоқа қилувчига
ҳам, алоқа қилинувчига ҳам вожибдир)

ҚАЧОН ТАЯММУМ СИНАДИ?

1

ТАҲОРАТНИ СИНДИРАДИГАН
нарсалар таяммумни ҳам
синдиради

Таяммум қилган одам
покланишга **ЕТАРЛИ СУВ** топиб,
уни ишлатиш имкониятига эга
бўлиши билан таяммуми синади.
Бунда сув билан таҳорат ёки
ғусл қилиш вожиб бўлади

2

3

Таяммум билан намоз ўқиётган
одам **СУВНИ КЎРИБ ҚОЛСА**
таяммуми синади

ҚАЧОН ТАЯММУМ ҚИЛИНАДИ?

1

сув бир мил (1848 метр)
узоқликда бўлса

2

сув ишлатиш мумкин
бўлмаган беморлик

3

ҳавонинг баъзи аъзоларга зарарли
ёки касалликка сабаб бўладиган
даражада қаттиқ совуқ бўлиши

4

душман хавфи

5

чанқоқ хавфи ёки сувни олиш
учун зарур жиҳознинг йўқлиги

6

сув билан таҳорат қилган тақдирда
қазоси мумкин бўлмаган намозга
етиша олмасликдан қўрқса

ТАЯММУМ НИМАЛАРДАН ОЛИНАДИ?

1

Ер жинсидан бўлган ҳар
қандай тоза нарсадан

Чангдан

2

1

ҚАНДАЙ ПОЙАБЗАЛЛАРГА МАСҲ ТОРТИШ МУМКИН?

Тўпикни ёпиб турувчи ҳамда сафар қилишга ярайдиган, яъни энг ози 5544 метр масофани босиб ўтгунча йиртилиб кетмайдиган пойабзалларга масҳ тортиш мумкин.

ҚАЧОН ПОЙАБЗАЛ МАСҲ ТОРТИШГА ЯРОҚСИЗ БЎЛИБ ҚОЛАДИ?

Бир пой маҳсига оёқнинг кичик бармоқларидан учтаси қўринадиган миқдорда йиртиқ бўлса ёки йиртиқлар жамланмаса оёқнинг кичик бармоқларидан учтаси миқдорича бўлса, бундай маҳсига масҳ тортиб бўлмайди.

2

3

МАСҲ ТОРТИШНИНГ МУДДАТИ МУҚИМГА ҚАНДАЙ?

Таҳорат бузилганидан бошлаб
1 кеча-кундуз (24 соат).

МАСҲ ТОРТИШНИНГ МУДДАТИ МУСОФИРГА ҚАНДАЙ?

Таҳорат бузилганидан бошлаб
3 кеча-кундуз (72 соат).

4

1 ФАРЗИ

МАҲСИ ЁКИ УНИНГ ЎРНИГА
ЎТАДИГАН ПОЙАБЗАЛНИНГ ОЁҚ
УСТИНИ БЕРКИТИБ ТУРАДИГАН
ҚИСМИГА УЧ БАРМОҚ МИҚДОРДА
МАСҲ ТОРТИШ БИЛАН, МАСҲ
ТОРТИШНИНГ **ФАРЗИ БАЖАРИЛ-
ГАН БЎЛАДИ.**

МАСҲ ТОРТИШ БЎЛИМИ

2 ШАРТИ

МАСҲ ТОРТИЛА-
ЁТГАН ПОЙАБЗАЛ
ТЎЛИҚ ТАҲОРАТ
ОЛИНГАЧ КИЙИЛ-
ГАН БЎЛИШИ
ШАРТ.

3 ЖОИЗ

МАҲСИГА МАСҲ ТОРТИШ ҒУСЛ
ВОЖИБ БЎЛГАН ОДАМГА
ЭМАС, БАЛКИ ТАҲОРАТИ
ЙЎҚ ОДАМГА **МУМКИНДИР.**

МАСҲ ТОРТИШ БЎЛИМИ

МАСҲ ТОРТИШ МУМКИН БЎЛГАН БОШҚА НАРСАЛАР

Чориққа ва тўпикни ёпиб турувчи ҳамда сафар қилишга ярайдиган пойабзалларга. Гипсга ва касаллик туфайли шифокор томонидан ювмаслик тавсия қилинган ёки ювилса зарар етиши тахмин қилинган кўзли ярага.

МАСҲ ТОРТИШ МУМКИН БЎЛМА- ГАН НАРСАЛАР

Оёқдан бошқани ёпиб турувчи нарсалардан фақатгина жароҳатга боғланган нарсага масҳ тортилади. Дўппи, салла, телпак, қўлқоп, чопон каби нарсаларга масҳ тортиб бўлмайди.

МАСҲНИ СИНДИРАДИГАН ИШЛАР

Таҳоратни синдирадиган ишлар, масҳ тортиш муддатининг тугаши ва товоннинг кўп қисми маҳсининг қўнжига чиқиши. Бир оёқнинг кўп қисмига сув тегса ҳам масҳ синади.

НАМОЗНИНГ ФАРЗЛАРИ

1

ТАКБИРИ
ТАҲРИМА

2

ҚИЁМ

3

ҚИРОАТ

4

РУКУЪ

5

САЖДА

6

НАМОЗ СЎНГИДА
ТАШАХХУД МИҚ-
ДОРИЧА УТИРИШ

7

НАМОЗДА БЎЛМАГАН
БИРОР ИШ ҚИЛИШ БИЛАН
НАМОЗДАН ЧИҚИШ

НАМОЗНИНГ ВОЖИБЛАРИ

1 "Фотиҳа" сурасини ўқиш

Қаъдаи уула

10

2

Бир сура ёки учта қисқа оятни зам қилиш

Намознинг сўнгида салом бериш

9

3

Витрда "Қунут" дуосини ўқиш

Намознинг фарзларини бажариш

8

4

Тартибга риоя қилиш

Ҳайит намозидаги такбирлар

7

5

Ташаҳҳуд

6 Имом жаҳрий намозларни жаҳрий, маҳфий намозларни маҳфий ўқиши

НАМОЗНИНГ ШАРТЛАРИ

НАМОЗНИ БУЗАДИГАН АМАЛЛАР:

1. Билиб-билмай ёки адашиб гапириш.

2. Бировга салом бериш.

3. Тил билан алиқ олиш.

4. ИНГРАШ ВА ШУНГА ЎХШАШ
ОВОЗЛАР (“уф”, “ох” дейиш каби).

5. ОВОЗЛИ ЙИҒИ (йиғлаш жаннат иштиёқи ёки
жаҳаннам қўрқуви сабабли бўлса зарари йўқ).

НАМОЗНИ БУЗАДИГАН АМАЛЛАР:

6. Узрсиз томоқ қириш ва йўталиш.

7. Ейиш ва ичиш.

8. Кўп иш қилиш.

9. Одамлардан сўраладиган нарсаларни сўраб дуо қилиш.

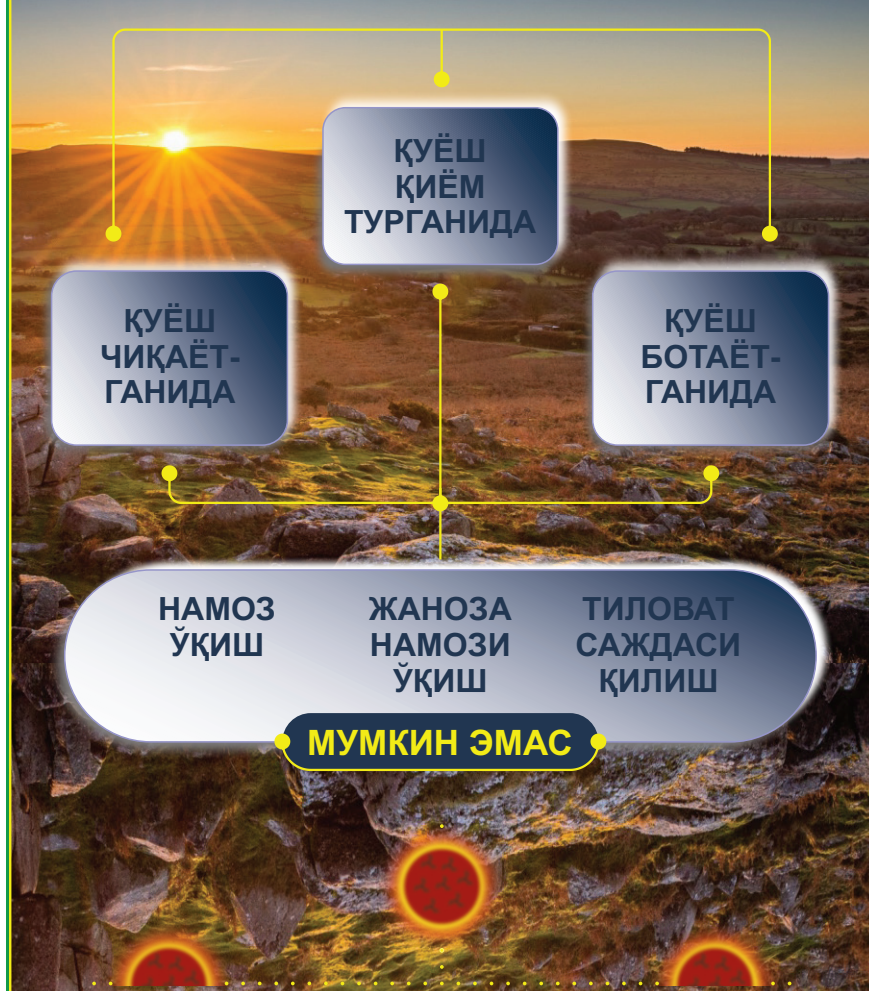
10. Акса урганга соғлиқ тилаш, бирор бир хушхабарга "алҳамдулиллаҳ" дейиш.

11. Намоз ўқиётган кишининг қироатда тутилиб қолган ўз имомидан бошқа кишига луқма бериши.

НАМОЗ ЎҚИШ ТАҚИҚЛАНГАН ВАҚТЛАР

НАМОЗДАГИ МАКРУҲ АМАЛЛАР

1-бўлим

1. Хокисорлик ҳолатига
хилоф кўринишда туриш.

2. Сажда ўрнидаги майда тошчаларни
текислаш учун суриш (бир мартага рухсат).

3. Пешонага теккан зарарсиз
тупроқни артиш.

4. Пешонани теккизмай салла
ўрамига сажда қилиш.

5. Эркаклар билакла-
рини ерга тираши.

6. Эркак кишининг сочларини бир
жойга тўглаб боғлаб олиши.

7. Кийимни осилтириш
ва шимариш.

8. Имомнинг ёлғиз ўзи учун махсус
баланд жой қилиб қўйиши.

9. Олдинги сафда жой бўла
туриб кейингисида туриш.

НАМОЗДАГИ МАКРУҲ АМАЛЛАР

2-бўлим

10. ХАРОБ АҲВОЛДАГИ КИЙИМДА
ВА БОШЯЛАНГ НАМОЗ ЎҚИШ.

11. БАРМОҚЛАРНИ ҚИСИРЛАТИШ.

12. САЖДАГА БОРАЁТГАНДА КИЙИМЛАРНИ
ЙИҒИШ ЁКИ ТЎҒРИЛАШ.

13. ҚИРОАТНИНГ БИР ҚИСМИНИ
РУКУДА ТАМОМЛАШ.

14. ФАРЗ НАМОЗИНИНГ БИР РАКАТИДА
БИР СУРАНИ ИККИ МАРТА ЎҚИШ.

15. КЕЙИНГИ РАКАТДА АВВАЛГИ РАКАТДА ЎҚИЛГАН
СУРА ЁКИ ОЯТДАН ОЛДИНРОҚДАГИ СУРА
ЁКИ ОЯТНИ ЎҚИШ.

16. НАМОЗДА ЭСНАШ, ТАҲОРАТ ТАНГ
ҚИЛИБ ТУРГАНДА НАМОЗ ЎҚИШ.

17. ФИКРНИ ЧАЛҒИТУВЧИ НАРСАЛАР
ҚАРШИСИДА НАМОЗ ЎҚИШ.

18. НАМОЗ ЎҚУВЧИНИНГ КИЙИМИДА, САЖДА ЎРНИДА
ОРҚА ВА ОСТИДАН БОШҚА ТАРАФЛАРИДА ЖОНЛИ
НАРСАНИНГ РАСМИ БЎЛИШИ.

НАФЛ НАМОЗ ЎҚИШ МАКРУҲ БЎЛГАН ВАҚТЛАР

Имом жума,
ҳайит каби намозларда
хутба ўқиш учун
минбарга чиқса
бу вақтларда фарз
намозларини ўқиш
мумкин

Тонг отгандан сўнг

қуёш найза бўйи
кўтарилгунича
бомдод намозининг
суннатидан бошқа
нафл ўқиш

Аср намозини
ўқигач шом
намозини
ўқигунча

ИМОМНИНГ ОВОЗ ЧИҚАРИБ ҚИРОАТ ҚИЛИШИ ҲУКМИ ВОЖИБ

Жума
намозида

Бомдод
намозининг
фарзида

Икки
ҳайит
намозла-
рида

Шом
намозининг
биринчи икки
ракатида

Хуфтон
намозининг
биринчи икки
ракатида

Бомдод, шом ва хуфтон намозларини қазо қилиб ўқиладиганда ҳам биринчи икки ракатида намозга ўтган имом овоз чиқариб қироат қилиши вожибдир.

Имомликка ўтаётган шахс:

1

**БАЛОҒАТГА
ЕТГАН
МУСУЛМОН
БЎЛМОҒИ**

2

**АҚЛИ
БЎЛМОҒИ**

3

**ЭРКАК
КИШИ
БЎЛМОҒИ**

4

**ТАҲОРАТЛИ
БЎЛМОҒИ**

5

**ЯХШИ ҚИРОАТ
ҚИЛАДИГАН
БЎЛИШИ
ВА ДУДУҚ
БЎЛМАСЛИГИ
КЕРАК**

НАМОЗНИ БУЗИШ ВОЖИБ БЎЛГАН ҲОЛАТЛАР

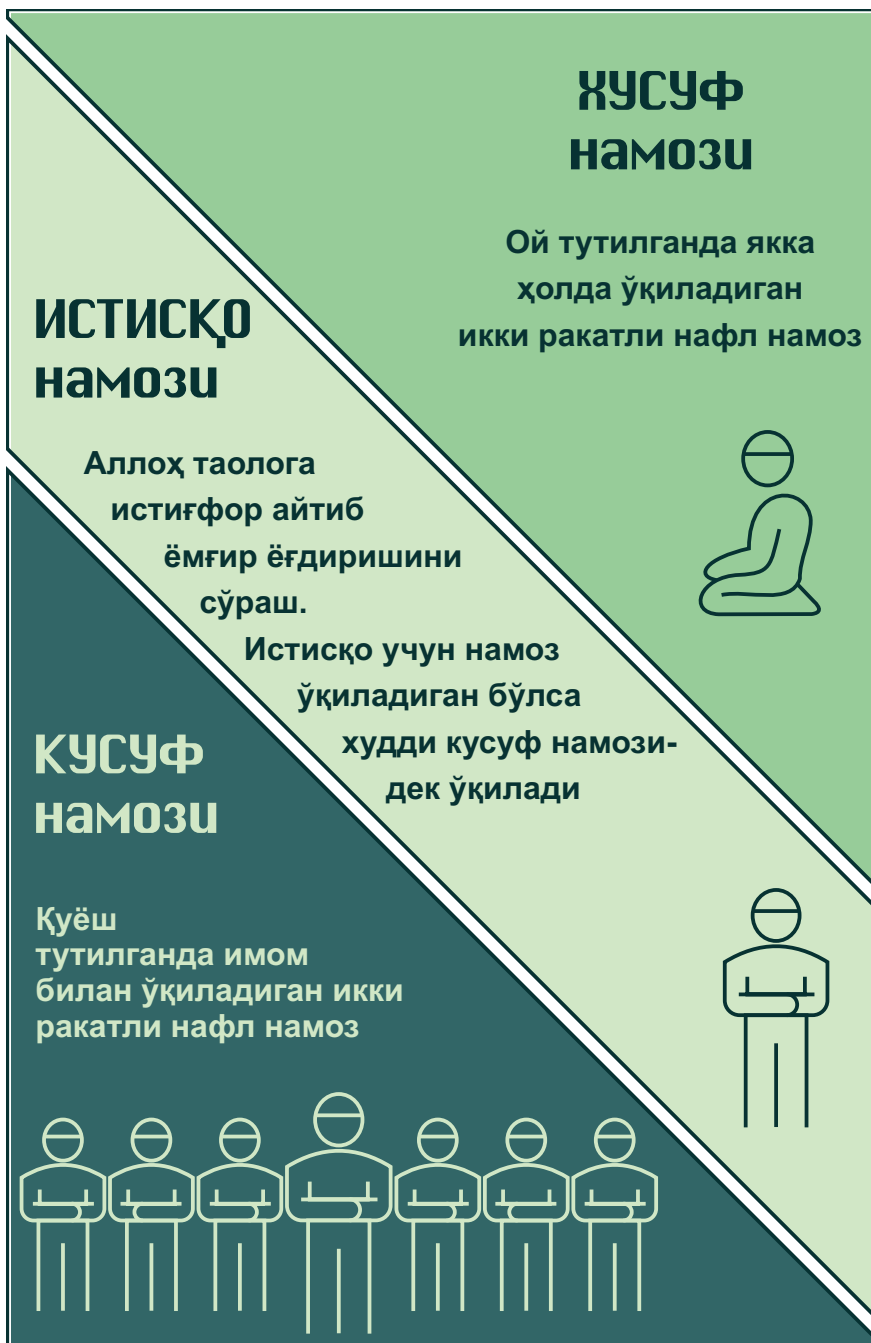

1

Қийин аҳволда қолган кишининг ёрдам сўраб чақирганини эшитганда, ёрдам бериш мақсадида.

2

Боланинг ҳаётига хавф туғилганда энага намоз ўқиётган бўлса намозини бузиши вожибдир.

Беморнинг намози ҳақидаги бўлим

1 - бўлим

Бемор тамоман туролмаса ёки қаттиқ оғриқ туфайли туриши қийин бўлса ёхуд касаллигининг кучайиши ва узоққа чўзилишидан кўрқса

намозини ўтириб, рукуъ ва сажда қилган ҳолда ўқийди. Булардан бошқа ҳолларда кучи етганича тик туриб ўқийди.

Соғлом киши намоз ўқиётганида тоби қочса ва тик тура олмай қолса

ўтирган ҳолда рукуъ ва сажда қилиб намозини тамомлайди.

Тик туриб намоз ўқий олмайдиган одам ўтирган ҳолида рукуъ ва сажда қила олмаса

ўтирган ҳолда имо-ишора билан намоз ўқийди.

Рукуъ ва сажда қилолма-са-да, тик туришга қодир бўлса

тик туриб имо-ишора билан намоз ўқигандан кўра, ўтириб имо билан намоз ўқигани яхшироқдир.

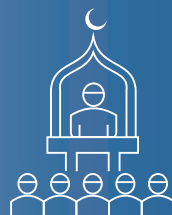
Беморнинг намози ҳақидаги бўлим

2-бўлим

Рукуъ ва саждани имо-ишора билан қилганда	сажда қилиш учун бошини рукуда эганидан кўпроқ эгади.
Беморнинг ўтириб намоз ўқишга ҳам кучи етмаса	чалқанча ёки ёнбошлаб ётган ҳолда боши билан имо-ишора қилиб намоз ўқийди. Чалқанча ётиб ўқиш яхшироқдир.
Имо-ишора билан ҳам намоз ўқишга кучи етмаган бемор	ўзига айтилаётган нарсаларни тушунса, намозини кечиктиради (сўнгра қазосини ўқийди).
Имо-ишора билан намоз ўқишдан ожиз қолиш муддати беш вақт намоздан ортиқ давом этса	бемор айтилган нарсаларни тушунса ҳам, намоз ўқиш мажбурияти ундан соқит бўлади.
Сузиб кетаётган кемада	узрсиз ўтириб намоз ўқиса бўлади.

Жума намози бўлими

1-бўлим

Жума фарз бўлиши учун қуйидагилар шарт:

эркак бўлиш, озод бўлиш, шаҳарда ёки шаҳар яқинида яшаш, соғлом бўлиш, бало-ғатга етган бўлиш, кўз ва оёқнинг саломат бўлиши.

Жума намози тўғри адо этилган деб ҳисобланиши учун:

жума намози шаҳар ёки шаҳарга уланган ва унга хизмат қиладиган жойда ўқиши, мусулмонлар раҳбари ёки у рухсат берган одам (имом) намозга бош-қош бўлиши, жума намози пешин намозининг вақтида ўқиши керак. Жума намози ўқиш мумкин бўлган вақтда бир тасбеҳча бўлса ҳам хутба ўқиши лозим, барчанинг масжидга кириб, бемалол намоз ўқиши мумкин бўлиши керак, имомдан ташқари уч эркак бўлиши шарт.

Жума намозида қул, мусофир ва беморнинг имом бўлиши

мумкин.

Шаҳарда жума куни узрли шахснинг ва бошқаларнинг пешинни жамоат бўлиб ўқишлари, шунингдек, узрли бўлмаганларнинг жума намозидан олдин пешин ўқишлари

макруҳдир.

Жума намози бўлими

2-бўлим

Жума намозига
ташахҳудда ёки
саҳв саждасида
қўшилган киши

жума намозига улгурган
ҳисобланади.

Жума куни биринчи
азон айтилгач

мусулмонлар савдо-сотик каби
дунёвий ишларни тўхтатиб, жума
намозига боришлари фарздир.

Жума намозини
ўқиш тартиби

имом минбарга ўтиргач, муаз-
зин имомнинг олдида имомга
рўпара туриб азон айтади. На-
мозхонлар хутба вақтида имомга
юзма-юз туриб хутбани тинглай-
дилар. Имом тик
турган ҳолида иккита хутба ўқий-
ди. Икки хутба орасида уч қисқа
оят ўқиш муддатича ўтиради.
Хутбалар тамом бўлгач, иқомат
айтилади ва имом жамоат билан
икки ракат намоз ўқийди.

Имом азондан
кейин минбарга
чиқса хутба ва
жума намозининг
фарзи тамом
бўлгунича

гапириш ва нафл намоз ўқиш
ҳаромдир.

ЖАНОЗА НАМОЗИ

ФАРЗИ КИФОЯ

1-бўлим

ФАРЗЛАРИ

Такбирлар
ва қиём

ВОЖИБИ

Икки томонга
салом бериш

ШАРТИ

Ният
қилиш

Жаноза ўқилиши учун:

маййитнинг жасади ёки
жасадининг аксари ёки
боши билан танасининг
ярми мавжуд бўлиши
керак.

Жанозада имомликка ҳақли бўлганларнинг тартиблари:

- 1) давлат бошлиғи;
- 2) қози (шаръий ҳакам);
- 3) маҳалла имому;
- 4) маййитнинг яқин эрақак
қариндошлари.

Жаноза ўқиш тартиби:

- 1) такбир айтиб, сано ўқилади;
- 2) яна такбир айтиб, Паўғамбар алайҳиссаломга
салават айтилади;
- 3) яна такбир айтиб, маййит ҳаққига дуо қилинади;
- 4) Сўнгра бир такбир айтиб салом берилади.

* Биринчи такбирдан бошқа такбирларда қўллар кўтарилмайди.

* Такбирларда бош қимирлатилмайди.

ЖАНОЗА НАМОЗИ

ФАРЗИ КИФОЯ

2-бўлим

Жаноза намозига кеч келган одам

ният қилиб имомга эргашади. Имом салом бергандан кейин нечта такбирга кеч қолган бўлса, ўшаларни ўзи айтиб қўяди. Агар у имом тўртинчи такбирни айтиб бўлгандан кейин келса, намозга улгурмаган ҳисобланади.

Тобутни қабристонга олиб бориш

Тўрт томонидан тўрт киши елкасига кўтариши суннатдир. Тобутнинг аввал бош томонидан, сўнгра оёқ томонидан ўнг елкада кўтариш керак. Кейин чап томонга ўтиб, аввал бош, сўнгра оёқ томондан чап елкада кўтарилади. Ҳар томондан ўн қадамдан, жами қирқ қадам кўтариб юриш мустақабдир.

Аёл киши вафот этганда

Аёл кишини маҳрамлари қабрга қўядилар. Агар маҳрамлари бўлмаса, аёл кишилар, улар ҳам бўлмаса, кўмишга кучи етадиган солиқ қари кишилар қўядилар. Аёл киши дафн қилнаётганда унинг қабри бирор мато билан тўсиб турилади.

Туғилаётганда ўлган гўдак

Ҳаёт белгилари кўрилган бўлса (ўиғласа, қимирласа), исм қўйилиб, ювиб, жанозаси ўқилади. Агар ҳаёт аломатлари бўлмаса, ювилиб, исм қўйилиб, матога ўраб кўмилади (жаноза ўқилмайди). Агар тўла шакланган бўлмаса, устидан сув қуйиб, оқ сурпга ўраб, исм қўйиб кўмилади.

Маййитни қабрга қўйиш

Қабр одамнинг ярим бўйи ёки кўксига етадиган чуқурликда қазилади. Маййитни қабрга қўювчи киши “Бисмиллаҳи Ва ала миллати Росулиллаҳи”, дейди. Маййитнинг юзи қиблага мойил қилиб қўйилади. Қабрнинг усти тўртбурчак шаклда эмас, туянинг ўркачи каби тепача қилинади.

Макруҳ

Қабристонда тобут ерга қўйилмасдан олдин ўтириш.

ЖАНОЗА НАМОЗИ

ФАРЗИ КИФОЯ

3-бўлим

Жаноза ўқилмасдан кўмилган маййит

Ҳали ёрилиб кетмаган бўлса, ювилмаган бўлса ҳам қабр устида жанозаси ўқиладигандир.

Бир нечта маййит тўпланиб қолса

Жанозалари алоҳида-алоҳида ўқилгани яхшироқдир.

Имом бир нечта маййитнинг жанозасини бирданига ўқимоқчи бўлса

Ҳар бир маййитнинг кўкси имомнинг рўнарасига тўғрилаб қўйилган ҳолда сарф қилинади.

Агар зарурат юзасидан бир қабрга бир нечта маййитни кўмишга тўғри келиб қолса

Қибла томонга эркаклар, кейин ўғил болалар, кейин аёллар қўйилади. Ҳаққат ҳар бирининг ораси тўпалоқ билан тўсилиши керак.

Кемада ўлган одам

Қасранлаб, жаноза ўқиб, денгизга ташланади.

РЎЗА

Ният қилиш

Рамазон рўзаси тонг отгандан бошланиб қуёш ботгунча бўлган муддатнинг ярмидан аввал ният қилиш билан тўғри бўлади.

Нафл ва вақти аниқ белгиланган назр¹ рўзасини

ҳам тонг отгандан бошлаб қуёш ботгунча бўлган муддатнинг ярмидан аввал ният қилиб тутиш мумкин.

Тонг отишдан аввал ният қилиш шарт

Қазо, каффорот ва вақти белгиланмаган назр² рўзалар учун.

Фарз рўза

Рамазон ойи ўша ойнинг фарз рўзасини тутишга тайин қилинган ва ўша фарз рўзадан бошқа рўза бу ойнинг ичига сиғмайди. Яъни, Рамазон ойида нафл нияти билан ёки умуман рўза тутишни ният қилиш билан ёхуд бошқа вожиб рўза (назр рўза каби) нияти билан ҳам Рамазон ойи фарз рўзаси адо бўлаверади.

Аммо...

Аммо Рамазон ойида сафарга чиққан ёки бемор бўлгани учун рўза тутмасликка рухсати бўлган одам ўз ихтиёри билан бошқа вожиб рўзани тутишни ният қилса, ўша ният қилган рўзаси бўлади.

¹ ("Ўқишга кириб олсам ҳар душанба кунини рўза тутиб бераман" каби)

² ("бирор кун рўза тутиб бераман" каби)

РЎЗАНИ БУЗАДИГАН АМАЛЛАР

1-бўлим

Қуйидаги ишларни ўз хоҳиши билан қасддан қилган кишининг рўзаси бузилади, унга ҳам қазо, ҳам каффорот (қул озод қилиш, бунга қодир бўлмаса, кетма-кет, орасини узмай олтмиш кун рўза тутиш, бунга ҳам қодир бўлмаса, олтмиш мискинга таом бериш) **вожиб бўлади.**

Жинсий алоқа қилиш ёки хоҳ аёл, хоҳ эркакнинг орқа йўлидан қўшилиш. Шеригига ҳам **қазо** ва **каффорот** **вожиб бўлади.**

Хоҳ овқат, хоҳ дори бўлсин деб бирор нима **ейиш.**

Хоҳ овқат, хоҳ дори бўлсин деб бирор нима **ичиш.**

Каффорот фақат Рамазоннинг ҳурматини қасддан оёқ ости қилганлик учун вожиб бўлади. Бошқа Бошқа рўзаларда каффорот йўқ.

Агар хато (қуёш ботди деб ўйлаб оғиз очиб юбориш каби) ёки бировнинг мажбурлаши туфайли, шунингдек, “Ҳали саҳарлик вақти тугагани йўқ” деб ўйлаб, еб-ичганда, қорнига ёки миясига тери тешикларидан бошқа тарафдан дори етганда, майда тошни ютганда, ўзини ўзи зўрлаб қусганда **фақат қазо**сини тутати.

Агар рўза тутганини унутиб оғзини очиб юборса, беихтиёр қусса, томоғига чанг, тутун ёки пашша кирса, эркак ёки аёлнинг шаҳват қўзғайдиган жойига тикилиб қолиб, шаҳват суви чиқса, шунингдек, эрталаб эҳтилом бўлиб уйғонса, рўза бузилмайди.

РЎЗАНИ БУЗАДИГАН АМАЛЛАР

2-бўлим

Рўза тутолмайдиган даражада қари, қувватсиз бўлган қариялар рўза тутмасликлари мумкин. Бироқ улар ҳар бир тутмаган куни учун **фитр садақаси миқдорида** бир камбағалга таом берадилар. Мабодо кейин рўза тутишга кучлари етиб қолса, **қазосини** тутадилар. Даволаш имконсиз бўлган касалликка чалинганлар ҳам қариялар ҳукмидадир.

Ҳомиладор ва эмизикли аёл ўзи ва боласига зарар етишидан қўрқса, бемор одам касаллиги кучайиб кетишидан қўрқса, шунингдек, сафардаги одам ҳам рўза тутмаслиги мумкин. Бироқ имкон бўлганда **қазосини** тутиб берадилар. Зарар қилмаса, сафарда рўза тутган **афзал**.

Рўза тутиш ман қилинган кунларда **назр** қилиб қўйилган рўзани тутса бўлади. Лекин афзали уни очиб юбориб, кейин **қазосини** тутишликдир. Агар тутса назр бажарилади, аммо рўза тутган **гуноҳкор** бўлади. **Нафл** рўза тутаетган одам меҳмон келиши ёки меҳмонга бориши туфайли рўзасини очиши мумкин. Кейин қазосини тутади.

Рўза бузилади

Тиш орасига кириб қолган нўхатдек кичик нарсани ейиш билан.

Қусиқ келиб, ўзи қайтса.

Рўза бузилмайди

Аммо ўша нарсани оғзидан чиқариб туриб кейин еса.

Қусиқ оғзига келиб, яна қайтиб ютилса, қўп бўлса.

РЎЗАНИ БУЗАДИГАН АМАЛЛАР

3-бўлим

Бирор нарсанинг мазасини татиб
қўриш ёки чайнаш рўзадор учун

(фақат зарурат юзасидан ёш болага овқат
чайнаб бериш мумкин)

МАКРУҲДИР

Ўзини тутолмасликдан **қўрқса**, ўпиш

Мисвок қилиш ва сурма қўйиш
макруҳ эмас.

Агар олди ва орқа томонидан бошқа
ерига (масалан, сонига) жинсий яқинлик
қилганда ёхуд ўпганда ва ушлаганида
шаҳват суви келса, рўзаси бузилгани
учун қазосини тутиб беради, лекин

**КАФФОРОТ
БЕРМАЙДИ**

Ўз шаҳрида яшаб турган одам рўза
тутса ва куннинг маълум қисми ўтга-
нидан кейин сафарга чиқса, рўзасини
сафарда бўлса ҳам охирига етказди.

Мабодо, ўша куннинг рўзасини
очиб юборса, қазосини тутди. Аммо

Бемор тузалганидан, мусофир муқим бўлга-
нидан кейин ўтиб кетган кунларнинг
рўзасини тутиши керак.

Нафл рўзани бошлагандан кейин охиригача
тутиш лозим. Аммо рўза тутиш ман қилинган
кунлари (рамазон ҳайити куни, қурбон ҳайити
куни ва ундан кейинги уч кун) **тутилган рўзани**
очиб юбориш керак. Уша очиб юборилган
нафл рўзанинг қазоси тутилмайди.

ЭЪТИКОФ БЎЛИМИ

суннати муаккада

Эътикофнинг ози **бир кун**дир.

Қим эътикофни бузса, **қазосини** ўтайди.

Жума намозига қуёш оззандан кейин боради.

Агар **ўзрсиз** бир зумга ҳам ташқариза чиқса, вожиб эътикоф бузилади ва **қазо лозим** бўлади.

Эътикофга кирган одам масжидга ейди, ичади, ухлайди.

Бошқаларга бу ишларни масжидга қилиши **мўмкин эмас**.

Эътикофдаги одам **жим ўтирмайди**, балки намоз, Қуръон, ҳадис ўқиш, зикр, илм ўрганиши билан машғул бўлади.

Рўзадор бўлиш срақат **назр** қилинган эътикофда **шарт**.

ЭЪТИКОФ НИМА?

Рўзадорнинг жамоат масжидида эътикоф ибодати нияти билан қилишидир.

Ўзи ёки оиласининг рўзғорини тебратиш учун молни масжидга киритмай олди-сотди билан шуғулланиши

Кечаларни қўшмасдан, фақат кундузлари ният қилиб ҳам эътикоф ўтириш

МУМКИН

АЁЛ КИШИ ЭЪТИКОФ ЎТИРАДИМИ?

Аёлнинг эътикоф ўрни уйининг намоз ўқиладиган жойи ёки бурчагидир, чунки аёл киши учун энг яхши жой ўшадир.

Масжид йиқилгани, жамоат тарқалиб кетгани, зolimнинг мажбуран чиқариб юборгани, жиноятчининг жонга ёки молга таҳдид солгани учун масжиддан чиққани туфайли

Аёлнинг олдидан бошқа ерига жинсий алоқа қилиш, ўпиш, ушлаш кабилар сабабли шахват суви келмаса (гарчи мазкур ишларнинг ўзи эътикофчига ҳаром бўлса ҳам)

БУЗИЛМАЙДИ
ЭЪТИКОФ

ЗАКОТ

озод, мусулмон, балоғатга етган, ақли бор, эҳтиёж ва қарзлардан ташқари, бир йил тўлган, нисобга етган, кўпаядиган мол-мулкка тўлиқ эга бўлган одамга **фарз**дир.

“Эҳтиёждан ташқари” деганда

инсоннинг моддий ёки маънавий ҳалокатдан сақланиши учун керак бўладиган нарсалардан (пул ва илм китоблари каби) ортиғи тушунилади.

“Кўпаядиган мол” деганда

пуллар, йилнинг аксарият қисмини далаларда ўтлаб ўтказадиган қўй, сигир ва туяга ўхшаш ҳайвонлар ва сотиш учун олиб қўйилган ҳар бир нарса тушунилади.

“Қарзлардан ташқари” деганда

эса мол эгасининг бошқа одамлар талаб қиладиган қарзлардан ташқари яна нисобга етган мол-мулки бўлиши кераклиги тушунилади (назр, каффорот сингари қарзлар закотнинг фарзлигини ман қилмайди).

“Мол-мулк” деганда

инсон эга бўлиши ва фойдаланиши мумкин бўлган нарсалар тушунилади.

“Бир йил тўлган” деганда

қўлдаги мол нисобга етганидан кейин ой ҳисоби билан бир йил ўтиши лозимлиги тушунилади.

Бу нисоб йилнинг бошида ва охирида мавжуд бўлиши кифоя. Агар мулк йил ўртасида нисоб миқдоридан камайган бўлса ҳам, закот берилади. Борди-ю, йил ўртасида мулк батамом йўқ бўлиб кетса, йил ҳисоби ҳам бекор бўлади.

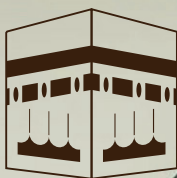
“Тўлиқ эга бўлиш” деганда

ўз молига тўлиқ эгалик қила оладиган одамгина закот бериши тушунилади. Кишининг сотиб олган моли унинг қўлига тегмаслиги, молнинг гаровга қўйилганлиги, йўқолиб қолганлиги, мусодара этилганлиги, қаерда экани эсдан чиққанлиги, қарз олган одамнинг тан олмаслиги молга тўлиқ эга эмаслик ҳисобланади (бу моллар ўз эгасининг қўлига текканидан бошлаб ҳисобга олинади ва ўтган вақт учун закот чиқарилмайди).

Ўғирлик ва пора каби ҳаром йўллар билан топилган моллардан закот берилмайди. Чунки бу молларни қўлида сақлаётган одам унинг ҳақиқий эгаси эмас.

ҲАЖ

Ҳажнинг фарзлари 3 та:

1. Эҳром.
2. Арафотда туриш.
3. Зиёрат (ифоза) тавофи.

(Бу тавоф Қурбон ҳайитининг уч куни мобайнида барча ҳожилар томонидан адо этилиши шарт)

Эҳромнинг фарзи талбия айтиш, яъни Аллоҳни улуғлаш, **шарти** эса ният қилишдир.

Ҳаж ойлари шаввол, зулқаъда ва зулҳижжанинг илк ўн кунидан иборат.

Мана шу пайтда ҳажни ният қилиб эҳромга кириш мумкин. Ушбу ойлاردан аввал ҳаж учун эҳромга кириш макруҳдир.

Ҳаж мусулмон, балоғатга етган, ақлли, озод, ҳаждан қайтгунича қарамоғидаги кишиларнинг эҳтиёжларидан ташқари ўзининг барча сафар ҳаражатларини ҳам қоплайдиган маблағга эга, вужуди саломат одамга **фарз**дир.

Шунингдек, йўлнинг хавфсиз бўлиши ва сафар камида уч кунлик бўлса, аёлларга эри ёки маҳрамининг ҳамроҳ бўлиши **шарт**дир.

Ҳажнинг вожиблари қуйидагилардир:

1. Қурбон ҳайитининг биринчи куни тонг отгач, кун ёришгунича бир лаҳза бўлса ҳам, Муздалифада туриш.
2. Сафодан бошлаб, Марвада тугаши шарти билан Сафо ва Марва орасида 7 марта югуриш.
3. Шайтонга тош отиш.
4. Соч олдириш (ёки қисқартириш).
5. Маккалик бўлмаган ҳожиларнинг Видо (хайрлашув) тавофи қилишлари.

Ҳаж ибодатини умр давомида бир марта адо этиш **фарз**. Шароит бўлганида кечиктирмаслик лозим.

НИКОҲ

БЎЛИМИ

Ҳар бир эркакка бир неча тоифа аёлларнинг никоҳи ҳаром қилинган, яъни уларга уйла-ниш мумкин эмас:

- 1. Онаси ва момомлари:** отасининг онаси ва онасининг онаси қанча юқори-лаб кетсалар ҳам.
- 2. Қизи ва фарзандларининг қизлари,** яъни қиз набиралари қанча пастлаб кетсалар ҳам.
- 3. Ота ва онасидан тарқалганлар:** опа-сингиллари.
- 4. Бобо ва момоларининг қизлари:** амма ва хоалари.
- 5. Хотинининг онаси.**
- 6. Жинсий яқинлик қилган хотинининг қизи.**
- 7. Отасининг ва ўғлининг хотини.**

Эмиш туфайли ҳам юқорида санаб ўтилган аёллар никоҳи ҳаром бўлади.

Яъни эмизгани сабабли она бўлиб қолган аёлни, унинг болаларини, онасини ва бошқа юқорида санаб ўтганларни никоҳлаб олиш **ҳаромдир.**

Келин-куёв бир-бирларининг таклиф ва қабул ҳақидаги сўзларини эшитомоқлари **ШАРТ.**

Гувоҳ бўлаётганлар (озод, ақлли, балоғатга етган ва тақволи икки эркак ёки бир эркак ва икки аёл) келин-куёвнинг таклиф ва қабул ҳақидаги сўзларини бир пайтда эшитишлари **ШАРТ.**

Китобия бўлмаган кофир аёлга уйланиш **МУМКИН ЭМАС.**

Эр тўртинчи хотинини талоқ қилгач, хотинининг иддаси тугамасидан олдин бошқа аёлни никоҳлаб олиши **МУМКИН ЭМАС.**

Ҳомиласининг отаси аниқ бўлган ҳомиладорни туққунча никоҳлаб олиш **МУМКИН ЭМАС.**

Озод хотин устига чўрини никоҳлаб олиш **МУМКИН ЭМАС.**

Маълум нарх ва маълум муддатга келишиб никоҳ қуриш **МУМКИН ЭМАС.**

САВДО КИТОБИ

1-бўлим

Савдо таърифи

ўзаро розилик билан бир молни иккинчи молга алмаштириш.

Мол

шариат фойдаланишга рухсат берган, бозорда ўз нархига эга, келишув пайтида топшириш имкони бор нарса.

Олди-сотди келишуви тузилган деб ҳисобланиши учун

томонлардан бири молини ийжоб (таклиф) қилиб “Сотдим” деса, иккинчи томондагиси бу таклифни қабул қилиб, “Олдим”, дейиши керак. Олди-сотди келишуви таклиф ва ийжобни билдирувчи юқоридаги сўзлар билан ёки сукут билан, бирор ҳаракат ёки ҳаракатсизлик, имо-ишора билан ҳам амалга оширилиши мумкин.

Таклифни бекор қилиш

таклиф қилувчи томон иккинчи томон таклифни рад этмасидан илгари гапидан қайтса (“Йўқ, сотмайман” деса ёки икковларидан бири ўрnidан туриб кетса, гапни бошқа мавзуларга бурса), қилинган таклиф бекор бўлади.

Сотилаётган нарса

савдо жойида бўлса, “Манави нарса”, деб кўрсатиш кифоя қилади. Агар у савдо жойида бўлмаса, унинг миқдори ва сифатини айтиш шарт.

Олинаётган нарса эвазига пул тўланаётган бўлса

аввал пул олинади, сўнгра мол топширилади.

Тўлов нарса билан бўлса

моллар бир пайтда алмашилади.

Жинси бир хил бўлга нарсалар

ўзаро тенг миқдорда алмаштирилиши шарт.

САВДО КИТОБИ

2-бўлим

Бир қисмини ажратиб олиш қолган қисмига таъсир қилмайдиган гуруч, картошка каби килолаб сотиладиган нарсаларнинг умумий оғирлиги ва нархи айтиб сотилгач

Ўлчаганда сотувчи айтганидан кўп чиқса

Бир қисмини ажратиш қолган қисмига таъсир қиладиган тахта, қувур (труба) каби нарсаларни сотувчи умумий узунлигини ва нархини айтиб сотганидан кейин

Сотувчи айтган миқдордан узун чиққанида

Бир қисмини ажратиш қолган қисмига таъсир қиладиган молларни сотувчи уларнинг ҳар бир ўлчамининг нархини айтиб сотганидан кейин

Агар айтганидан узун чиқиб қолса

ўлчанганида айтилгандан кам чиқса, харидор хоҳласа, шунга яраша пул тўлаб, картошкани олиши мумкин, хоҳламаса, кам чиққани учун олмай кетиши ҳам мумкин.

ошиқча қисми савдога кирмагани учун сотувчига қайтариб берилади.

ўлчангач, айтганидан кам чиқиб қолса, харидор хоҳласа молни сотувчи айтган нархда олиши керак. Агар хоҳламаса, олмай кетади.

харидор ошиқча қисмига пул бермайди.

ўлчанганида айтганидан кам чиқса, харидор хоҳласа, шунга яраша пул тўлаб, молни олиши мумкин. Хоҳламаса, кам чиққани учун олмай кетаверади.

хоҳласа ошиқча қисмининг ҳам пулини тўлаб олиши ёки савдодан қайтиши мумкин.

САВДОНИ БЕКОР ҚИЛИШ ҲУҚУҚИ

1-бўлим

Харидорга мол керак бўлмай қолса (ёки ёқмай қолса)

савдолашилаётган пайтда қайтариб беришни шарт қилиб қўйиши мумкин.

Сотувчига айнан шу мол керак бўлиб қолса

савдолашилаётган пайтда қайтариб олишни шарт қилиб қўйиши мумкин.

Мол қайтариб берилса ёки қайтариб олинса

савдо бекор қилинади. Бироқ қайтариб бериш ёки қайтариб олиш муддати уч кундан ўтиб кетмаслиги керак.

Сотувчи савдони бекор қилиш ҳуқуқига эга бўлишни шарт қилиб молни сотса-ю (бу ҳолатда сотилган мол унинг мулки бўлиб қолаверади), белгиланган муддат ўтмай туриб, мол харидорнинг қўлида нобуд бўлса

харидор унинг савдолашган кундаги қийматини тўлайди.

Қиймат –

савдо-сотиқни тушунадиган иккита ишончли одамнинг молга қўйган нархи.

Савдолашилаётган вақтда мол харидорнинг қўлида туриб нобуд бўлса

харидор унинг қийматини тўлайди.

Юқоридаги ҳолатда мол харидорнинг қўлида айбли бўлиб қолса

сотувчи истаса савдо келишувини кучга киритади, истамаса савдони бузади-да, харидордан етказилган зарарни тўлатиб олади.

САВДОНИ БЕКОР ҚИЛИШ ҲУҚУҚИ

2-бўлим

Савдони бекор қилиш ҳуқуқини харидор олиб савдолашганда

мол сотувчининг мулкидан чиқади. Бироқ харидор белгиланган муддатда бу савдога розилигини билдиргунига қадар мол унинг мулкига айланмай туради. Бу ҳолатда мол харидор қўлида айбли бўлиб қолса ёки нобуд бўлса, сотувчига келишилган нархни бериши керак.

Сотувчи ёки харидор савдони бекор қилиш ҳуқуқидан фойдаланишни шарт қилиб савдолашсалар ва белгиланган муддат ичида савдони бекор қилишни истаб қолсалар

бу ҳақида иккинчи томонни хабардор қилишлари керак. Акс ҳолда савдо бекор бўлмайди. Аммо савдога рози бўлганликларини иккинчи томон билиши шарт эмас.

Савдони бекор қилиш муддати тугаса ёки харидор сотиб олган молига ўзининг мулкидек муносабатда бўлса, шунингдек, мол харидор қўлида айбли бўлиб қолса

савдони бекор қилиш ҳуқуқи бекор бўлади.

Танлаб олиш ҳуқуқи –

ўзгаларнинг фикрини сўраш ёки олган нарсасининг муносиблигини билиш учун бир турдаги икки ёки уч нарсадан бирини танлаб олмадан деб савдо қилиш. Бунда олинган нарсалар сони учтадан ошмаслиги ва танлаб олиш муддати уч кундан кўп бўлмаслиги керак.

Икки нарсани бирга сотганида ёки олганида, савдони бекор қилиш ҳуқуқидан фойдаланмоқчи бўлган томон

бу нарсаларнинг ҳар бирининг нархини аниқлаб олиши ва савдоси бекор қилиниши мумкин бўлган молни кўрсатиши шарт. Акс ҳолда савдо бузилади.

Харидор бирор молни, унда ўзи истаган сифати бўлиши шарт билан сотиб олгач, молда ўша сифат бўлмаса

молни сотувчига қайтариб бериб, пулини олиши ёки бошида келишилган нархга рози бўлиб, молни олиб қолиши керак.

БОТИЛ (АВДО)

Шариат мол деб ҳисобламаган инсон аъзолари, озод инсон, ароқ, чўчқа кабиларнинг савдоси ботилдир, яъни бошиданоқ савдо-сотиқ деб ҳисобланмайди.

Ботил савдо билан олинган нарса омонат ҳукмидадир. Уни ишлатиб бўлмайди, балки зудлик билан қайтариб бериш керак.

Шариат мол деб ҳисоблаган нарса билан шариат мол деб ҳисобламаган нарса биргаликда сотилса ▶ гарчи ҳар қайсинисининг нархи алоҳида айтилса ҳам савдоси бекор қилинади.

Барча фойдаланиши мумкин бўлган ердаги нарсани ▶ фарақат қўлга киритгач (ўрмондаги қуённи, дарёдаги балиқни тутиб олгач, тоғдаги ўтинни йиғиб олгач сотиш) мумкин.

ФОСИД (АВДО)

Ҳаридорга толшириш қийин бўлган нарсани, харидорга толширса сотувчининг ўзига зарар етадиган нарсани, харидорнинг алданиш эҳтимоли бўлган нарсани, жанжалга олиб келадиган ноаниқликлиги бор нарсани савдо-сотиқ қилиш нотўғридир, яъни фосиддир.

НОЖОИЗ (АВДО)

Бир молни фалон нархга насиёга сотиб, кейин сотган нархидан камга, нақдга қайтариб олиш ёки шу ҳолатда ўзи сотган нарсани сотмаган нарсаси билан қўшиб аввалги нарсаси нархига қайта сотиб олиш, идишдаги молни сотаётганда харидорнинг умумий вазндан идишнинг вазнига тенг бўлмаган вазнни чиқариб ташлашни шарт қилиши ножоиздир.

Тавлия, муробаҳа

ва шунга оид масалалар

Молнинг устига фойда қўймай,
сотувчига тушган нархига сотиш ➤ **Тавлия**

Сотувчига тушган нархи устига
маълум фойда қўйиб сотиш ➤ **Муробаҳа**

Литрлаб ёки килолаб ўлчанадиган нарсалар,
бири иккинчисига катта-кичикликда
жуда ўхшаш бўлган нарсалар ➤ **“Ўхшашни бор” нарсалар**

Бир иккинчисига ўхшамайдиган нарсалар
(бир қўй иккинчи қўйга, бир ҳовли иккинчи
ҳовлига ўхшамайди) ➤ **“Ўхшашни йўқ” нарсалар**

Тавлия ва муробаҳа савдоси билан сотилаётган молни ➤ сотувчининг ўзи ўхшаши бор нарса эвазига олган бўлиши керак.

Одатда савдогарлар қиладиган харажатлар ➤ тавлия ва муробаҳа савдоси билан сотилаётган молнинг нархига, одатда, савдогарлар қиладиган харажатларни ҳам қўшиш мумкин.

Молни муробаҳа савдоси билан сотиб олган киши сотувчининг алдаганини билиб қолса ➤ хоҳласа молни олдин келишилган нархда олиб қолади ёки молни қайтариб бериб, пулини олади (Имом Абу Юсуф "Берган ортиқча пулини сотувчидан қайтариб олади", деганлар).

Тавлия савдосида харидор алдаганини билиб қолса ➤ тўлаган ортиқча пулини сотувчидан қайтариб олади.

Харидор молни ишлатиб қўйганидан сўнг ёки мол нобуд бўлганидан ёхуд айбли бўлиб қолганидан сўнг ➤ савдони бекор қилиб бўлмайди.

СУДХЎРЛИК БЎЛИМИ

Судхўрлик - молни молга алмаштираётган томонлардан бирининг эвазига ҳеч нарса бермасдан ортиқча мол олишни шарт қилиши.

Судхўрлик ҳосил бўлиши учун

алмаштирилаётган моллар идишда ўлчанадиган ёки тарозида тортиладиган бўлиши ва иккиси бир жинсдан бўлиши керак.

Агар алмаштирилаётган молларнинг жинси ва ўлчаниши бир хил бўлса

бу молларни бир хил миқдорда ва нақдма-нақд (қўлма-қўл) алмаштириш шарт. Бу ҳолда моллар сифати ҳар хил бўлишининг аҳамияти йўқ.

Агар алмаштирилаётган молларнинг жинси ва ўлчаниши бир хил бўлмаса

уларни ўзаро алмаштиришда тенглик ҳам, нақдма-нақдлик ҳам шарт эмас.

Агар молларнинг жинси икки хил бўлиб, ўлчаниши бир хил бўлса

моллар нақдма-нақд алиштирилади. Уларнинг ўзаро тенг бўлиши шарт эмас.

Судхўрлик аралашishi мумкин

тарозида тортиладиган ва идишда ўлчанадиган молларгагина.

Судхўрлик бўлмайди

қийматига қараб ўлчанадиган ҳовлижой, ҳайвон ва асбоб-ускуналар каби нарсаларда, сон, узунлик ўлчови билан ўлчанадиган, тухум, газлама каби нарсаларда.

Бир қўйни икки қўйга, бир дона тухумни икки дона тухумга ва бир метр газламани ўз жинсидаги бир ярим метр газламага алиштириш

мумкин. Чунки бунда икки томон ҳам нима қилаётганини ва молининг миқдорини, сифатини жуда аниқ ва яхши билган ҳолда савдолашадилар.

Сарф бўлими

пулни пулга сотиш

Агар бир хил пуллар алмаштирипаётган бўлса

ўзаро тенг ва ажрашмасдан туриб икки томондан қўлма-қўл олди-берди бўлиши шарт қилинади.

Пулни пулга сотишда

томонлар савдони бекор қилиш ҳуқуқига эга эмаслар.

Агар пуллар ҳар хил бўлса

алмаштириш қўлма-қўл бўлиши шарт. Тенглик шарт эмас.

Пул алмаштириш савдоси бузилади

агар томонлар қўлма-қўлликка эътибор бермасдан, олишлари керак бўлган пулни олмасдан савдо жойидан тарқалсалар.

Агар харидор қилични олиш учун савдолашгач, пулни насия қилса

савдо қиличининг ўзига тегишли бўлади, унинг тилла безаги эса савдога қирмайди.

Агар қиличнинг безагини ажратиб бўлмайдиган бўлса

харидор пулни тўлиқ насия қилган ҳолатда савдо бекор қилиб юборилади.

СОВҒА КИТОБИ

1-БЎЛИМ

Совға

киши ўз молини бировга эвазига ҳеч нарса олмай мулк қилиб бериши.

Совға олди-бердиси

совға олувчининг ўша жойда совғани қўлига олиши билан тугал бўлади. Агар кейинроқ қўлига оладиган бўлса, совға берган шахсдан қайта рухсат сўраши керак.

Ҳақдорлар ўртасидаги ҳали тақсимланмаган молни

совға қилиб бўлмайди. Тақсимлаб бўлиб, кейин берса, бўлаверади.

Ўзининг биров қўлида турган нарсаси

ундан олмай туриб, унинг ўзига совға қилса бўлаверади.

Ақлини таниган ёш болага совға бериш

боланинг ўзи қабул қилиб олиши керак. Борди-ю, ақлини танимаган бўлса, уни тарбиялаётган одам қабул қилиб олиши лозим.

Тўйдан кейин эрнинг уйига келган хотинга берилган совғани

эри қабул қилиб олади.

Икки ёки ундан кўп кишига битта нарсани совға қилиш

мумкин эмас.

СОВҒА КИТОБИ

2-БЎЛИМ

**Агар совға бераётиб
эвазига совға олувчи-
дан нимадир бериш
шарт қилинса**

*совға берувчи ва олувчининг ўзаро
розиликлари ҳамда зарурат туфайли
(қозининг ҳукми билан) қайтариб олиш
мумкин. Совғани қайтариб олиш кели-
шувини бузишдир. Уни совға олувчи-
нинг совға берувчига қилган совғаси
деб тушунмаслик керак.*

**Агар совға бераётган
одам савдони нотўғ-
рига айлантириб юбо-
рувчи шартларни қўйса**

*унинг мазкур гаплари эътиборсиз
(аҳамиятсиз) саналади ва қилаётган
совғаси тўғри ҳисобланади.*

**Агар ҳомиладор чўрини
совға қилмоқчи бўлса**

*унинг қорнидаги ҳомиласини озод
қилиб, кейин совға қилиш керак.*

**Агар ҳомилани мудаббар
қилиб, сўнгра чўрини
совға қилса**

қилган совғаси нотўғри ҳисобланади.

Садақа

*садақа қилинган одам (совға сингари
қўлга олсагина уники бўлади.*

**Садақани
қайтариб олиш**

мумкин эмас.

СОВҒАНИ қайтариб олиш

Совға берувчи ва олувчининг ўзаро розиликлари ҳамда зарурат тўғрисида (қозининг ҳукми билан) совғани қайтариб олиш мумкин. Совғани қайтариб олиш совға келишувини бузишидир. Уни совға олувчининг совға берувчига қилган совғаси деб тушунмаслик керак.

Совға қилинган нарса нобуд бўлган бўлса.

Совға олди-бердиси маҳрам қариндошлар ўрталарида бўлса.

Совға олди-бердиси эр ва хотиннинг ўрталарида бўлса.

Совға совға олувчи мулкидан чиқса.

Берилган совға эвазига совға қилувчига бирор нарса берилган бўлса.

Совға берувчи ёки олувчи вафот этса.

Совғага совға олувчининг моли туташса.

7 ҳолатда совғани қайтариб олиш мумкин эмас

УМУМИЙ ВА ХОС ИШЧИЛАР БЎЛИМИ

**Ижарага олинадиган ишчилар
икки қисмдир:**

Умумий

Омма учун хизмат қиладиган ишчи. У бир кишига боғланиб қолмай, ким буюртма берса ўшанинг ишини қилиб, ҳақини олаверади.

**Умумий ишчи қўлидаги
нарсани унинг айбисиз
нобуд бўлса**

тўлаб бермайди.

**Агар нарсани унинг айби
билан нобуд бўлса**

тўлаб беради.

**Умумий ишчининг
ҳақи олиши**

талаб қилинган ишни бажариб бўлгачгина ҳақ олади.

Хос

Келишув муддатида ўзини ижарага олувчига топшириб, фақат унинг учун ишлаган ишчи.

**Хос ишчи қўлидаги
нарсани нобуд бўлса**

хоҳ унинг айби* билан, хоҳ унинг айбисиз нобуд бўлса, тўлаб бермайди.

**Ижара олувчининг ижарага
олинган ишчини бошқа ёққа
(бошқа шаҳарга) олиб кетиши**

ижара келишуви пайтида айтиб қўйилмаган бўлса, олиб кетишга ҳаққи йўқ.

Хос ишчини ҳақи

келишув муддатида ўзини топшириб қўйгани учун (ижарага олувчи ундан фойдаланмаса ҳам) ҳақини олаверади. Агар келишув муддатида бошқага ҳам хизмат қилса, ҳақи камайтирилади.

* бу ерда одатда бўладиган ва атайлаб қилинмаган айб назарда тутиляпти.

Ижарани бекор қилиш ҳақидаги бўлим

Ижара келишувини бекор қилиш

ижарага олинган нарсадан фойдаланишга халал берадиган айб сабабли ижара келишуви бекор қилиниши мумкин (ижарага олинган ер ёки тегирмонга сув келмай қолиши каби).

Бироқ ижарага олувчи айбли нарсадан фойдаланишда давом этса ёки айб бартараф этилса

ижара келишувини бузиб бўлмайди.

Ижара келишуви, шунингдек, қуйидаги ҳолатларда ҳам бекор қилинади:

1. 3 кун ичида келишувни бекор қилиш ҳуқуқини олиш билан.
2. Кўриш ҳуқуқи сабабли ҳам бекор қилинади.
3. Узр туфайли ҳам бекор қилинади.

Узр

томонларнинг бирига келишувда кўзда тутилмаган зарарнинг етиши.

Ижарага берган нарсасини сотишни истаб қолиш

узр ҳисобланмайди.

Ижара келишувини келаси замонга боғлаб тузиш ёки бузиш

мумкин, бироқ савдо-сотикда бундай қилиш мумкин эмас.

ХАРОБ ЕРНИ ОБОД ҚИЛИШ КИТОБИ

Хароб ёки қаровсиз ер

Суви кесилгани, шўрлагани ёки шунга ўхшаш сабабларга кўра фойдасиз бўлиб қолган, эгаси йўқ, обод жойдан (қишлоқ ёки шаҳардан) йироқ ва обод жойнинг четидаги одам баланд жойга чиқиб олиб, бор овози билан қичқирса эшитилмайдиган жой.

Хароб ер кимнинг мулки?

Агар ҳоким ўшандай ердан фойдаланишга бирор одамга рухсат берса ва ўша одам хароб ерни обод қилса, шу ер унинг мулкига айланади. Агар бир киши қаровсиз ернинг атрофини ўраб олса-ю, аммо уч йилгача уни обод қилмаса, ҳоким у ерни бошқага беради. Ким қаровсиз ерда қудуқ қазиса, қудуқнинг ҳар тарафидан 27 м (қирқ зироъ) ер қудуқ қазувчини бўлади. Агар булоқ чиқарган бўлса, унинг ҳар тарафидан 330 м (беш юз зироъ) ер обод қилувчини бўлади. Бу жойлардан бошқанинг фойдаланиши мумкин эмас.

ВАҚФ китоби

ВАҚФ мулкдорнинг бирор нарсани ўз мулкида қолдириб, ундан олинадиган фойдани ория каби садақа қилиши (кўпчилик фойдаланиши учун савоб олиш ниятида ўз мулкни Аллоҳ йўлига аташ).

Вақф қилинган нарса Аллоҳ таолонинг мулкига ўтади ва Унинг мулки сифатида ушлаб турилади.

"Ушлаб туриш"

вақф қилинган нарсанинг сотилмаслиги, сотиб олинмаслиги, меросга қолмаслиги ва совға қилинмаслиги.

Вақфдан фойдаланиши айтилган одамлар қолмасалар

ундан фойдаланиш ҳуқуқи камбағалларга ўтиб кетади.

Вақфни бировга мулк қилиб бериш

мулк қилиб берилмайди ва мулк қилиб олинмайди.

Агар вақф камбағалларга аталган бўлса

тушган фойда, аввало, вақфни обод қилишга сарфланади.

Вақф маълум шахсга аталган бўлса

обод қилиш, таъмирлаш харажатлари ўша одамнинг ҳисобидан бўлади. Агар у бош тортса ёки камбағал бўлса, вақф ижарага берилади ва тушган фойдадан обод қилинган, ҳалиги шахсга қайтариб берилади.

Вақфни таъмирлаш пайтида чиққан ғишт, ёғоч каби нарсалар

унинг ўзига ишлатилади ёки керак бўлганда ишлатиш учун сақлаб қўйилади.

Агар сақлаб қўйишга ҳожат бўлмаса

сотиб, пули таъмирлаш ишларига сарфланади.

Вақфдан фойдаланувчиларга бўлиб бериш

бўлиб берилмайди, чунки уларнинг вақфдан фойдаланишгагина ҳақлари бор, холос.

Топиб олинган бола ҳақида китоб

ота-онаси боқолмасликдан қўриқиб ёки ўз гуноҳларини яшириш учун ташлаб кетган гўдак.

Топиб олинган болани ташлаб кетилган жойидан олиш ҳукми

савобли ишдир.

Агар дарҳол олинмаса бола ҳалок бўладиган ҳолатда бўлса, олиш фарздир.

Топиб олинган боланинг қуллигига далил-ҳужжат бўлмаса

у **озод инсон** ҳисобланади. Уни топиб олган одамдан тортиб олинмайди. Лекин ўзи рози бўлиб бошқага берса бўлади.

Унинг **нафақаси ва улғайгач** қилиши мумкин бўлган жиноятлари учун бериладиган тўловлар давлат хазинаси зиммасидадир.

У **вафот этганда** меросхўрлари бўлмаса, қолдирадиган мулки ҳам давлат хазинасига ўтади.

Бола топиб олингач, биров келиб “Бу менинг болам”, деб даъво қилса

бола ўша шахснинг зурриёти деб ҳисобланади.

Агар икки киши мазкур даъвони бирда-нига қилиб қолса ва иккови ҳам ўз гапига ҳужжат-далил келтирса, бола иккаласининг ҳам зурриёти ҳисобланади.

Ҳозирда эса боланинг қонини ва бошқа тарафларини текшириш орқали (ДНК каби) уни кимнинг боласи эканлигини аниқлаш мумкин.

Мусулмонларга тегишли жойдан топилган бола

мусулмон ҳисобланади.

Бола топиб олинганда унинг ёнидан топилган маблағ

боланинг эҳтиёжлари учун сарфланади.

Болани топиб олиб парварিশлаётган шахснинг ҳуқуқлари

- болага атаб берилган хайр-эхсонларни қабул қилиб олишга,
- улғайгач ҳунар ўрганишга беришга

ҳаққи бор.

Аммо

- ❖ уни уйлантириш ёки эрга бериш,
- ❖ унинг мол-мулкини тасарруф этиш,
- ❖ ишчи сифатида ижарага бериш учун **қозидан рухсат олиши керак.**

Чунки топиб олишнинг ўзи топиб олувчига бундай ҳуқуқни бермайди.

Йўқолган шахс ҳақида китоб

Йўқолган шахс

яқинлари иложи борица излаб, қаердалигини, ўлик-тириклигини билиб бўлмаган шахс.

◀ бундай шахснинг хотини бировга тегмайди

◀ **моли** фарзандларига тақсимлаб берилмайди

◀ тузган ижара каби **шартномалари** бекор қилинмайди.

Чунки ўлими ноаниқ бўлгани учун **ўз мол-мулкига нисбатан** тирик одамнинг ҳукмида бўлади.

Йўқолган одам бошқаларнинг мол-мулкига нисбатан

ўлик ҳукмидадир.

- ◀ Яъни, бировдан **мерос ололмайди**. Бошқалардан (ота-она, ака-ука, фарзанд каби) йўқолган одамга тегадиган мерос унинг **туғилган кунидан бошлаб тўқсон йилгача музлатиб** (сақлаб) **қўйилади**. Агар тирик бўлса, меросдаги ўша ҳаққини олади.
- ◀ Тўқсон йил тугагач, унинг ўлгани ҳақида **қози ҳукм чиқаради**.
- ◀ Аёли тирик бўлса, ўлим иддасини бошлайди ва мол-мулки шу пайтда мавжуд бўлган **меросхўрларига бўлиб берилади**.
- ◀ **Унга бериш учун музлатиб қўйилган меросни** ота вафоти чоғи мавжуд бўлган меросхўрлар, агар улар мавжуд бўлмасалар, уларнинг меросхўрлари бўлишиб оладилар.

Агарда йўқолган одамнинг вакили бўлмаса

қози унинг бировлардаги ҳақларини оладиган, молларини сақлаб берадиган бир вакил белгилайди.

Йўқолган одамнинг нафақаси

қози йўқолган одамнинг боласига, ота-онасига, хотинига унинг мolidан нафақа беради.

Қозилик китоби

- **Қози** – одамлар орасида жанжалли ишларда кимнинг ҳақ ва кимнинг ноҳақлиги тўғрисида ҳукм чиқарувчи шахс. Қози гувоҳлиги қабул қилинадиган одамлар жумласидан бўлиши керак.
- **Фақат битта кишигина яроқли бўлса** агар қозилик қилишга одамлар орасида фақат битта кишигина яроқли бўлса ўша одамга бу ишни қилиш фарз бўлади.
- **Қози бўлиб турган пайтида гуноҳ содир этса** адолатли киши қози бўлиб турган пайтида пора олиш, зино қилиш ёки ароқ ичиш каби ишларни содир этиб қўйса **қозилик мансабидан ҳайдалади ёки ўзи дарҳол истеъфо бериши керак бўлади.**
- **Қози бўлиш учун пора берса** ким қози бўлиш учун пора берса "қози" деб ҳисобланмайди ва чиқарган ҳукми ҳам ҳақиқий саналмайди.
- **Қозининг ҳадя олиши** мумкин эмас, лекин қозига иши тушиб турган бўлмаса, ўзига яқин бўлган (маҳрам ҳисобланган) қариндошидан ва қози бўлишидан олдин ҳам ҳадя бериб юрган одамлардан (олдингича миқдорда) олиши мумкин.
- **Ўз мазҳабига тескари чиқарган ҳукми** қозининг хоҳ унутиб, хоҳ атайин бўлсин, ўз мазҳабига тескари чиқарган ҳукми **ижро этилмайди.**
- **Ихтилофли бўлиб турган масала** қозининг ҳукми чиқишидан олдин уламолар орасида ихтилофли бўлиб турган масала **ҳукм чиқиши билан ихтилофлигини йўқотиб, иттифоқига айланади.**
- **Ғойиб одам ҳақида ҳукм чиқариш** қози **ғойиб одам ҳақида ҳукм чиқармайди.** Бироқ маҳкамада унинг вакили ёки қози унга бош-қош қилиб тайинлаган шахс (васий) ҳозир бўлганда, қози ғойиб одам ҳақида ҳукм чиқариши мумкин.
- **Яқини фойдасига ҳукм чиқариш ёки гувоҳлик бериш** ота-онаси ва болалари ҳамда эри ёки хотини фойдасига ҳукм чиқариш ёки гувоҳлик бериш **мумкин эмас.** Аммо уларнинг зарарига ҳукм чиқариш ёки гувоҳлик бериши мумкин. Тайинлаган шахс (васий) ҳозир бўлганда, қози ғойиб одам ҳақида ҳукм чиқариши мумкин.
- **Тўлашдан бош тортган тақдирда** даъволашувчиларнинг бири ўзида иккинчисининг (даъвогарнинг) ҳаққи борлигини тан олса ёки бу нарса далил-ҳужжат билан исботланса, тўлашдан бош тортган тақдирда **даъвогарнинг талаби билан қози тайинлаган муддатга қамаб қўйилади.** Бунинг учун айбланаётган шахснинг ўз қарзини тўлаши учун имконияти борлиги билиниши керак.

ҚУЙДАГИЛАРНИНГ ГУВОҲЛИГИ ҚАБУЛ ҚИЛИНМАЙДИ

Кўзи ожиз кишининг

(аммо, фақат эшитиш билан собит бўладиган гувоҳликлар кўзи ожиздан ҳам қабул қилинаверади).

Соқовнинг

тушунарли ишора билан берган гувоҳлиги

Қул бўлган кишининг гувоҳлиги

Бировни ноҳақ зинода айлагани учун дарраланган одамнинг гувоҳлиги

(кофирлик вақтида шу иш учун дарраланиб кейин мусулмон бўлган бўлса, бундан мустасно)

Дунёвий иш сабабли бир-бирига душман бўлганларнинг гувоҳлиги

(чунки бир-бирига душманлиги сабабли ёлғон гапириши мумкин)

Бирга тижорат қилувчи шерикларнинг бир-бири фойдасига берган гувоҳлиги

(тижорат ишидан бошқа масаладаги гувоҳлиги қабул қилинади)

Беҳаё ишларни қиладиган хотинчалишнинг гувоҳлиги

Таъзия маросимида йиғлаб бергани учун пул оладиган хотиннинг гувоҳлиги

Қўшиқчи аёлнинг гувоҳлиги

Нард ёки шахмат билан қимор ўйнаган ёки буларни ўйнаб намозни ўтказиб юборганнинг гувоҳлиги

ҚУЙДАГИЛАРНИНГ ГУВОҲЛИГИ
ҚАБУЛ ҚИЛИНМАЙДИ

**Йўлга сиядиган ёки йўлда овқат
ейдиганнинг гувоҳлиги**
(чунки бу ишларни уялмай қиладиган одам
ёлғон гапиришдан ҳам уялмайди).

**Ҳаром иш қилиб юрган
одамнинг гувоҳлиги**

**Қуш ўйнатадиган
одамнинг гувоҳлиги**

**Муסיқа асбоблари чаладиган ёки
одамларга қўшиқ айтиб
берадиганнинг гувоҳлиги**

ШАРЪИЙ ЖАЗОГА (дарраланиш, қўли
кесилиш каби) **ЛОЙИҚ ЖИНОЯТ**
қилганнинг гувоҳлиги

**Хожанинг ўз қули ва мукотаби
фойдасига берган гувоҳлиги**

**Маст қилувчи нарсаларни давомли
истеъмол қилувчининг гувоҳлиги**

**Ҳаммомга иштонсиз кирадиганнинг
гувоҳлиги**

Судхўрнинг гувоҳлиги

**Динда пешқадам бўлганларни очик
ҳақорат қиладиганнинг гувоҳлиги**

ДИЯЛАР

АТАЙЛАБГА ЎХШАШ ВА ЯНГЛИШИБ ЎЛДИРИШЛАР УЧУН БЕЛГИЛАНГАН КАФФОРОТ

БИТТА МЎМИН ҚУЛНИ ОЗОД ҚИЛИШ
ВА АГАР БУНГА ОЖИЗ БЎЛСА,
2 ОЙ КЕТМА-КЕТ РЎЗА ТУТИШ.

АТАЙЛАБГА ЎХШАШ ЎЛДИРИШДА ОҒИРЛАШТИРИЛГАН ДИЯ

ЎЛДИРИЛГАН ШАХСНИНГ МЕРОСХЎРЛАРИГА

25 ТА БИР ЁШЛИ
УРҒОЧИ ТУЯ,
25 ТА ИККИ ЁШЛИ
УРҒОЧИ ТУЯ,
25 ТА УЧ ЁШЛИ
УРҒОЧИ ТУЯ,
25 ТА ТЎРТ ЁШЛИ
УРҒОЧИ ТУЯ
БЕРИЛАДИ.

ЯНГЛИШИБ ЎЛДИРИШ УЧУН ДИЯ СИФАТИДА ТУЯ БЕЛГИЛАНСА

ЎЛДИРИЛГАН ШАХСНИНГ МЕРОСХЎРЛАРИГА

20 ТА БИР ЁШЛИ
УРҒОЧИ ТУЯ,
20 ТА ИККИ ЁШЛИ
УРҒОЧИ ТУЯ,
20 ТА УЧ ЁШЛИ
УРҒОЧИ ТУЯ,
20 ТА ТЎРТ ЁШЛИ
УРҒОЧИ ТУЯ,
20 ТА БИР ЁШЛИ
ЭРКАК ТУЯ БЕРИЛАДИ.

ЙЎЛГА ҚУРИЛИШ ҚИЛИШ ҲАҚИДАГИ БЎЛИМ

**ЙЎЛГА ҚУРИЛГАН
СОЯБОН, ТАРНОВ,
ДЕВОР, ДЎКОН
КАБИЛАР**

▷ оммага ҳалақит бермаса, тура-
веради. Лекин ҳалақит бермаган
тақдирда ҳам уни бузиб ташлашга
ҳар қандай инсоннинг ҳаққи бор.

**ОДАМЛАРГА ЗИЁН
ЕТКАЗАДИГАН
БЎЛСА**

▷ давлатнинг рухсати бўлса ҳам олиб
ташланиши керак. Йўлда савдо
қилиш ҳам шу кабидир.

**БОШИ БЕРК
КУЧА**

▷ унда яшовчилардан рухсат олмай
туриб ҳеч нарса қуриш мумкин эмас.

**ЙЎЛГА ҚУРИЛГАН
ЁКИ КОВЛАНГАН НАР-
СА САБАБЛИ БИРОВ
НОБУД БЎЛСА**

▷ қурган (ковлаган) одамнинг
оқиласи ўлганнинг диясини
тўлаб беради.

**АГАР ЎША ҚУРИЛГАН
НАРСАДАН ҲАЙВОН НОБУД
БЎЛСА ВА МАЗКУР ҚУРИЛИШ
ДАВЛАТНИНГ РУХСАТИСИЗ
ҚИЛИНГАН БЎЛСА**

▷ қурган одам
тўлаб беради.

**ОММАНИНГ ЙЎЛИГА ҚИЙША-
ЙИБ ҚОЛГАН ДЕВОРНИНГ ЭГАСИ
АВВАЛ ОГОҲЛАНТИРИЛГАН ВА
БУЗИШГА ИМКОНИАТИ БЎЛА
ТУРИБ БУЗМАГАН БЎЛСА**

▷ етказилган
зарарни тўлайди.

**МАНА ШУ ҲОЛАТДА ОДАМ
НОБУД БЎЛСА**

▷ девор эгасининг оқиласи
дия тўлайди.

МЕРОС

ВАФОТ ЭТГАН ОДАМДАН ҚОЛГАН НАРСА
ҚҲЙИДАГИЧА ТАҚСИМЛАНАДИ:

1

ҚҲМИШ ХАРАЖАТЛАРИ

Қафан пули, ғассолга бериладиган пул, гўрковнинг хизмат ҳақи. Бу харажатлар учун кетадиган молда меросхўрларнинг ҳақи бўлмайди.

2

МАРҲУМНИНГ ҚАРЗИ БЎЛСА ТЎЛАНАДИ

3

МАРҲУМНИНГ ВАСИЯТЛАРИГА САРФ ҚИЛИНАДИ

Агар васият қилинган мол миқдори меросга қолган мол миқдорининг $\frac{1}{3}$ (учдан бири)дан кўп бўлса меросхўрларнинг розилиги шарт.

4

ҚОНУНИЙ МЕРОСХЎРЛАРИГА

марҳумнинг қўмиш харажатлари, қарзи ва васиятидан ортиб қолган моли бўлиб берилади.

ЭРКАК меросхўрлар

1. Эр.
2. Ўғил.
3. Ўғилнинг ўғли ва ҳ.к.
4. Ота.
5. Отанинг отаси ва ҳ.к.
6. Ота-онабир ака-ука.
7. Отабир ака-ука.
8. Онабир ака-ука.
9. Ота-онабир ака-уканинг ўғиллари.
10. Отабир ака-уканинг ўғиллари.
11. Ўз амакиси.
12. Отабир амакиси.
13. Ўз амакисининг ўғиллари.
14. Отабир амакисининг ўғиллари.
15. Қул озод қилган эркак.

АЁЛ меросхўрлар

1. Хотин.
2. Қиз.
3. Она.
4. Ўғилнинг қизлари.
5. Отанинг онаси ва ҳ.к.
6. Онанинг онаси ва ҳ.к.
7. Ота-онабир опа-сингиллар.
8. Отабир опа-сингиллар.
9. Онабир опа-сингиллар.
10. Қул озод қилган аёл.

АСАБА

КИШИНИНГ ЯҚИН ЭРКАК
ҚАРИНДОШЛАРИ

1

ЎҒИЛ

2

ЎҒИЛНИНГ ЎҒЛИ

3

ОТА-ОНАБИР
АКА-УКА

4

ОТАБИР
АКА-УКА

5

ОТА-ОНАБИР
АМАКИЛАР

АСАБАЛАР МЕРОСИ

3 ХИЛ
БЎЛАДИ:

Фарз эгаларидан ортмаса ҳеч нарса олмайдилар.
Меросга даъвогар фарз эгалари бўлмаса
мероснинг ҳаммасини оладилар.

1

ЎЗИ АСАБАЛИК

марҳум ва унинг орасидаги
боғланишда аёл киши
мавжуд бўлмаган эркаклар:
ўғиллар, оталар, ака-укалар,
амакилар.

3

БОШҚАЛАР БИЛАН БИРГАЛИКДАГИ АСАБАЛИК

ўзи асабалар опа ёки сингилларини
ёки улар даражасидаги аёл
меросхўрларни меросга тортадилар.
Мерос улар орасида “бир эркакка
икки аёл улуши” қондасига кўра
бўлинади.

2

БОШҚАЛАР ОРҚАЛИ АСАБАЛИК

фақат ота-онабир ва отабир опа-сингилларга хос.
Улар марҳумнинг қизлари ёки ўғлининг қизлари билан биргаликда
мерос оладиган бўлсалар, у ҳолда юқорида айтилгандай “фариза” бўйича
эмас, балки “бошқалар орқали асабалик” бўйича мерос оладилар.
Бу ҳолатда ота-онабир опа-сингил ота-онабир ака-ука
қандай мерос олса, шундай мерос олади.

БОШҚАЛАР БИЛАН БИРГАЛИҚДАГИ АСАБАЛИК

1

Қиз(лар) ўз акаси ёки
укаси билан биргалиқда
асаба бўлади(лар).

2

Ўғилнинг қиз(лар)и, ўз
акаси, укаси ёки амакиси-
нинг ўғли билан биргалиқ-
да асаба бўлади(лар).

3

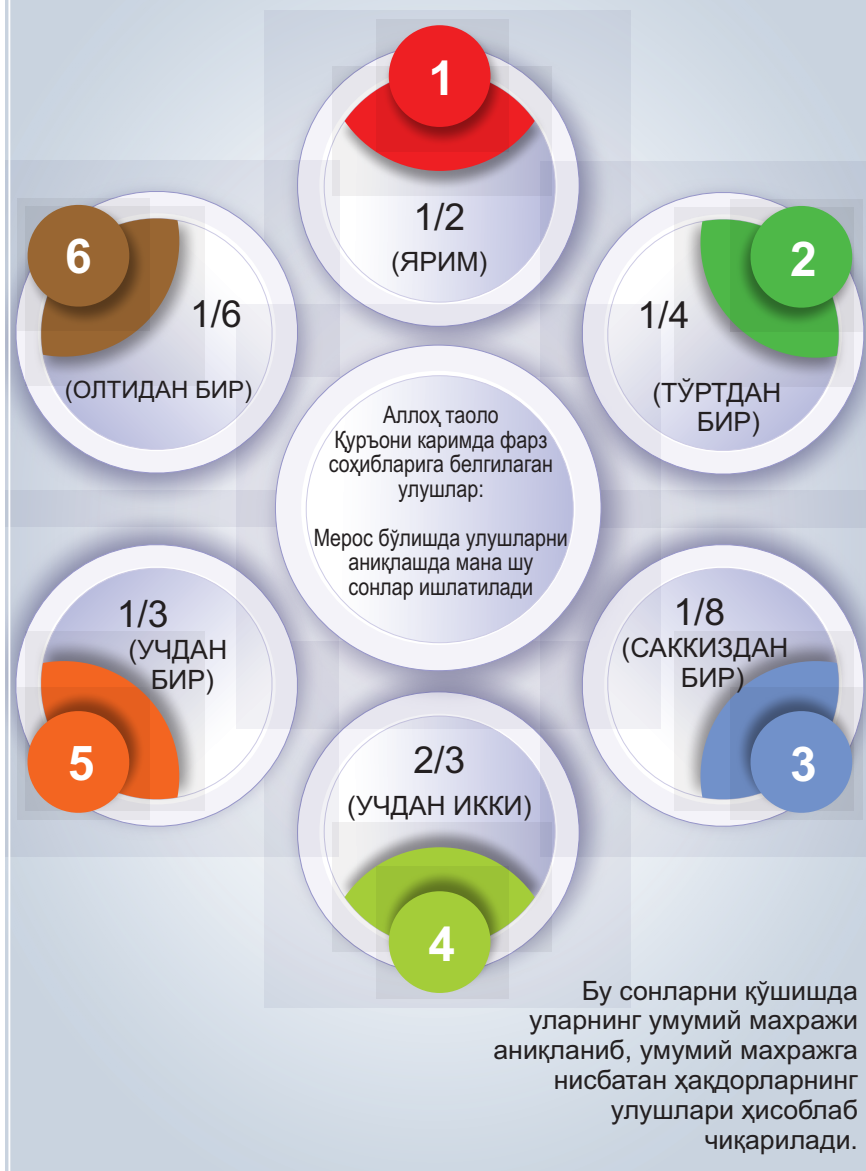
Ота-онабир опа ёки
сингил(лар) ўз ота-онабир
акаси ёки укаси билан бир-
галиқда асаба бўлади(лар).

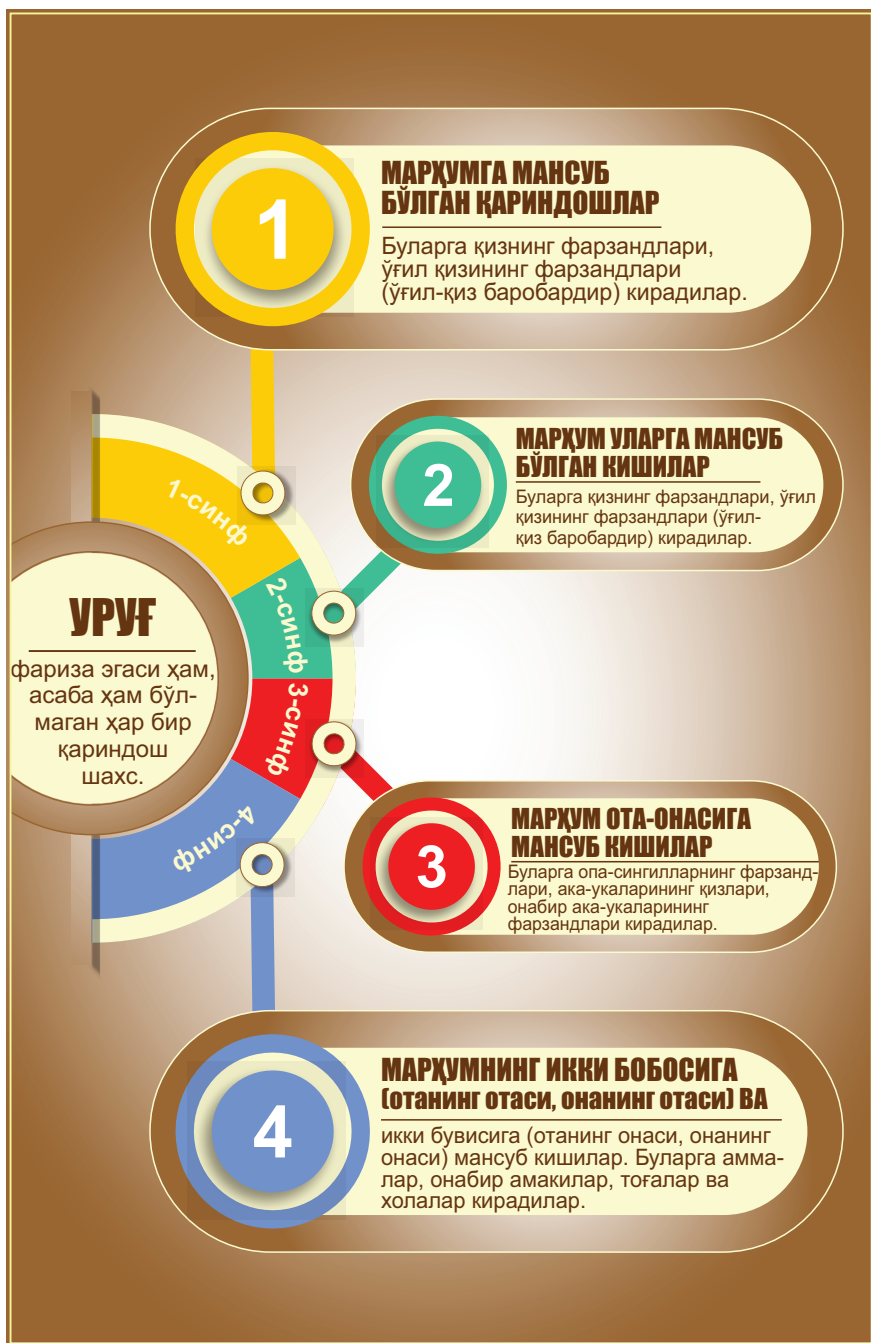
4

Қиз(лар) ўз акаси ёки
укаси билан биргалиқда
асаба бўлади(лар).

МЕРОСНИ ҲИСОБЛАШ

ВАСИЯТ КИТОБИ

инсон ўз вафотидан сўнг мол-мулкининг маълум бир қисмини маълум бир одамга беришини айтиши

1. Васият кимларга қилинади?

Меросхўрлардан бўлмаган бегона одам учун қилинади. Васият қилувчининг ўз меросхўри ва қотили учун қилган васияти бошқа меросхўрлар рухсат берсаларгина шаръий кучга эга бўлади.

2. Васият миқдори

Қолдирилган молк-мулкнинг учдан бири чегарасида амалга оширилади. Васият қолдирилган мероснинг учдан бир қисмидан ортиғига ўтиши учун меросхўрларнинг розиликлари шарт қилинади.

3. Васиятнинг кучга кириши

Васият қилувчининг вафотидан кейин кучга киради.

4. Кишининг ўз васиятидан қайтиш ҳуқуқи

Киши ўз васиятидан қайтиш ҳуқуқига эга. Васиятдан қайтиш шахснинг очик-ойдин айтган гапи ёки васиятдан қайтганига далолат қиладиган иш билан бўлади.

5. Марҳумнинг қарзи

васиятдан олдин адо этилади.

ВАСИЙ ҲАҚИДАГИ БУЛИМ

1

Васий

Васият қилувчи вафот этганда унинг васиятини бажо келтириб, фарзандларига бош бўлиб турувчи одам.

5

Фосиқ одамга васийлик топширилган бўлса

қози унинг ўрнига тақволи одамни тайинлайди.

2

Агар Шокир Салимни ўзидан сўнг болаларига васий қилса ва Салим бу васиятни Шокирнинг олдида қабул қилса

васийга айланади, унинг олдида рад қилса, васийликдан чиқади.

4

Шокирнинг вафотидан сўнг рад қилиб, кейин қабул қилса

қозининг уни васийликдан бўшатиш ҳақида буйруғи ҳали чиқмаган бўлса васийга айланади.

3

Агар Шокир васият қилиб вафот этгач, Салим қабул қилган ёки қилмаганини индамаган бўлса

унда қабул қилиш-қилмаслик ҳуқуқи сақланиб қолади.

МУНДАРИЖА

ТАҲОРАТ	3
ҒУСЛ БЎЛИМИ	4
ҚУДУҚЛАР БЎЛИМИ	6
ТАЯММУМ БЎЛИМИ	7
МАСҲ ТОРТИШ БЎЛИМИ	9
ҲАЙЗ БЎЛИМИ	11
НАЖОСАТ ВА УНДАН ПОКЛАНИШ	13
НАМОЗ КИТОБИ	16
АЗОН БЎЛИМИ	17
НАМОЗ ШАРТЛАРИ БЎЛИМИ	17
НАМОЗНИНГ СИФАТИ ҲАҚИДАГИ БЎЛИМ	19
НАМОЗ ЎҚИШ ТАРТИБИ	22
ИМОМНИНГ ОВОЗ ЧИҚАРИБ ҚИРОАТ	
ҚИЛИШИ ҲАҚИДАГИ БЎЛИМ	24
НАМОЗДА ТАҲОРАТ БУЗИЛИШИ ҲАҚИДАГИ БЎЛИМ	26
НАМОЗНИ БУЗАДИГАН ВА УНДА МАКРУҲ БЎЛГАН	
НАРСАЛАР ҲАҚИДАГИ БЎЛИМ	27
НАМОЗДАГИ МАКРУҲ АМАЛЛАР	28
ВИТР НАМОЗИ БЎЛИМИ	29
КУСУФ, ХУСУФ ВА ИСТИСҚО НАМОЗИ БЎЛИМИ	31
ФАРЗ НАМОЗИГА ЕТИШИШ БЎЛИМИ	31
ҚАЗО НАМОЗИ БЎЛИМИ	33
САЖДАИ САҲВ БЎЛИМИ	34
ТИЛОВАТ САЖДАСИ БЎЛИМИ	36
БЕМОРНИНГ НАМОЗИ ҲАҚИДАГИ БЎЛИМ	38
МУСОФИРНИНГ НАМОЗИ ҲАҚИДАГИ БЎЛИМ	39
ЖУМА НАМОЗИ БЎЛИМИ	41
ИККИ ҲАЙИТ НАМОЗИ БЎЛИМИ	43
ВАФОТИ ЯҚИНЛАШГАН КИШИ ҲАҚИДАГИ БЎЛИМ	45
ЖАНОЗА НАМОЗИ БЎЛИМИ	47

ШАҲИДЛАР ҲАҚИДАГИ БЎЛИМ	50
ХАВФ НАМОЗИ БЎЛИМИ	51
КАЪБАДАГИ НАМОЗ	52
САВДО-СОТИҚ КИТОБИ	53
САВДОНИ БЕКОР ҚИЛИШ ҲУҚУҚИ	56
КЎРИШ ҲУҚУҚИ БЎЛИМИ.....	58
АЙБ ТУФАЙЛИ ҚАЙТАРИШ БЎЛИМИ	60
БОТИЛ ВА ФОСИД САВДО ҲАҚИДАГИ БЎЛИМ	63
ИҚОЛА БЎЛИМИ	66
ТАВЛИЯ ВА МУРОБАҲА БЎЛИМИ	66
СУДХЎРЛИК БЎЛИМИ	68
КЎЧМА МОЛ САВДОСИ БЎЛИМИ	69
МАВҚУФ САВДО БЎЛИМИ	70
САЛАМ САВДОСИ БЎЛИМИ.....	71
САРФ БЎЛИМИ.....	73
ШУФЪА КИТОБИ.....	74
ТАҚСИМОТ КИТОБИ	78
СОВҒА КИТОБИ	80
ИЖАРА КИТОБИ	83
НОТЎҒРИ ИЖАРА БЎЛИМИ.....	86
УМУМИЙ ВА ХОС ИШЧИЛАР БЎЛИМИ	87
ИЖАРА БЕКОР ҚИЛИНИШИ ҲАҚИДАГИ БЎЛИМ	89
ОРИЯ КИТОБИ	89
ВАДИЪА КИТОБИ	92
ҒАСБ КИТОБИ.....	95
ГАРОВ КИТОБИ	97
ГАРОВГА ҚЎЙИШ МУМКИН БЎЛМАГАН НАРСАЛАР	100
ГАРОВГА ҚЎЙИЛГАН НАРСАНИНГ ТАСАРРУФИ ВА УНГА ЕТКАЗИЛГАН ЗАРАРНИ ТЎЛАШ БЎЛИМИ.....	101
КАФОЛАТ КИТОБИ	105
ҲАВОЛА КИТОБИ	108

ВАКОЛАТ ҲАҚИДА КИТОБ	110
САВДО-СОТИҚ ИШЛАРИДА ВАКИЛ ҚИЛИШ БЎЛИМИ.....	111
ШИРКАТ ҲАҚИДА КИТОБ.....	114
МУЗОРАБА ҲАҚИДА КИТОБ	117
МУЗОРАЪА ҲАҚИДА КИТОБ.....	119
МУСОҚОТ ҲАҚИДА КИТОБ	121
ХАРОБ ЕРНИ ОБОД ҚИЛИШ КИТОБИ	122
СУВДАН ФОЙДАЛАНИШ БЎЛИМИ.....	123
ВАҚФ КИТОБИ.....	125
МЕРОС КИТОБИ	126
МЕРОС ОЛИШ САБАБЛАРИ.....	127
МЕРОС ОЛИШ ШАРТЛАРИ	127
МЕРОСДАН ТЎСУВЧИ ОМИЛЛАР	128
МЕРОС ОЛИШ ТУРЛАРИ	128
ФАРИЗА ЭГАЛАРИ.....	129
МЕРОСНИ ҲИСОБЛАШ	135
МЕРОС ИЛМИДАГИ МУҲИМ МАСАЛАЛАР	140
ВАСИЯТЛАР КИТОБИ	141
ВАСИЙ ҲАҚИДАГИ БЎЛИМ	145
КАРОҲИЯТ КИТОБИ	146
ҲАЙВОН СЎЙИШ КИТОБИ.....	150
ҚУРБОНЛИК КИТОБИ	154
ОВ КИТОБИ	158
ТОПИБ ОЛИНГАН БОЛА ВА ТОПИБ ОЛИНГАН	
НАРСА ВА ҚОЧОҚ ҚУЛ ҲАҚИДА КИТОБ	163
ЙЎҚОЛГАН ШАХС ҲАҚИДА КИТОБ.....	168
ҚАСАМ БЎЛИМИ	169
ИШ ХУСУСИДА ҚАСАМ ИЧИШ БЎЛИМИ	172
СЎЗ ХУСУСИДА ҚАСАМ ИЧИШ БЎЛИМИ.....	178
ҚУЛ ОЗОД ҚИЛИШ КИТОБИ.....	180
ОЗОД ҚИЛИШГА ҚАСАМ ИЧИШ БЎЛИМИ.....	187

МУДАББАР ВА УММУ ВАЛАД БЎЛИМИ	188
ВАЛО БЎЛИМИ.....	190
МУКОТАБ КИТОБИ	191
ҚОЗИЛИК КИТОБИ	195
ГУВОҲЛИК КИТОБИ	197
ИҚРОР КИТОБИ	201
ДАЪВО КИТОБИ.....	203
ИККИ ТАРАФНИНГ ҚАСАМ ИЧИШИ ҲАҚИДАГИ БЎЛИМ	204
СУЛҲ КИТОБИ	206
ЖАЗОЛАР КИТОБИ	208
КИШИНИ ЗИНО БИЛАН ҲАҚОРАТЛАШ БЎЛИМИ	213
ЎҒИРЛИК КИТОБИ.....	216
ЖИНОЯТЛАР КИТОБИ.....	220
ДИЯЛАР КИТОБИ	225
ЙЎЛГА ҚУРИЛИШ ҚИЛИШ ҲАҚИДАГИ БЎЛИМ.....	229
ҲАЙВОННИНГ ЕТКАЗГАН ЗАРАРИ ҲАҚИДАГИ БЎЛИМ	230
ҚУЛНИНГ ЖИНОЯТИ БЎЛИМИ.....	231
ҚОСААМА БЎЛИМИ	232
ОҚИЛА БЎЛИМИ	234
МАЖБУРЛАШ КИТОБИ	236
ҲАЖР КИТОБИ	239
ИЗН БЕРИШ БЎЛИМИ	240
ЖИҲОД КИТОБИ.....	242
ЎЛЖА, ЖИЗЯ ВА ХАРОЖ БЎЛИМИ.....	245
КОФИРЛАРНИНГ МОЛ-МУЛКЛАРИ ҲАҚИДАГИ БЎЛИМ.....	247
МУРТАДНИНГ ҲУКМИ БЎЛИМИ	247
БОҒИЙЛАР БЎЛИМИ.....	248

[illegible]

[illegible]

АКМАЛ МИРАВАЗ ЎҒЛИ

ҲАНАФИЙ ФИҚҲИДАН ЗАРУР МАСАЛАЛАР

Муҳаррир:
Нилуфар Абдурахмонова

Дизайнер ва саҳифаловчи:
Равшан Малик

Рассомлар:
Адҳамжон Аҳмаджонов
Собир Тунгатов

Муҳтарам ўқувчи!
Ушбу китоб ҳақида фикр-мулоҳазаларингизни
yuldag_i_belgilar@mail.ru
электрон почтаси ёки
(+998 94) 440-15-51 рақами орқали
билдиришингиз мумкин.

Нашриёт лицензия рақами:
№ 8726 2020-07-27
Босишга 2023 йил 14 февралда рухсат этилди.
Офсет қоғози. Қоғоз бичими 60 x 90 ¹/₁₆.
Ҳарф гарнитураси Cambria. Офсет босма усули.
Ҳисоб-нашриёт т.: 7.45 Шартли б. т.: 21,0.
Адади: 5000 нусха. 238-сон буюртма.
Баҳоси келишилган нарҳда.

Ўзбекистон мусулмонлари идорасига қарашли
“Shamsuddinxon Boboxonov” НМИУ да
тайёрланди ва чоп этилди.
Тошкент шаҳри, Зарқайнар 18-берккўча 47-а уй.
Электрон почта: m-nashr@mail.ru
Тел: (0-371) 227-34-30